

TRANSCENDENTAALISTA PELIÄ

Tutkielma Jaakko Hintikan Kant-tulkinnasta

Marko Kettunen

**Filosofian pro gradu –tutkielma
Toukokuu 2002
Jyväskylän yliopisto
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos**

TIIVISTELMÄ

TRANSCENDENTAALISTA PELIÄ Tutkielma Jaakko Hintikan Kant-tulkinnasta

Marko Kettunen
Pro gradu –tutkielma
Toukokuu 2002
Jyväskylän yliopisto
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
105 s.

Tutkielma tarkastelee Jaakko Hintikan filosofisen ajattelun erästä tärkeää sivujuonetta, hänen tulkintaansa Immanuel Kantin filosofiasta. Tarkoituksena on muodostaa Hintikan Kant-tulkinnasta laajahko kokonaiskuva, jonka eri osa-alueiden käsittelyn yhteydessä tutkitaan myös kyseiseen aiheeseen liittyviä muita relevantteja filosofisia teemoja ja suuntauksia.

Ensimmäinen varsinainen luku eli luku kaksi tarkastelee Kantin matematiikan filosofiaa sekä intuition (*Anschauung*) käsitettä. Hintikan Kant-luennan kannalta matematiikan filosofia ja intuition käsite merkitsevät tulkinnallista lähtökohtaa sekä sitä perustaa, jolle kaikki muut Hintikan kantilaissävytteiset ajatukset rakentuvat. Tämä luku sisältää myös lyhyen yleiskatsauksen Kantin filosofiaan.

Luku kolme käsittelee Kantin filosofiassa keskeistä jaottelua analyyttisiin ja synteettisiin arvostelmiin. Tähän erotteluun perustuu myös Kantin kuuluisa problematiikka synteettisestä tiedosta *a priori*. Nykyfilosofiassa on tyypillisesti suhtauduttu erittäin skeptisesti synteettis-apriorisen tiedon mahdollisuuteen, sekä koko analyyttinen-synteettinen –jaottelu on erilaisin perustein asetettu kyseenalaiseksi. Hintikan mukaan modernien filosofien analyyttinen-synteettinen –erotteluun kohdistama kritiikki on kuitenkin epäonnistunut, ja tämän seurauksena sekä kyseinen jaottelu että kantilainen oppi synteettisestä tiedosta *a priori* tulisi ottaa uudelleenarvioitavaksi.

Neljännän luvun aiheena on transsendentaalifilosofia, joka on se filosofinen positio, mihin Kantin nimi on tavallisesti totuttu liittämään. Luvussa tarkastellaan Hintikan tulkintaa transsendentaalitiedosta ja –filosofiasta, sekä kritisoidaan erästä modernia transsendentaalifilosofian naturalisoitua versiota.

Tutkielman viimeinen varsinainen luku käsittelee Hintikan Kant-tulkinnan pääteipistettä eli peliteoreettista semantiikkaa, jonka ideana on pukea matemaattisen peliteorian muotoon Hintikan kehittänyt ns. tiedonhankinnan interrogatiivimalli. Hintikka esittää, että nykyfilosofian kontekstissa peliteoreettisen semantiikan edustajat näyttäytyvät aitoina kantilaisina transsendentaalifilosoifeina.

Avainsanat: Hintikka, J., Kant, I., transsendentaalifilosofia, analyyttinen vs. synteettinen, peliteoreettinen semantiikka

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
1.1 Yleistä	1
1.2 Terminologiasta	2
1.3 Tutkielman rakenteesta	4
2 KANTIN INTUITIO-KÄSITE JA MATEMATIIKAN FILOSOFIA	6
2.1 Kantin filosofiasta yleisesti	6
2.2 Perinteinen tulkinta Kantin intuitio-käsitteestä ja matematiikan filosofiasta	8
2.2.1 <i>Puhtaan järjen kritiikin rakenne</i>	8
2.2.2 Transsendentaalinen estetiikka	9
2.2.3 Kantin argumentit koskien intuition muotoja	10
2.3 Hintikan tulkinta intuitio-käsitteestä ja matematiikan filosofiasta	14
2.3.1 Lähtökohta: Metodioppi ja matemaattinen metodi	14
2.3.2 Keskeisiä piirteitä	16
2.3.3 Matematiikan ja predikaattilogiikan analogia	18
2.3.4 Kuinka <i>Anschauung</i> tulisi suomentaa?	20
2.4 Hintikka-Parsons –debatti	22
2.5 Joitakin argumentteja Hintikan tulkinnan puolesta	24
3 ANALYYTTINEN-SYNTTEETTINEN –EROTTELU	29
3.1 Kantin analyyttinen-synteettinen erottelu	29
3.1.1 Lähtökohtia	29
3.1.2 Kant ja logiikka	30
3.2 Wittgenstein ja loogiset empiristit	36
3.3 Quine ja empirismin ensimmäinen dogmi	37

3.4	Kiista dogmista: Quinen kriitikot ja perilliset	44
3.5	Hintikan analyyttinen-synteettinen –erottelu	47
3.5.1	Quine-kritiikki	47
3.5.2	Analyyttisyyden eri merkitykset	50
3.5.3	Synteettiset arvostelmat <i>a priori</i>	53
3.6	Hintikan tulkinnan suhde Bethin Kant-tulkintaan	55
4	TRANSENDENTAALIFILOSOFIA	57
4.1	Yleistä	57
4.1.1	Transsendentaalinen ja transsendentti	57
4.1.2	Transsendentaalifilosofia ja sen naturalisointi	58
4.1.3	Tuomelan transsendentaalisen ajattelun kritiikki	61
4.2	Hintikka ja transsendentaalifilosofia	62
4.2.1	Hintikka transsendentaalifilosofina	62
4.2.2	Hintikan käsitys transsendentaalitiedosta ja –filosofiasta	63
4.2.3	Transsendentaalitiedon paradoksi	66
4.2.4	Semanttisen tiedon paradoksi	67
4.2.5	Mittauslaite-analogia	69
4.3	Mittauslaite-analogia, Hegel ja olioiden sinänsä luonne	71
4.3.1	Mittauslaite Hegelin <i>Hengen fenomenologian</i> Johdannossa	71
4.3.2	Hintikan Hegel-tulkinnan virhe	71
4.3.3	Oliot sinänsä: tyhjentyttämiä vai saavuttamattomia?	73
4.4	Logiikka on transsendentaalista	79
5	TRANSENDENTAALISTA PELIÄ	81
5.1	Vallankumous logiikassa	81
5.1.1	Sherlock Holmes –käsitys logiikasta	82
5.1.2	Määrittelevät ja strategiset säännöt	84
5.1.3	Hintikan ja Searlen säännöt	85

5.2 Kysymyksiä luonnolle	87
5.2.1 Kantin virhe sekä etsimisen ja löytämisen kielipelit	87
5.2.2 Tiedonhankinnan interrogatiivimalli	88
5.3 Peliteoreettinen semantiikka	90
5.3.1 Keskeiset ideat	90
5.3.2 Peliteoreettinen semantiikka transsendentaalifilosofiana	92
6 LOPUKSI	96
LÄHTEET	98

1 JOHDANTO

1.1 Yleistä

Jaakko Hintikka tunnetaan ennen kaikkea työstään filosofisen logiikan ja kielifilosofian sarjoilla. Hän on pyrkinyt uudistamaan logiikkaa kritisoimalla perinteistä fregeläistä ensimmäisen kertaluvun predikaattikalkyyliä ja tarjoamalla tämän tilalle uutta, ns. riippumattomuusystävällistä (*Independence-Friendly*) logiikkaa. IF-logiikka mahdollistaa toisistaan riippumattomat kvanttorit ja tästä seuraa esimerkiksi se, että totuus on määriteltävissä kielessä itsessään, eikä näin ollen tarskilaista metakielen ideaa tarvita lainkaan. Kielifilosofiassa Hintikka taas on esittänyt kyseenalaisen näkemyksen nykyfilosofian kahtiajaosta, joka ei noudata tyypillistä analyttinen vs. mannermainen filosofia –jakoa, vaan Hintikan mukaan filosofiassa olisi nähtävissä kahtiajako kahden eri kielikäsitteen suhteen, joita hän kutsuu nimikkeillä 'universaalikieli' ja 'kieli kalkyylinä'.

Edellä mainittujen loogis-kielifilosofisten ideoiden lisäksi Hintikan tuotannosta voidaan erottaa filosofianhistoriallinen tai aatehistoriallinen puoli. Hintikka on esimerkiksi tutkinut sellaisia klassikoita kuin Aristoteles, Descartes, Kant ja Wittgenstein. Tässä tutkielmassa tulen keskittymään Hintikan tulkintaan Immanuel Kantin filosofiasta, jota voidaan pitää, kuten Hintikan Wittgenstein-tulkintaakin, erittäin kiistanalaisena ja selkeästi tutkimuksen valtavirrasta poikkeavana. Tästä ei-konventionaalisuudesta on sekä ilmeistä hyötyä että haittaa. Toisaalta radikaali tulkinta saattaa paljastaa aikaisemmin huomaamattomia seikkoja ja esittää tuoreita aspekteja, mutta toisaalta sen kontribuutiot voivat taas olla yhteismitattomia traditionaaliseen tutkimukseen verrattuna ja siten voivat jäädä täysin vaille (ehkä ansaitsemaansakin) huomiota. Inhimilliseen toimintaan kuuluu tietty varauksellisuus kaikkea uutta ja erilaista kohtaan.

Hintikan Kant-tulkinnasta voidaan erottaa kaksi eri tasoa. Ensinnäkin se on 'aitoa' filosofianhistoriallista ja aatehistoriallista tutkimusta, joka keskittyy selventämään kyseisen ajattelijan oppeja ja käsitteellisiä epäselvyyksiä. Toisaalta Hintikka pyrkii kursailematta kehittämään historiallisia ideoita omiin tarjoiuksiinsa ja soveltamaan niitä erilaisiin nykyfilosofian teemoihin. Mielestäni hänen filosofianhistoriallisia tarkastelujaan ei voida täysin pitää erillään edellä mainituista loogis-kielifilosofisista tutkielmista ja ehkäpä myös

vice versa. Hintikan Kant-tulkinnan kohdalla nämä molemmat puolet yhdistyvät hedelmällisellä tavalla, ja hän onkin useissa yhteyksissä (esimerkiksi Hintikka 1987, 26-30) myöntänyt olevansa kantilainen ajattelija. Tämän tutkielman otsikossa esiintyvä sana 'tulkinta' onkin tässä yhteydessä käsitettävä tällä ambivalentilla tavalla.

Hintikka on kertonut, että hänen aatehistorialliset tutkimuksensa ovat saaneet hänet ”huomaamaan, että kun suuren ajattelijan käsitteet ja taustaoletukset todella ymmärretään, hän näyttäytyy väistämättä radikaalisti uudessa valossa”. Tästä syystä Hintikka hyvinkin poleemiseen sävyyn rinnastaa itsensä Jacques Derridaan ja sanoo uskovansa Derridan tavoin, ”että nykyfilosofia ja suurelta osin myös filosofian historia, ovat kypsiä dekonstruoitaviksi”. Hintikan mielestä kolme seikka kuitenkin erottaa tässä suhteessa hänet ja Derridan. Ensinnäkin Hintikan mukaan ”ei ole pätevää syytä kuvitella, etteikö dekonstruktivistien yrittämää tehtävää voitaisi suorittaa yhtä hyvin ja paremminkin, perinteisin historiallisin ja loogisin keinoin”. Toiseksi ei ole Hintikan mielestä mitään estettä sille, etteikö dekonstruktioita voisi seurata rekonstruktio. Ja viimeiseksi, Hintikan omasta — ehkä hieman yksipuolisestakin — näkökulmasta Derrida valitettavasti ”on suurelta osin epäonnistunut dekonstruktivistiksi. Hän ei ole koskaan kyennyt kunnolla dekonstruoimaan yhtään ainoaa todella merkittävää keskeistä filosofista (loogista, tietoteoreettista tai metafyyisistä) ideaa, vaan on keskittynyt sen sijaan puolivillaisiin ehdotuksiin filosofisten ajatusten sosiaalisista sidoksista.” Dekonstruoijina Derridaa parempia ehdokkaita ovat Hintikan mielestä esimerkiksi Ernst Mach, joka suoritti newtonilaisen fysiikan ajan ja avaruuden käsitteiden dekonstruktion, sekä tietysti Hintikka itse: ”Jopa omassa suppeassa aatehistoriallisessa työssäni olen törmännyt useaan ajatukseen ja oletukseen, jotka tarjoavat parempia esimerkkejä menestyksellisestä dekonstruktioista kuin yksikään Derridan analysoima aihe.” (Hintikka 2001f, 242-243.) Siihen, mitä nämä ajatukset ja oletukset ovat palaan tuonnempana tämän johdannon luvussa 1.3.

1.2 Terminologiasta

Yksi Kant-tutkimuksen suurista ongelmista on Kantin käyttämä koukeroinen kieli sekä hänen välillä erikoislaatuinen ja idiosynkraattinen terminologiansa. Tämä korostuu erityisesti ei-saksankielisessä tutkimuksessa. Kant kirjoitti sekä saksaksi että latinaksi, ja näiden kielten välisestä suhteesta onkin leikkimielisesti sanottu, että ”Kant on ajatellut filosofiansa latinaksi

mutta kirjoittanut sen saksaksi!” (Oittinen 1997, 234). Kantin teoksille ominainen ”kieliasu tekee [... Kantin filosofian] omaksumisesta kaksi kertaa vaikeamman”, sanoo Kant-suomentaja Vesa Oittinen Kimmo Jylhämön (1998, 23) haastattelussa.

Tässä tutkielmassa olen käyttänyt Kantin teoksista englanninkielisiä käännöksiä, joista tekemäni suorat lainaukset olen suomentanut. Muut lähteeni ovat sekä suomen- että englanninkielisiä, joista tehdyt suorat lainaukset olen jättänyt aina alkuperäiskielisiksi. Terminologisella tasolla tulen lyhyesti viittaamaan myös saksaan ja latinaan.

Englanninkielessä tutkimuksessa Kant-terminologia on suhteellisen vakiintunutta, mutta sitä se ei valitettavasti ole suomen kielessä. Olemassa olevia Kant-suomennoksia ovat J. E. Salomaan *Kantin Siveysopilliset pääteokset* vuodelta 1931, jota voidaan pitää jo vanhentuneena, sekä tuoreemmat Oittisen suomentama *Prolegomena* (Kant 1997) sekä Heikki Kirjavaisen vuonna 1998 suomentama *Tiedekuntien riitely*. Näiden lisäksi on muutamia suomenkielisiä Kant-tutkimuksia, joiden joukossa osa Hintikan tutkimuksista.

Tässä tutkielmassa olen pyrkinyt mahdollisimman yhtenäiseen terminologiaan, mutta en ole valinnut mitään tiettyä orjallisesti noudatettavaa mallia, vaan olen yhdistänyt eri käännösratkaisuja eri teoksista ja tutkimuksista. Suomenkielinen Kant-terminologia on vasta muodostumassa ja toivon, ettei tämä tutkielma ainakaan omalta osaltaan enää sekoittaisi vallitsevaa tilannetta. Eksplisiittisesti otan kantaa ainoastaan Kantille (ja myös Hintikalle) keskeisen *Anschauung*-käsitteen suomentamiseen liittyvään problematiikkaan. Alustavasti voin todeta, että olen suomentanut *Anschauungin* termillä *intuitio*.

Tässä voidaan huomauttaa myös siitä, että tämän tutkielman olennaisten ideoiden kannalta Kantin termien käännöksillä — ainoastaan juuri mainittua *Anschauungia* lukuun ottamatta — ei ole kovinkaan suurta merkitystä, sillä tutkielmani liikkuu hieman traditionaalista ja tiukkaa Kant-tutkimusta yleisemmällä, väljemmällä tasolla. Myönnän toki terminologisesti sävyttyneen tutkimuksen relevanssin ja tarpeellisuuden.

Viittaan Kantin omiin teoksiin totutun käytännön mukaisesti eli nk. *Akademie-Ausgaben* sivunumeroinnin mukaisesti. *Puhtaan järjen kritiikkiin* (Kant 1996) viitatessa käytän A- tai B-painoksen sivuja (esimerkiksi B 74), ja *Prolegomenaan* (Kant 1985) viitatessa käytän lyhennettä Ak. ja sivunumero, jonka jälkeen (jos mahdollista) Kantin käyttämä pykälänumero

(esimerkiksi Ak 267, §2). Huomautettakoon, että Oittisen *Prolegomena*-käännöksestä (Kant 1997) *Akademie* -numerointi on valitettavasti jätetty pois.

1.3 Tutkielman rakenteesta

Hintikan Kant-tulkinnasta ei ole olemassa sellaista kokonaisesitystä, joka käsittelee hänen tulkintaansa systemaattisesti, mutta sitä vastoin eri osa-alueisiin painottuvia tarkasteluja on melko paljonkin. Yritän tässä tutkielmassa muodostaa eheän kokonaiskuvan Hintikan Kant-tulkinnasta, tarkastella ja pohtia sen vahvuuksia ja heikkouksia, sekä sijoittaa sitä erilaisiin (nyky)filosofisiin konteksteihin. Olen rakentanut tutkielmani siten, että se noudattaa Hintikan Kant-tulkintaa temaattisesti ja joissakin mielessä myös kronologisesti. Tutkielmani etenee seuraavassa järjestyksessä.

Ensimmäisessä varsinaisessa luvussa eli luvussa kaksi tarkastelen Hintikan tulkintaa Kantin matematiikan filosofiasta ja intuition käsitteestä. Nämä teemat ovat Hintikan Kant-tulkinnan lähtökohta ja kulmakivi, jolle kaikki muu perustuu. Tämä on myös Hintikan tulkinnan kiistanalaisin kohta, joten sen merkitystä ei voida aliarvioida. Esitän tämän luvun aluksi myös hyvin lyhyen yleiskatsauksen Kantin kriittiseen filosofiaan.

Luku kolme keskittyy Kantin filosofiassa tärkeään erotteluun analyyttisten ja synteettisten arvostelmien välillä. Willard Van Orman Quinen esimerkkiä seuraten nykyfilosofiassa on kuitenkin ollut tapana joko hylätä kyseinen erottelu tai ainakin karsastaa sitä. Hintikka omalta osaltaan poikkeaa tästä linjasta pitämällä analyyttinen-synteettinen -jaottelusta kiinni ja jopa väittämällä, että synteettiset arvostelmat *a priori* ovat itse asiassa mahdollisia. Kun Kantin mukaan matematiikka on yksi paradigmaattinen esimerkki synteettisestä tiedosta *a priori*, niin Hintikan mukaan taas moderni ensimmäisen kertaluvun logiikka sisältää synteettisiä elementtejä. Hintikan ajatuksena on, että kantilaisen matematiikan ja nykyisen predikaattilogiikan välille voidaan vetää vahva analogia.

Neljännessä luvussa käsittelem Hintikan ajatuksia transsendentaalitetiedosta ja -filosofiasta sekä transsendentaalitetiedon paradoksaalisesta luonteesta. Tähän teemaan niveltyy luontevasti Sami Pihlströmin 1990-luvun puolivälistä lähtien useissa eri yhteyksissä lanseeraama naturalisoitu

transsendentaalifilosofia, jonka kriittissävytteiseen tarkasteluun Hintikan edustama transsendentaalifilosofia antaa hedelmälliset työkalut. Tulen väittämään, että naturalisoidusta transsendentaalifilosofiasta jää uupumaan jotakin olennaista kantilaiseen transsendentaalifilosofiaan verrattuna.

Viimeisen varsinaisen pääluvun aiheena on Hintikan kehitelemä peliteoreettinen semantiikka. Saattaa *prima facie* näyttää siltä, ettei peliteoreettisella semantiikalla ole juuri paljoakaan tekemistä Kantin kanssa. Hintikka (1983c, 29) kuitenkin väittää, ”että juuri peliteoreettisen semantiikan edustajat ovat aitoja kantilaisia nykyaikaisten logiikan teoreetikoiden joukossa”. Peliteoreettisessa semantiikassa kytkeytyvät mielenkiintoisella tavalla Hintikan loogis-kielifilosofiset ideat IF-kielistä sekä kahdesta erilaisesta kielikäsitteestä hänen Kant-tulkintaansa. Taustalla vaikuttaa Hintikan kehitelemä tiedonhankinnan ja tieteellisen tutkimuksen ns. interrogatiivimalli, jonka filosofianhistorialliset juuret ulottuvat aina Kantiin ja jopa Aristoteleeseen saakka.

Palaan tässä johdannon lopuksi vielä niihin ’aiheisiin’ ja ’oletuksiin’, jotka Hintikka kertoi dekonstruoineensa, ja joissa hän kehui myös onnistuneensa Derridaa paremmin. Näitä aiheita ovat Hintikan (2001f, 243-244) esittämän listan mukaan esimerkiksi ”analyysin ja analyytisyyden käsitteet, intuitio, induktio, tuttuustieto, *de dicto/de re* –erottelu, korkeamman kertaluvun logiikan tulkinta [...], täydellisyyden käsite logiikassa ja niin edelleen.” Näistä analyysin ja analyytisyyden käsitteitä tarkastelen tässä tutkielmassa siis luvussa kolme ja intuition käsite on luvun kaksi aiheena. Tutkielmani neljäs luku lisää Hintikan listaan uutena terminä olion sinänsä käsitteen.

Vaikka Hintikka tunnetaankin ensisijaisesti loogikkona, pyrin kuitenkin noudattamaan koko tutkielman ajan mahdollisimman epäformaalia lähestymistapaa. Uskon, että tämä sekä parantaa tutkielmani luettavuutta että selkeyttää esitystäni, sillä Hintikan eksaktit loogiset muotoilut ovat usein hyvinkin raskaita ja vaikeaselkoisia. Tosin tämä ratkaisuni aiheuttaa sen, että Hintikan argumenttien ja analyysien mahdollisimman syvälinen arvioiminen edellyttää lukijalta huolellista perehtymistä Hintikan tuotannon loogiseenkin puoleen.

2 KANTIN INTUITIO-KÄSITE JA MATEMATIIKAN FILOSOFIA

2.1 Kantin filosofiasta yleisesti

Kantin filosofiaa on totuttu nimeämään transsendentaalifilosofiaksi. Yleensä tällä tarkoitetaan tietoteoreettisessa mielessä sellaista filosofiaa, joka pyrkii tarkastelemaan kokemuksen mahdollisuuden ehtoja. Nämä kokemuksen mahdollisuuden ehdot kiinnostavat Kantia erityisesti, sillä hänen mukaansa kaikki tieto syntyy kokemuksesta. Kuitenkin, jotta kokemus olisi mahdollinen, täytyy sitä jossakin mielessä edeltää jotakin. Kokemuksen transsendentaaliset ehdot ovat *a priori* — tästä syystä Kantin sanotaan muodostaneen filosofian historiassa synteesin traditionaalisten empirismin ja rationalismin välille. Näin ollen Kant ei halua lähteä mukaan rationalistien viltteihin metafysiisiin spekulatioihin, mutta ei toisaalta allekirjoita empirismin hieman yksioikoista *tabula rasa* -malliakaan.

Kantin mukaan mieli ei siis ole mikään passiivinen taulu, johon kokemus piirtää jälkensä, vaan mieli toimii mieli-maailma -suhteessa aktiivisesti ja konstituovasti. Ihmismielellä on kuitenkin rajansa ja Kant pyrkii *Puhtaan järjen kritiikissään* määrittämään järjen legitiimin käytön rajat: monet perinteiset rationaalisen metafysiikan kysymykset ovat transsendentteja eli ne ovat järkemme saavuttamattomissa ja kokemuksen ulottumattomissa. Kun järjen legitiimin käytön rajat on transsendentaalisin keinoin kartoitettu, voidaan arvioida, onko metafysiikalla enää mitään sijaa tieteiden joukossa.

Kant sanoo tehneensä filosofiassa *kopernikaanisen kääntein*: todellisuus ei ole meistä ihmisistä riippumaton (kuten realismissa), vaan todellisuus jossain mielessä mukautuu vastaamaan mieleemme rakenteita (kuten idealismissa). Niinpä Kant (1996, B xvi ja B xviii) kehottaa selvittämään (ajatus)kokeen avulla tapahtuisiko metafysiikassa edistystä, jos ”omaksu[isi]mme uuden ajattelutavan [... jonka mukaan] kaikki minkä tiedostamme objekteista a priori on se, minkä me niihin itse sijoitamme”, ja että ”järki käsittää vain sen, minkä se tuottaa oman suunnitelmansa mukaisesti” (B xiii).

Kantin kanta on nimeltään *transsendentaalinen idealismi*, ja sen mukaan emme voi tuntea olioita sinänsä, vaan ’todellisuus’ on meille pelkästään ilmiöinä. Jopa luonnontiede — joka

Kantin tapauksessa tarkoittaa lähinnä newtonilaista fysiikkaa — tutkii olioiden sinänsä maailman sijasta pelkästään ilmiömaailmaa. Kant kutsuu esikopernikaanisia filosofeja *transsendentaalisiksi realisteiksi*. Tämä realismin laji kattaa yleisesti kaikki sellaiset positiot, joissa mieleemme tai tietokykymme rakenne mukautuu todellisuuden mukaan ja joissa oliot sinänsä voidaan tuntea sellaisenaan¹. (Gardner 1999, 96.) Kant sanoo myös, että transsendentaalinen idealismi on *empiiristä realismia*, joka on realismia jonkinlaisella *common sense*² –tasolla: ilmiöt ovat empiirisesti reaalisia, mutta transsendentaalisesti ideaalisia (Gardner 1999, 43 ja 95).

Minkälainen ihmismielen rakenne sitten on Kantin mukaan? *Puhtaan järjen kritiikissä* Kant (1996, B 74) antaa seuraavanlaisen vastauksen: ”Tiedostamisemme juontaa juurensa kahdesta mielen peruslähteestä. Ensimmäinen on [kykymme] vastaanottaa mielteitä (reseptiivisyys impressioille); toinen on kykymme tiedostaa objekti näiden mielteiden läpi (käsitteiden spontaanisuus). Reseptiivisyyden kautta objekti on *annettu* meille; spontaanisuuden kautta objekti on *ajateltu* suhteessa tähän [annettuun] mielteeseen (joka [muuten] on pelkkä mielen määräytymä).” Kantin mukaan mieli siis jakautuu kahteen osaan, joista toinen on luonteeltaan *reseptiivinen*. Tätä reseptiivistä puolta Kant nimittää intuitioksi ja toista, *spontaania* puolta, Kant kutsuu ymmärrykseksi. Intuitio liittyy tiedostuksemme aistimelliseen puoleen, kun taas ymmärryksen alaan kuuluvat käsitteet. Kantin (1996, B 75) kuuluisa muotoilu näiden kahden mielenkyvyn yhteistoiminnasta on seuraava: ”Ilman aistimellisuutta mikään objekti ei voisi olla meille annettu; ja ilman ymmärrystä yhtäkään objektia ei voitaisi ajatella. Ajatukset ilman sisältöä ovat tyhjiä; intuitiot ilman käsitteitä ovat sokeita.”

Jos Kantin filosofialla on jokin dominoiva intressi, niin se on ihminen — ei siis esimerkiksi Jumala tai luonto. Tämä käy ilmi esimerkiksi seuraavasta Hintikalta (1965b, 37-38) lainatusta

¹ Esimerkkinä transsendentaalisesta realistista voisi toimia piispa Berkeley, radikaalista idealismistaan huolimatta: ”Berkeley does hold that empirical things are constituted in themselves of phenomenalistic elements, not merely that our mode of cognition determines them to be so represented. [...] According to Berkeley, we do know things, albeit mental things, as they really are”. Myös 1900-luvun aistinsisältöteoreetikot ja fenomenalistit kuuluvat samaan luokkaan: ”Later phenomanalist doctrines according to which sense-data enjoy a ‘neutral’, non-mental status share this transcendental realist implication”. (Gardner 1999, 276.)

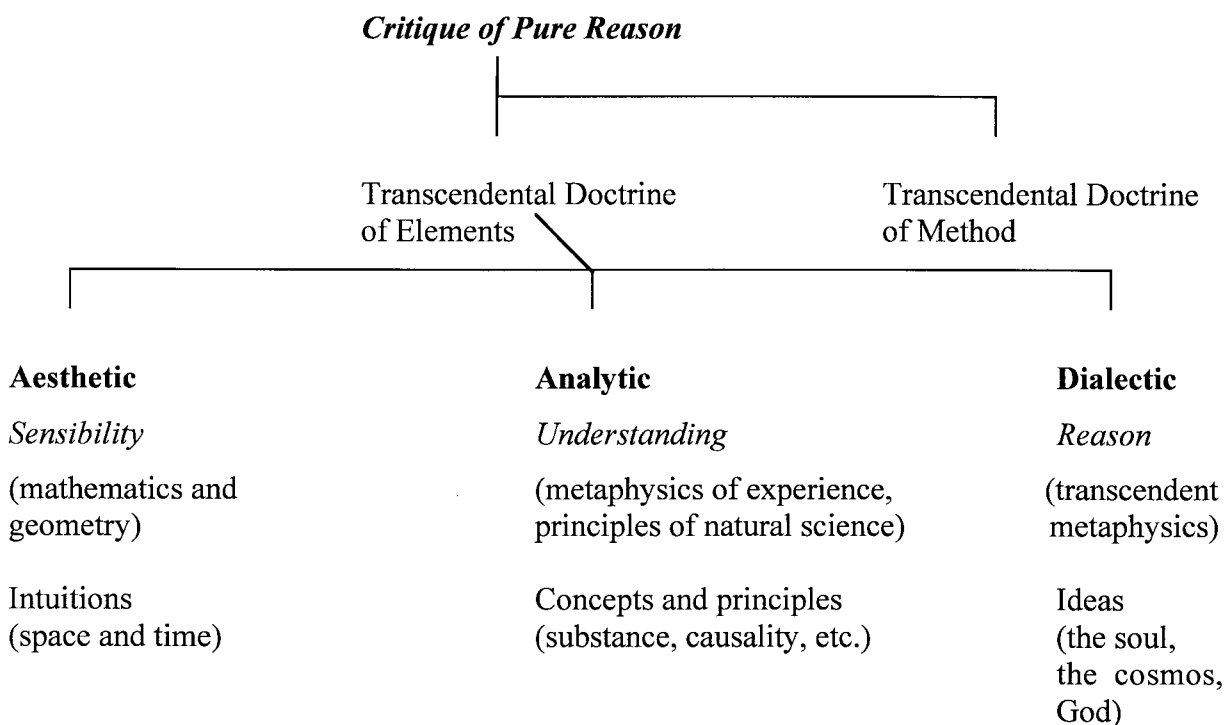
² Nykyfilosofeista eräänlaisina *common sense* –realistina voidaan pitää esimerkiksi John McDowellia. Hän ei tosin hyväksy Kantin transsendentaalista idealismia, vaan tulkitsee Kantia strawsonilaisittain. (Ks. Kotkavirta 1999.)

tekstikatkelmasta: ”In his theory of knowledge, Kant stressed the elements we have ourselves contributed to what we know of mathematics or of the physical world, and in his ethics he wanted to see the humanity of human beings as an end in it self. [...] One of the very few things that ever upset the daily routine of this fastidious bachelor was his reading of Rousseau’s *Emile*. What fascinated this dry-as-dust professional philosopher in Rousseau’s educational romance? The answer is that in Rousseau Kant thought that he had found the beginnings of a general study of human nature comparable to Newton’s studies of the physical world which had so impressed Kant’s contemporaries.”

2.2 Perinteinen tulkinta Kantin intuitio-käsitteestä ja matematiikan filosofiasta

2.2.1 *Puhtaan järjen kritiikin rakenne*

Hintikan tulkinnan ja traditionaalisen tulkinnan välinen eroavaisuus perustuu erilaisiin käsityksiin *Puhtaan järjen kritiikin* rakenteesta. Näin ollen täytyy ensin selvittää mitä tämä kyseinen teos sisältää ja missä muodossa. Gardner (1999, 25) on esittänyt seuraavan kaavion, joka kuvaa hyvin perinteistä käsitystä:

Tämän kaavion mukaisesti *Puhtaan järjen kritiikki* jakautuu kahteen pääosioon, *Elementtioppiin* ja *Metodioppiin*, joista Elementtioppi on vielä jaettu kolmeen päähaaraan. Tämä on myös Kantin pääteoksen systemaattinen järjestys. Sivumäärällisesti Elementtiopin ja Metodiopin painotus jakautuu noin 6/1. Niinpä onkin luonnollista, että Gardner (1999, 26) pitää Metodioppia jonkinlaisena supplementtina ja itse teoksen reflektointina, jossa ainoastaan luodaan katsaus Kantin kriittiseen systeemiin kokonaisuutena. Gardner ei myöskään käsittele Metodioppia omana lukunaan tai edes alalukuna.

Traditionaalisen käsityksen mukaan Kant tulee *Transsendentaalisessa estetiikassaan* (Elementtiopin ensimmäinen osa) sanoneeksi intuitiosta kaiken olennaisen. *Puhtaan järjen kritiikkiä* tulisi siis lukea juuri siinä järjestyksessä kuin se on kirjoitettu, ja se on kirjoitettu siinä järjestyksessä missä se painokuntoisena ilmenee. Hintikka (1969, 235) on kuitenkin ratkaisevalla tavalla eri mieltä: ”[Metodiopissaan] Kant esittää koko joukon lisähuomioita matemaattisen menetelmän luonteesta. Useimmat Kantin kirjoitusten tutkijat eivät ole eritelleet näitä huomautuksia kovinkaan syvällisesti. Niitä on tavallisesti käsitelty jonkinlaisena liitteenä tai täydennyksenä niihin Kantin tutumpiin oppeihin ajasta ja avaruudesta, jotka on esitetty samassa teoksessa [*Puhtaan järjen kritiikki*] sen ’transsendentaalisen [po. transsendentaalisen] estetiikan’ nimellä kulkevassa osassa. [... Kuitenkin] näiden kahden *Puhtaan järjen kritiikin* osa suhde on aivan erilainen kuin miksi se näin tavallisesti käsitetään.”

2.2.2 Transsendentaalinen estetiikka

Transsendentaalisessa estetiikassa Kant esittelee intuition käsitteen, joka on siis tietoon liittyvä reseptiivinen kontribuutio. Intuitio liittyy aistimellisuuteen ja koko transsendentaalinen estetiikka –nimitys juontaa etymologiset juurensa kreikankieliseen *aesthesis* –sanaan, joka viittaa juuri aistihavaintoon. Kyse ei siis ole estetiikasta siinä taidefilosofisessa mielessä, johon me nykyisin olemme tottuneet, eikä intuitiosta siinä kvasi-psykologisessa mielessä, jossa sitä meidän päivinämme yleisesti käytetään. Koska intuitio on luonteeltaan reseptiivistä, liittyy siihen tietty välittömyys: intuition kautta objektit ovat välittömässä suhteessa meihin. Ymmärryksessä käsitteet sitä vastoin ovat objekteihin välillisessä tai välittävässä suhteessa — ymmärrys toimii spontaanisti. Transsendentaalisessa estetiikassa on kyse objektien aistimellisista ehdoista. (Gardner 1999, 65-66.)

Intuition muodot ovat *aika* ja *avaruus*, ja ne ovat kokemuksen mahdollisuuden formaaleja ehtoja. Meille ihmisille³ kaikki ilmiöt sijoittuvat aina aikaan ja paikkaan. Kantin mukaan ilmiöt eivät koostu pelkästään aistimusten moninaisuudesta, vaan niillä on tämän lisäksi muoto eli ne ovat jossakin mielessä järjestäytyneet. Ajan ja avaruuden suhdetta Kant selvittää *sisäisen* ja *ulkoisen aistin* käsitteillä. Avaruus on ulkoisen aistin muoto: tämä tarkoittaa sitä, että tulemme tietoisiksi meidän ulkopuolisista entiteeteistä vain hahmottamalla ne joissakin avaruudellisissa suhteissa. Muuten emme kykenisi erottelemaan ulkomaailman objekteja toisistaan emmekä myöskään itsestämme. Sisäisen aistin kautta taas hahmotamme sisäisiä suhteita: mentaaliset tilamme ilmenevät meille vain ajallisissa suhteissa. (Gardner 1999, 70-74.) Asioiden laita ei Kantin (1996, B 37) mukaan voisi olla toisin, sillä ”aikaa ei voida intuitiivisesti hahmottaa ulkoisesti yhtään sen enempää kuin avaruutta voidaan intuitiivisesti hahmottaa jonakin sisäisenä.”

2.2.3 Kantin argumentit koskien intuition muotoja

Olennaista intuition muodoissa on se, että ne ovat transsendentaalisia eli ne ovat *a priori*. Tämä tarkoittaa sitä, että aikaa ja avaruutta ei missään mielessä ole johdettu kokemuksesta. Se mikä antaa kokemukselle sen muodon ja järjestyksen, ei tietenkään itsessään voi olla kokemuksesta peräisin. Transsendentaalisessa estetiikassaan Kant esittää kaikkiaan neljä argumenttia koskien avaruutta, joista ensimmäiset kaksi pyrkivät osoittamaan, että avaruus on apriorinen, ja seuraavat kaksi pyrkivät todistamaan avaruuden olevan intuitio (Parsons 1992, 67-68). En tässä kuitenkaan pyri arviomaan Kantin argumenttien kestävyyttä, vaan esitän ne vain siksi, että niiden kautta muodostuisi jonkinlainen kuva siitä mitä Kant intuitiolla transsendentaalisessa estetiikassaan tarkoittaa.

Ensimmäinen argumentti väittää, että avaruus ei alun perin voi olla empiirinen käsite. Kant yksinkertaisesti esittää, että avaruuden mielle täytyy olla oletettu, jotta voitaisiin ylipäänsä puhua minkäänlaisista spatiaalisista suhteista. Voidaan ehkä sanoa, että tämä argumentti väittää liian paljon jos se on muotoa ’jotta voitaisiin mieltää jokin *X*:nä, täytyy *X* olla oletettu ennalta’. Kant näyttää tässä kuitenkin argumentoivan Gottfried Wilhelm von Leibnizin relationaalista avaruuden teoriaa vastaan, jonka mukaan avaruus koostuu tietyistä olioiden

³ Kant esittää useaan otteeseen (esimerkiksi Kant 1996, B 72), että muilla ihmisillä korkeammilla olennoilla — kuten kenties Jumalalla tai enkeleillä — olisi spatiaalis-temporaalisesta viitekehyksestä vapaata ns. *intellektuaalista intuitiota*.

välillä vallitsevista relaatioista. Näiden olioiden eksistenssi on Leibnizilla ensisijaista niiden relaatioihin tai itse avaruuteen nähden. Kantin mukaan taas objektien spatiaalisuus on se piirre, jonka perusteella me miellämme ne meistä ja toisistaan erillisiksi. Toisen argumentin ydin on siinä, että vaikka pystymme kuvittelemaan tyhjän avaruuden eli avaruuden ilman objekteja, emme kykene ymmärtämään avaruuden poissaoloa. (Parsons 1992, 68-69.) Näillä kahdella argumentilla Kant siis pyrkii turvaamaan intuition (tässä tapauksessa käyttäen avaruutta esimerkkinä) apriorisuuden. Jos avaruuden mielle ei olisi *a priori*, se olisi *a posteriori*, jolloin se pitäisi voida muodostaa empiirisesti ulkoisista objekteista. Kuitenkin tämä on Kantin mukaan mahdotonta, sillä jotta jokin voisi olla ulkoinen objekti, sen täytyy jo olla avaruudessa.

Kolmas ja neljäs argumentti keskittyvät avaruuden intuitiivisuuteen. Kolmas argumentti sanoo, että voimme mieltää vain yhden avaruuden eli avaruus on jotain uniikkia, singulaarista ja jakamatonta. Kantia vastaan voidaan toki väittää, että voimme kuvitella erilaisia spatiaalisesti diskreettejä maailmoja esimerkiksi ajatuskokeiden muodossa. Tässä on kuitenkin kyse jo sellaisesta toiminnasta, joka edellyttää ymmärryksen käsitteellistä, välillistä tai välittävää panosta. Pelkän intuition puitteissa emme yksinkertaisesti voi mieltää kuin yhden avaruuden. Neljäs argumentti taas esittää avaruuden äärettömänä. Tällä Kant tahtoo osoittaa sen, että äärettömyys voi olla intuitio, mutta äärettömyys ei voi olla ymmärryksen käsite samassa mielessä. Kantin mukaan äärettömyys käsitteenä olisi sisällöltään äärettömän rikas — niin rikas, että se olisi äärellisen mieleemme tavoittamattomissa. (Gardner 1999, 78-79.)

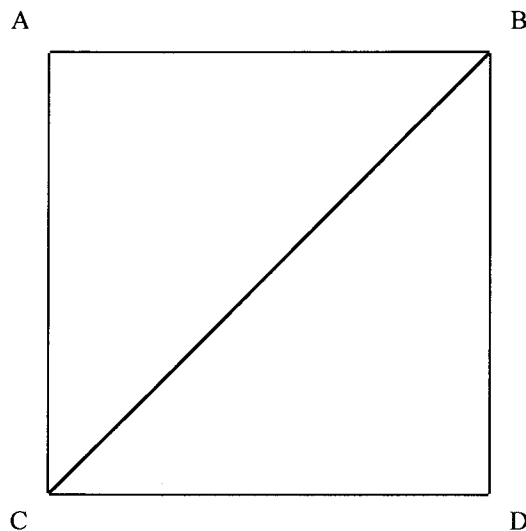
Näiden neljän argumentin lisäksi Kant selventää intuition luonnetta erään matematiikan osa-alueen, geometrian, avulla. Kantin mukaan matematiikka paradigmaattisesti edustaa synteettistä tietoa *a priori*. Kantin mukaan avaruus intuition muotona itse asiassa mahdollistaa geometrian olemassaolon ja koska geometria on luonteeltaan apriorista, geometriset propositiot omaavat apodiktisen varmuuden. Näin ollen avaruus ei voi olla mitään muuta kuin intuitio. (Kant 1996, B 40-41.)

Prolegomenan pykälässä 13 Kant esittää kuuluisan ei-kongruenttien vastakkaisuuksien (*incongruent counterparts*) argumentin. Kant (1985, Ak. 285, §13) haastaa lukijansa ajatuskokeeseen seuraavin sanoin: ”Ne, jotka eivät vielääkään ole päässeet irti siitä käsityksestä, että avaruus ja aika olisivat olioihin sinänsä liittyviä aktuaalisia kvaliteetteja,

voivat kokeilla terävä-älyisyyttään seuraavanlaiseen paradoksiin. Kun he ovat turhaan yrittäneet sitä ratkaista ja ovat edes hetkiseksi vapautuneet ennakkoluuloistaan, he alkavat epäillä, että ajan ja avaruuden reduktio pelkästään aistimellisen intuition muodoiksi saattaisi sittenkin olla hyvin perusteltua.” Itse argumentti jakautuu kahteen osaan taso- ja pallogeometrian mukaisesti:

Tasogeometria: Jos kaksi oliota ovat samankaltaiset kaikkien havaittavien määreiden suhteen, ne voidaan vaihtaa keskenään ilman vähäistäkään näkyvää eroa.

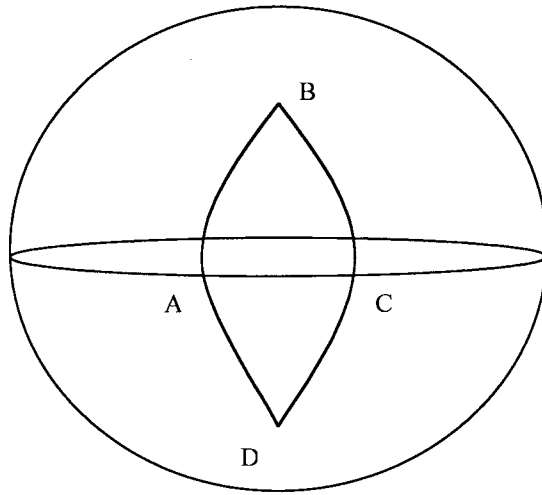
Tämä voidaan havainnollistaa seuraavalla kuviolla (sovellettu Oittisen 1997, 244 mukaan):

Kolmiot ABC ja BCD ovat toistensa täsmällisiä peilikuvia, joten ne ovat kongruenteja eli yhteneväisiä.

Pallogeometria: Eräät sisäisesti samankaltaiset oliot eroavat ulkoisilta suhteiltaan niin paljon, ettei niitä voida vaihtaa toisikseen.

Tämän havainnollistus näyttää seuraavalta (sovellettu Oittisen 1997, 244 mukaan):

Vaikka kolmiot ABC ja ACD vastaavatkin toisiaan sisäisesti eli niillä on samat sivujen pituudet ja kulmien suuruudet, niin niiden pinnat kuitenkin kaartuvat eri suuntiin. Ne ovat kyllä symmetrisiä, mutta ne eivät ole kongruenteja.

Kantin jatko on ehkä geometriaakin mielenkiintoisempi. Hän nimittäin ottaa käsittelyyn oman tutun ruumiimme. Kant kysyy, että ”[m]ikäpä voisikaan olla kaikissa suhteissa kättäni ja korvaani samankaltaisempi kuin niiden pelikuvat? [...] Kuitenkin erot ovat aistiemme mukaan sisäisiä, sillä vaikka vasen ja oikea käsi ovat samankaltaisia, ei niitä voida sulkea samojen rajojen sisään (ne eivät ole kongruenteja); toisen käden hansikasta ei voida käyttää vastakkaisessa kädessä. Mikä siis on ratkaisu? Nämä objektit eivät ole olioiden sinänsä mielteitä eivätkä sellaisia, mitä puhdas ymmärrys tiedostaisi. Sitä vastoin ne ovat ilmiötä, aistimellisiä intuitioita, joiden mahdollisuus pohjautuu relaatioon tiettyjen tuntemattomien olioiden sinänsä ja jonkin muun välillä, nimittäin meidän aistimellisuutemme välillä.” Jos kyse on pelkästään ilmiöistä, niin jokin osa on mahdollinen vain kokonaisuuden kautta. Näin ollen ei-kongruenttien vastakkaisuuksien välistä eroa ei voida tehdä intelligiibeliksi pelkästään ymmärryksen käsitteiden avulla, vaan viittaamalla oikean ja vasemman käden eroon eli viittaamalla intuition. (Kant 1985, Ak. 286, §13.)

Gardner (1999, 80) tiivistää tämän argumentin seuraavasti: ”The respect in which they [incongruent counterparts, e.g. gloves] differ is one of orientation. And this difference is not relational but ’internal’ to the gloves. The spatial properties of objects are therefore intrinsic, irreducible and underived. This is sufficient to refute Leibniz’s view that spatial relations are constructed conceptually from non-spatial relations between objects [...] [T]o explain what a difference of orientation consists in, one is ultimately obliged to simply *point* it.”

Puhtaan järjen kritiikissä Kant esittää myös intuition toisen muodon eli ajan suhteen vastaavia argumentteja. Hän esimerkiksi toteaa, että aika ei voi olla empiirinen käsite, sillä ilman aikaa *a priori* emme kykenisi havaitsemaan tapahtumia minkäänlaisissa ajallisissa suhteissa. Se, että joitakin asioita tapahtuu samanaikaisesti tai peräkkäisesti, on mahdollista ainoastaan jos aika on mieleenä olemassa ennen näitä tapahtumia. (Kant 1996, B 46.)

Edellä esitetyn nojalla voidaan sanoa, että perinteisen intuitio-käsitteen tulkinnan mukaisesti Kant tarkoittaa intuitiolla aistimelliseen kokemukseen liittyvää reseptiivistä elementtiä, jonka aprioriset muodot ovat aika ja avaruus. Kaikki objektit on annettu meille vain ja ainoastaan ajassa ja avaruudessa. Intuitio on välitön ja siihen liittyy singulaarisuus, kun taas ymmärrys käsitteineen on välillistä tai välittävää ja yleistä.

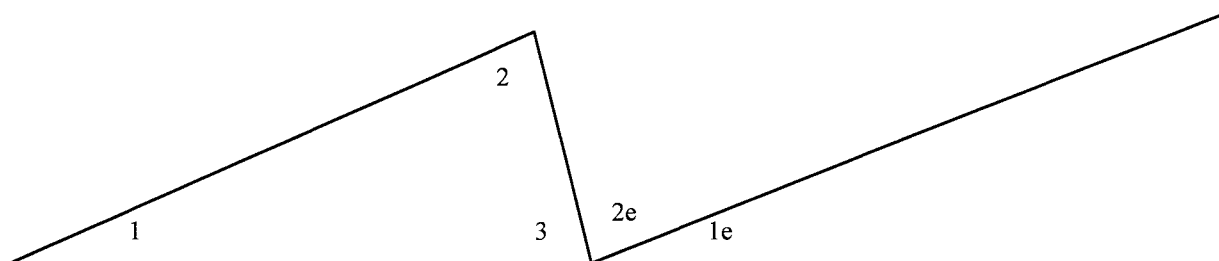
2.3 Hintikan tulkinta intuitio-käsitteestä ja matematiikan filosofiasta

2.3.1 Lähtökohta: Metodioppi ja matemaattinen metodi

Kuten jo luvussa 2.2.1 esitin, Hintikan mukaan traditionaalinen Kant-tutkimus on lähtenyt liikkeelle *Puhtaan järjen kritiikin* väärästä päästä tarkastellessaan intuition käsitettä. Sen sijaan, että Hintikka alkaisi analysoida transsendentaalisen estetiikan hengessä intuition apriorisia muotoja eli aikaa ja avaruutta, hän tarttuu Kantin (1996, B 741) Metodiopissa esittämään määritelmään matemaattisesta metodista: matemaattinen tiedoitseminen on käsitteiden konstruoimista ja käsitteiden konstruoiminen tarkoittaa käsitettä vastaavan apriorisen intuition esittämistä. Hintikka (1969, 235) esittää tämän pohjalta, että ”konstruoiminen (konstruktio) tarkoittaa siirtymistä yleisestä käsitteestä johonkin intuition, joka edustaa tätä käsitettä, edellyttäen, että tämä tapahtuu kokemukseen nojautumatta”.

Metodiopin alussa Kant tekee mielenkiintoisen vertailun filosofisen ja matemaattisen tiedoitsemisen välillä. Filosofinen tiedoitseminen on rationaalista käsitteiden *analysointia*, kun taas matematiikka perustuu käsitteiden *konstruktiolle*. Näitä eroavaisuuksia Kant selvittää geometrisella esimerkillä: annetaan filosofille ja matemaatikolle kolmion käsite ja katsotaan, mitä kumpikin saavat aikaan omilla metodeillaan, kun halutaan selvittää 'mikä on kolmion kulmien summan relaatio suoraan kulmaan nähden'. Filosofin aloittaa kolmion käsitteen analysoimisen: hän tutkii eri geometrinen käsitteiden ominaisuuksia, mutta ei koskaan saa aikaan mitään synteettistä eli uutta tietoa. Mikään sellainen, joka ei jo sisältyisi näihin käsitteisiin, ei ole analyttisin metodein saavutettavissa. Matemaatikko tai geometrikko sitä vastoin aloittaa konstruomalla kolmion, josta hän voi luonnollisesti jatkaa ja todistaa vaaditun tehtävän matemaattisin menetelmin. Filosofin ei voi tätä tehdä, sillä hän ei voi saavuttaa mitään sellaisia ominaisuuksia, esimerkiksi vaadittua relaatiota, jotka eivät jo sisältyisi hänen käsitteisiinsä. (Kant 1996, B 740-745.)

Seuraava geometrinen esimerkki on peräisin käyttämäni *Puhtaan järjen kritiikin* version kääntäjältä, Werner Pluharilta, joka on lisännyt tämän kuvion sivun B 745 alaviitteeseen 53. Se mahdollisesti voi helpottaa *meidän* 'intuitiotamme':

Pluhar selvittää kuvaa: "Extending the triangle's one side (here at the bottom) yields at first two angles (equal to two angles): 3, and the sum of 2e and 1e ('e' stands for external'). This latter sum is then divided further into 2e and 1e by the line parallel to the triangle's opposite side. *Because* this line is thus parallel, 1e can be seen to equal 1, and 2e can similarly [...] be seen to equal 2. The remainder (3) of the angle (equal to two right angles) along the straight line is simply the triangle's third angle. Thus the sum of the triangle's three angles — two of them transposed, as it were — can be seen to equal the angle along the straight line and thus to equal two right angles.

Hintikan tulkinnassa matematiikan keskeiseksi käsitteeksi nousee siis konstruktio ja Hintikka (1959) selvittääkin konstruktion käsitteen historiaa sekä eri ulottuvuuksia ansiokkaasti. Konstruktio liittyy Kantilla aivan keskeisesti geometriaan, joka hänen tapauksessaan oli tietenkin Eukleideen järjestelmä enemmän tai vähemmän muuttumattomana. Hintikan sanoin ”Kantin geometriankäsitys on, tekee mieli sanoa, euklidinen useammassa kuin yhdessä mielessä”. Kant ottaa erään Eukleideen käsitteen, *ekthesiksen*, vastaamaan konstruktioita. Mitä *ekthesis* sitten tarkoittaa euklidisessa järjestelmässä? Se liittyy teoreeman todistuksen sellaiseen osaan, jossa käytetään apupiiirrosta. Eukleideen todistus rakentuu siten, että ensin esitetään jokin yleinen lause, jonka sisältöä sovelletaan johonkin yksittäiseen kuvioon. Kyse on yleisen lauseen ekspositiosta, *ekthesiksestä*. (Hintikka 1959, 30-31.)

Olellisesti sama pätee Aristoteleeseen, joka loogisessa järjestelmässään käyttää *eksthesistä*. Hintikka esittää seuraavan Aristoteleen päätelmän: ”Jos mikään A ei ole B , silloin mikään B ei ole A . Sillä jos tämä pitäisi paikkaansa, jokin B olisi A . Valitaan jokin tällainen b . (Siinä *ekthesis*!) Tällä erityisellä b :llä on sekä ominaisuus B että ominaisuus A , ja se siis osoittaa olevan mahdotonta, ettei mikään A olisi B , joka juuri oli vastaoletus. Tämä ristiriita todistaa väitteen oikeaksi. [...] Aristoteles näyttää [siis] pitävän loogista *ekthesistä* oleellisesti samana kuin geometrista.” (Hintikka 1969, 251.)

Kantin mukaan matematiikka on synteettistä *a priori* ja juuri intuition käyttö matematiikassa tekee siitä synteettistä. Algebrallisissa laskutoimituksissa käytetään symboleita (esimerkiksi $f(a, b)$ tai $a + b$) ja ”jos voimme olettaa algebrassa käyttämiemme symbolien edustavan yksityisiä lukuja, on triviaalisti totta sanoa, että algebra perustuu intuitioiden käytölle eli siis yksilöiden edustajien käytölle erotuksena yleisten käsitteiden käytöstä. [...] Ja täsmälleen tällaista uusien yksilötermien eli intuitioiden käyttöön ottamista tarkoittaa Kantin määritelmän mukaan jonkin käsitteen konstruoiminen.” (Hintikka 1969, 242.) Tällainen käsitys intuitio-termistä on melko kaukana Kantin ajan ja avaruuden teoriasta sekä objektien aistimellisten mahdollisuuksien ehdoista.

2.3.2 Keskeisiä piirteitä

Hintikka (1969, 238) antaa intuition käsitteelle varsin yksiselitteisen määritelmän, *singulaarisuuden*: intuitiivisuus tarkoittaa yksilöllisyyttä ja intuitiossa on kyse yksilöistä eli ”kaikki se, mikä ihmismielessä edustaa yksilöä, on intuitiota”. Mikä sitten on tämän

määritelmän ja aistimellisen intuition suhde? Hintikan ratkaisu on se, että Kant esittää itse asiassa kaksi teoriaa intuitiosta, *yleisen* ja *erityisen*⁴. Näiden teorioiden ero on siinä, että kun yleisessä teoriassa intuitiolla tarkoitetaan yksilöllistä mielletä yleiskäsitteiden vastakohtana, niin erityisessä teoriassa taas kaikki intuitiot ovat yhteydessä aistihavaintoon. (Hintikka 1959, 24.) Edellä esitettyjä intuitio-teorioita voisi luonnehtia myös termeillä formaali (yleinen) ja aistimellinen (erityinen).

Singulaarisuudelle löytyy Kantin tuotannosta myös täysin eksplisiittinen peruste. *Logiikassaan* Kant määrittelee intuition heti ensimmäisessä pykälässä seuraavasti: ”Intuitio on *singulaarinen* mielle (representatio singularis), käsite on *yleinen* (representatio per notes communes) tai *reflektiivinen* mielle (representatio discursiva)”. Kyseinen *Logiikan* teksti on lainattu Hintikan (1959, 12) ja Wilsonin (1975, 247) mukaan.

Hintikan tulkinnan leimallisin piirre onkin juuri aistihavainnon ja intuition erottaminen silloin, kun puhutaan yleisestä intuition teoriasta. Sekä Hintikka (1959, 7) että Wilson (1975, 247) kommentoivat, että jo Gottlob Frege 1800-luvun lopulla teoksessaan *The Foundations of Arithmetic* kiinnittää huomiota siihen seikkaan, että Kant käyttää intuitio-käsitettä hieman eri merkityksissä. Lähinnä Frege tarkoittaa sitä, että Kantin logiikan luennoista ei löydy selkeää yhteyttä intuition ja aistimellisen havaintokyvyn kanssa. Tämä yhteys on kuitenkin helposti löydettävissä muista Kantin järjestelmän osista.

Mikä on Hintikan motivaatio tällaiselle tulkinnalle? Yksi vastaus ovat varmasti ne analogiat, jotka Hintikka löytää näin tulkitun Kantin matematiikan ja modernin logiikan välillä. Vaikka tuon esiin nämä yhtäläisyydet eksplisiittisesti vasta seuraavassa luvussa, käsittelen jo tässä yhteydessä tämän analogian erästä tärkeää piirrettä, joka auttaa vielä täsmentämään intuition käsitettä. Hintikan mukaan *ekthesis* voidaan formuloida modernin logiikan keinoin. Kyseessä on predikaattilogiikan yksi tärkeimmistä päättelysäännöistä, nimittäin *eksistentiaalinen instantiaatio* (EI). Hintikka tulkitsee logiikassa käytettävän instantiaation vastaavan Kantin intuition käyttöä matematiikassa: molemmissa tarkastellaan yleisten käsitteiden yksilöllisiä edustajia jonkinlaisessa päättelyssä. Ja koska intuition käyttö teki kantilaisesta apriorisesta

⁴ Toisessa yhteydessä Hintikka on käyttänyt termejä *preliminary theory* (jota ilmentävät *Metodioppi*, *Puhtaan järjen kritiikin* johdanto ja *Prolegomenan* pykälät 6-8) ja *full theory* (jota ilmentävät *Transsendentaalinen estetiikka* ja *Prolegomenan* pykälät 9-13) (Mitscherling 1981, alaviite 9).

matematiikasta synteettistä, tekee instantiaatiotermien käyttö vastaavasti apriorisesta logiikasta synteettistä. (Hintikka 1973, 114.)

Edellä esitetyn nojalla Hintikka (1983c, 25) päätyy varsin mielenkiintoiseen tulokseen: ”Siten kirjallisuudessa niin perin tavallinen tulkintavirhe — tai ainakin yksi sen muoto — kääntää Kantin ongelman täsmälleen ylösalaisin. Kant ei yritä selittää sitä, kuinka intuitiot voivat antaa tietoa sen vuoksi, että ne ovat erityisen läheisessä suhteessa objekteihinsa eli että niiden kohteet olisivat jossakin kiintoisassa mielessä meille läsnä. Hän katsoo tehtäväkseen selittää miksi tietyt intuitiot [...] voivat tuottaa synteettis-apriorista tietoa, vaikka niiden objektit *eivät* ole läsnä.” Tämä tulee selkeästi esille kantilaisen matematiikan ja modernin predikaattilogiikan analogisessa tulkinnassa, jonka esittelen seuraavaksi.

2.3.3 Matematiikan ja predikaattilogiikan analogia

Hintikan tulkinnan lopputuloksena voidaan pitää seuraavassa esitettävää listaa, joka tässä vaiheessa tutkielmaa esitetään vain alustavasti, mutta johon tulen palaamaan vielä useissa yhteyksissä. Tässä luettelossa Hintikka (1973, 118-119) esittää kahdeksan analogialle perustuvaa argumenttia, joiden nojalla voidaan Kantin käsityksen matematiikasta katsoa vastaavan nykyistä ensimmäisen kertaluvun predikaattilogiikkaa eli kvantifikaatioteoriaa. Hintikan tulkinnan mukaan Kantin matematiikkakäsityksestä pätevät seuraavat teesit:

(MAT 1) Synteettisen päättelyn olemuksellinen piirre matematiikassa on uusien intuitioiden introdusointi *a priori*.

(MAT 2) Tällaisessa operaatiossa me tunnumme ennakoivan olemassa olevaksi yksilön tiettyine ominaisuuksineen ennen kokemusta.

(MAT 3) Tällaisen päättelyn tulokset ovat tästä huolimatta sovellettavissa kaikkeen kokemukseen *a priori* ja absoluuttisella välttämättömyydellä.

(MAT 4) Tämä on mahdollista ainoastaan jos näiden eksistentiaalisten ennakointien keinoin saavutettu tieto liittyy yksilöihin vain sikäli kuin nämä yksilöt ovat sellaisten aktiviteettien objekteja, joiden avulla me tulemme tuntemaan yksittäisolioiden eksistenssin yleensä.

(MAT 5) Näin hankittu tieto itse asiassa vain reprodusoi niiden tiedonhankintatoimitusten rakenteen, joiden avulla me tulemme tuntemaan yksittäisolioiden eksistenssin yleensä.

(MAT 6) Se aktiviteetti, jonka keinoin tulemme tuntemaan yksityisolioiden eksistenssin on *aistihavainto*.

(MAT 7) Siten matemaattisen päättelyn keinoin hankittu tieto soveltuu objekteihin vain sikäli kuin ne ovat aistihavainnon kohteita (aistimellinen intuitio).

(MAT 8) Lisäksi matemaattisessa päättelyssä introdusoitujen yksilöiden väliset keskinäiset suhteet (ja siten myös niiden mielteiden tai vastaavien intuitioiden väliset keskinäiset suhteet) ovat seurauksena aistillisuutemme rakenteesta ja heijastavat sitä.

Vastaavasti Hintikan mukaan modernin predikaattilogiikan osalta voidaan lausua vastaavat teesit:

(PRED 1) Synteettisen päättelyn olemuksellinen piirre kvantifikaatioteoriassa on eksistentiaalisen instantiaation säännön käyttö.

(PRED 2) Soveltamalla tätä sääntöä tunnumme ennakoivan olemassa olevaksi yksilön tiettyine ominaisuuksineen ennen kokemusta.

(PRED 3) Tällaisen päättelyn tulokset ovat tästä huolimatta sovellettavissa kaikkeen kokemukseen *a priori* ja absoluuttisella välttämättömyydellä.

(PRED 4) Tämä on mahdollista vain jos näiden eksistentiaalisten ennakointien keinoin saavutettu tieto liittyy yksilöihin vain sikäli kuin nämä yksilöt ovat sellaisten aktiviteettien objekteja joiden avulla me tulemme tuntemaan yksittäisolioiden eksistenssin yleensä.

(PRED 5) Näin hankittu tieto itse asiassa vain reprodusoi niiden tiedonhankintatoimitusten rakenteen joiden avulla me tulemme tuntemaan yksittäisolioiden eksistenssin yleensä.

(PRED 6) Ne aktiviteetit, joiden avulla tulemme tuntemaan yksityisolioiden eksistenssin ovat *etsimisen* ja *löytämisen* toimintoja.

(PRED 7) Siten kvantifikaatioteorian keinoin hankittu tieto soveltuu yksityisoliioihin vain sikäli kuin etsimisen ja löytämisen aktiviteetit voidaan (periaatteessa) suorittaa niiden puitteissa.

(PRED 8) Lisäksi kvantifikaationaalisten argumenttien rakenne heijastaa etsimisen ja löytämisen aktiviteettien rakennetta.

Tässä vaiheessa en kommentoi esitettyä luetteloa tämän tarkemmin. Eri teesit tulevat täsmentymään tutkielman edetessä.

2.3.4 Kuinka *Anschauung* tulisi suomentaa?

Anschauung -käsitteelle on olemassa kolme enemmän tai vähemmän vakiintunutta suomennosta: 'havainto', 'havainnointi' ja 'intuitio'. Ensimmäistä vaihtoehtoa on käyttänyt esimerkiksi J.E. Salomaa (1999), kun taas Oittinen (1997) on *Prolegomenassa* suomentanut *Anschauungin* "havainnoinniksi". 'Intuitiota' olen itse käyttänyt edellä, ja se on myös vallitseva käännös englannin kielessä (intuition). Perustelen seuraavaksi hieman suomennusvalintaani.

'Havainto' on ehdottomasti väärä suomennos. Oittisen (1997, 235) mukaan "suomen 'havainto' vastaa itse asiassa paremmin saksan termiä *Wahrnehmung*, jota Kantkin paljon käyttää (merkityksessä 'tietoinen aistimus', latinan *sensatio*)". Sen sijaan Oittinen (1997, 235) ehdottaa havainnon tilalle 'havainnointia', "joka yhtäältä viittaa sen aistimelliseen perusluonteeseen, toisaalta pyrkii ilmaisemaan että kyse on jostain *yleisemmästä* kuin yksittäisestä havainnosta" [kurs. minun]. Tässä yhteydessä hän vielä viittaa Hintikan artikkeliin *Kant ja matemaattinen metodi* (Hintikka 1969), joka Oittisen (1999, 235 alaviite) mukaan antaa "lisävalaistusta *Anschauung*-käännösproblematiikkaan". Tämä Oittisen viittaus on sikäli kummallinen, että Hintikan tulkinnan mukaanhan intuitiossa ei yleisen teorian mukaan ole kyse mistään havaintoon viittaavasta eikä mistään yleisestä (intuition

singulaarisuus). Jussi Kotkavirta (1998, 21) on taas kritisoinut Oittisen käännöstä siitä, että havainnointi ”luo mielikuvan jostakin selvästi aktiivisemmasta, ’spontaanimmasta’ toiminnasta kuin mistä Anschauungissa on kyse”. Kotkavirran mukaan intuitio olisi *Anschauungille* paras käännösratkaisu.

Oittinen on Jylhämon (1998, 23) haastattelussa esittänyt, että ”anglosakseille on sattunut työtapaturma, kun he ovat omaksuneet [latinan] *intuitionin* Kantin *Anschauungin* käännösvastineeksi — vahinko, jota on jälkeinpäin vaikea korjata sanan jo päästyä vakiintumaan”. Miksi Oittinen sitten vierastaa intuitio-termiä? Ensinnäkin hänen mukaansa ”nykykielissä ’intuitioon’ liitetään sellaisia merkityksiä joita ei alkuperäisellä latinan *intuitus*-sanalla vielä ollut. [...Toiseksi Friedrich Gottlob] Born [joka teki *Prolegomenasta* jo Kantin elinaikana latinankielisen käännöksen] käyttää *Anschauungin* latinalaisena vastineena sanaa *visio* eikä suinkaan *intuitus*” (Oittinen 1997, 234). Ensimmäinen argumentti intuition nykyisistä konnotaatioista varmasti pitää paikkansa, mutta siitä ei nähdäkseni kuitenkaan vielä seuraa mitään muuta kuin se, että filosofien tulisi ehdottomasti olla nykyistä kiinnostuneempia ja tietoisempia intuitio-termin historiallisista aspekteista. Hintikka (1959) sisältää historiallisen katsauksen, jossa intuitio-termin käyttöä tarkastellaan esimerkiksi Descartesilla, Spinozalla ja Leibnizilla.

Toinen Oittisen argumenteista saattaisi muuten olla vakuuttava, mutta Kant itse henkilökohtaisesti käyttää vuoden 1770 latinankielisessä professorinväitöskirjassaan *intuitius*-termiä nimenomaan *Anschauungin* mielessä (Hintikka 1959, 9) sekä eksplisiittisesti viittaa *Puhtaan järjen kritiikissä* (B 377) *Anschauungin* yhteydessä latinan *intuitius*-sanaan. Vetoaminen Kantin aikalaisiin (kuten esimerkiksi Borniin) on melko arveluttavaa, sillä ei ole mitään perustetta uskoa, että he olisivat mitenkään syvällisesti ymmärtäneet Kantin filosofiaa tai sen terminologiaa. Pikemminkin on päinvastoin, kuten käy ilmi vaikkapa *Prolegomenan* loppuliitteestä, jossa Kant (1985, Ak. 371-383) Kotkavirran (1998, 18) sanoin ”vielä erikseen ruotii häntä erityisesti närkästyttäneyttä *Göttinger Anzeigenissa* ilmestynyttä arviota”. Näiden perusteiden nojalla ehdotankin, että Kantista puhuttaessa *Anschauung* suomennettaisiin käyttämällä intuitio-käsitettä — kuitenkin sillä varauksella, että sen historiallinen konteksti otetaan huomioon.

2.4 Hintikka-Parsons –debatti

Charles Parsons on kritisoinut Hintikan tulkintaa Kantin matematiikan filosofiasta artikkeleissaan *Kant's Philosophy of Arithmetic* (Parsons 1969) ja *The Transcendental Aesthetic* (Parsons 1992). Hintikka on vastannut Parsonsin (1969) kritiikkiin artikkelissaan *Kantian Intuitions* (Hintikka 1972a). Kirk Dallas Wilsonin artikkeli *Kant on Intuition* (Wilson 1975) taas sisältää mielenkiintoisen synteessin Parsonin ja Hintikan ajatuksista. Tarkastelen seuraavassa Hintikka-Parsons –debattia näiden artikkelien kautta.

Parsonsin kritiikki perustuu tulkinnalle, jonka mukaan Hintikan ehdottama singulariteetti ei olisikaan intuition ratkaiseva tekijä, eikä tälle pohjalle voida rakentaa riittävää intuition määritelmää, vaan olennaiseksi käsitteeksi nouseekin (ajallinen) välittömyys. Parsons tarkoittaa Transsendentaalisen estetiikan avauslausetta (B 33), jossa intuitio on se, jonka kautta tietomme (*Erkenntnis*) viittaa suoraan tai välittömästi objekteihin. Ymmärryksen käsitteillä on vain välillinen rooli. (Parsons 1969, 569-570.)

Parsons väittää myös, että Kantin Metodiopissa esittämät pohdinnat matematiikasta sisältäisivät yhteyden aistimellisuuteen. Tämä tapahtuu symbolien kautta: ”The algebraist, according to Kant, is getting results by manipulating *symbols* according to certain rules, which he would not be able to get without an analogous intuitive representation of his concepts.” Tässä Parsons viittaa Metodiopin sivulle B 745. Parsonsin mukaan matematiikan ja aistimellisyyden välinen yhteys symbolisten operaatioiden kautta on läsnä jo Kantin ns. palkintoesseessä vuodelta 1764, jossa Kant (lainattu Parsonsin mukaan) kirjoittaa seuraavasti: ”Since the signs of mathematics are sensible means of knowledge, one can know with the same confidence with which one is assured of what one sees with one’s own eyes that one has not left any concept out of account, that every equation has been derived by easy rules, etc.” Parsons kuitenkin myöntää, että tämä käsitys on yhteensopimaton Kantin *Puhtaan järjen kritiikissä* esittämän kanssa, jossa matematiikan päättelyiden oikeellisuus ei liity aistimellisuuteen: ”in mathematics signs are manipulated according to rules which we have laid down [...] operations with signs according to the rules, without attention to what they signify, is in itself a sufficient guarantee of correctness.” (Parsons 1969, 588-589.)

Hintikka (1972a) on vastannut Parsonsin kritiikkiin myöntämällä, että välittömyyden idea toki liittyy intuition, mutta se ei ole missään tapauksessa mikään intuition itsenäinen tai riippumaton aspekti, vaan *korollaari* eli luontainen seuraus. Hintikka argumentoi välittömyyden käsitettä vastaan tavalla, joka tekee Parsonsin tulkinnan vähintäänkin epäilyttäväksi. Kant nimittäin toteaa *Prolegomenan* pykälässä 8 intuition olevan mielle, jonka pitäisi olla välittömän riippuvainen objektin läsnäolosta. Täten apriorinen intuitio olisi kuitenkin *contradictio in adjecto*, sillä tällöin intuition pitäisi tapahtua ilman sitä (nyt tai jo aikaisemmin) läsnäolevaa objektia, johon se viittaisi. Meillä on siis oltava joitakin sellaisia käsitteitä, joihin sisältyy vain objektin ajatus ylipäänsä, jolloin voimme muodostaa niitä itsellemme *a priori* täysin ilman, että olisimme välittömässä suhteessa objektiin. Kantin mukaan tällaisia käsitteitä ovat vaikkapa 'koko' tai 'syy'. (Kant 1985, Ak. 282, §8.)

Myös *Prolegomenan* pykälä 9 puhuu Parsonsin välittömyys-tulkintaa vastaan. Siinä Kant (1985, Ak. 282, §9) esittää, että ”on vain yksi tapa, jolla intuitioni voi antisipoida objektin aktuaalisuuden ja olla tietoa *a priori*, nimittäin *jos intuitioni ei sisälly aistimellisuuden muodon lisäksi mitään muuta, joka minussa subjektina edeltäisi kaikkia niitä aktuaalisia impressioita, joiden kautta objektit vaikuttavat minuun*”. Hintikka kommentoi kyseistä tekstiä seuraavasti: ”It is therefore not the immediacy of *a priori* intuitions that enables them to yield knowledge, but their ideality. Thus I do not find any force in the analytical connection Parsons tends to assume between the immediacy of intuitions (*apud* Kant) and their main cognitive uses in mathematics.” Tämä on yhteensopivaa eräiden Kantin (1996, B 40-41) Transsendentaalisessa estetiikassaan esittämien ajatusten kanssa: ”There, too, Kant explicitly countenances intuitions which precede their objects and are not due to a perception of their objects. Their possibility is explained by Kant in the same way as in the *Prolegomena*.” (Hintikka 1972a, 344.) Tässä on huomattava se seikka, että Hintikan mukaan *Prolegomenan* pykälän 8 ideat kuuluvat intuition yleiseen teoriaan, kun taas pykälässä 9 esitetyt ajatukset liittyvät erityiseen teoriaan intuitiosta (alaviite 4 edellä).

Wilson on kommentoidessaan Hintikka-Parsons –debattia esittänyt monia hyödyllisiä näkökantoja. Hän esittää, että keskeisin ero Hintikan ja Parsonsin välillä on se, että kun Hintikka pyrkii redusoimaan intuition välittömyyden singulaarisuuteen, niin Parsons taas pitää näitä intuition kriteereitä kahtena eri asiana. Wilsonin hybriditulkinta on se, että nämä Kantin kriteerit ovat fregeläistä terminologiaa käyttäen *intensionaalisessa* mielessä erilaisia, mutta *ekstensionaalisessa* mielessä identtisiä: ”In other words, although each criterion

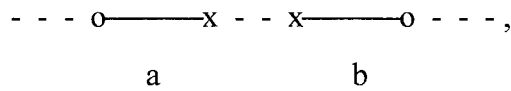
identifies a different aspect of intuitive representations, any representation that satisfies the one also satisfies the other.” Wilsonin mukaan intensionaalinen ero liittyy mielteiden semanttiseen (välittömyys) ja loogiseen (singulaarisuus) määrittelyyn. Termien sama ekstensio selittyy yksinkertaisesti siten, että käsitteiden ollessa yleisiä ja välittäviä, täytyy singulaaristen mielteiden olla välittömiä. (Wilson 1975, 247-250.)

2.5 Joitakin argumentteja Hintikan tulkinnan puolesta

Hintikan tulkintaa voidaan puolustaa sillä yleisellä huomiolla, että *Prolegomenassa* Kant (1985, Ak 280-294, §6-13) käsittelee heti alussa Transsendentaalista estetiikkaa vastaavaa osiota otsikolla ’Miten puhdas matematiikka on mahdollista’. Näin ollen Kantin *Puhtaan järjen kritiikin* johdatukseksi kirjoittama teos alkaa Hintikan tulkinnan mukaisesti matematiikasta. *Prolegomenassa* ei myöskään ole ’itse teoksen’ *Metodioppia* vastaavaa osaa, joka tukee Hintikan tulkintaa — *Metodiopin* keskeinen sisältö on siis jo sisällytetty ’Miten puhdas matematiikka on mahdollista’ -osioon. Hintikan tulkintaa puolustaa myös se, ettei se periaatteessa ole ristiriidassa traditionaalisemman tulkinnan kanssa, vaan kyse on lievimmillään vain painotuseroista. Perinteisempi tulkinta on Hintikan (1969, 237) mukaan lähinnä riittämätön, sillä ”se [ei] tee oikeutta sille tavalle, jolla Kant todellisuudessa päätyi teoriaansa. [...] Se on pikemminkin liian suppea kuin väärä.”

Jos Kantin ajatuksia halutaan pitää hyödyllisinä ja tulkita häntä suopeasti, niin tässä mielessä Hintikan tulkinta ei ole altis sille kritiikille, mitä Kantin aistimellisuutta korostavalle intuitiolle on yleensä esitetty epäeuklidisen geometrian tulosten kautta. Näin ollen tällainen kritiikki kohdistuisi pelkästään siihen, mitä Hintikka kutsuu intuition erityiseksi teoriaksi, kun taas yleinen teoria jäisi epäeuklidisten vasta-argumenttien ulottumattomiin.

Wittgensteinin esittämää kritiikkiä voidaan pitää yhtenä esimerkkinä Kantin intuition erityiseen teoriaan kohdistuneesta arvostelusta. *Tractatuksessaan* Wittgenstein kommentoi eikonkruenttien vastakkaisuusongelmaa huomauttamalla Kantia vastaan kahdesta asiasta. Ensinnäkin, Wittgensteinin mukaan ”Kantin ongelma oikeasta ja vasemmasta kädestä, joita ei saada lankeamaan yhteen, esiintyy jo tasossa, jopa yksiulotteisessakin avaruudessa

jossa kahta kongruenttia kuviota a ja b ei voi saada lankeamaan yhteen, ellei niitä siirretä ulos tästä avaruudesta. Oikea ja vasen käsi ovat tosiasiallisesti täysin kongruentteja eikä mahdottomuus saada niitä lankeamaan yhteen vaikuta lainkaan asiaan.” Toiseksi, ”[o]ikean käden käsineen voisi vetää vasempaan käteen, jos sen voisi kiertää ympäri neliulotteisessa avaruudessa.” (Wittgenstein 1972, §6.36111.)

Myös filosofian historia puhuu omalta osaltaan Hintikan tulkinnan puolesta. Historiallinen aspekti on välttämätön, sillä Kant tunnetusti nojasi voimaakkasti perinteeseen: ”Yrittäessä ymmärtää, mitä Kant [intutio-]termillään tarkoitti, on siis tärkeätä palauttaa mieleen, miten hänen edeltäjänsä 1600- ja 1700-luvuilla käyttivät intuition käsitettä. Tällöin ilmenee heti, ettei intuition käsite liittynyt erityisen läheisesti aistien välittämiin havaintoihin.” (Hintikka 1959, 9.) En kuitenkaan mene tässä syvemmälle filosofian historiaan. Huomautan kuitenkin, että esimerkiksi Mitscherling (1981, 187) ei ole tämän asian suhteen yhtä mieltä Hintikan kanssa: ”What is disturbing in Hintikka’s essay is not the brevity of his analysis of these predecessors, but rather his failure to adequately explore the etymology of the word *Anschauung*.”

Markku Leppäkoski analysoi väitöskirjassaan *The Transcendental How Kantin Puhtaan järjen kritikin* Transsendentaalista deduktiota, ja päätyy hintikkalaisen tulkinnan kannalta mielenkiintoisiin johtopäätöksiin. Leppäkoski (1993, 130) erottaa Transsendentaalisessa deduktiossa (TD) kolme eri vaihetta tai askelmaa:

Ensimmäinen askel TD/1 (B 129-146, §15-21): ”To prove (or explain) that the categories are the necessary conditions of thought. ’Thought’ must be now be understood not in an ordinary sense as ’the act of thinking’ (imaging, fancying) but in Kant’s technical sense as ’putting various presentations (intuitions and concepts) together’, that is, determining the manifold given in an intuition with concepts.

Toinen askel Intermediate Step (B 146-149, §22-23): ”To show that the real use of the categories is necessarily limited to the objects of possible experience.” ”Objektin ajattelu ja sen tiedoitseminen eivät ole sama asia” (Kant 1996, B 146).

Kolmas askel TD/2 (B 150-168, §24-27): ”To show that all objects met in experience necessarily stand under categories. That is tantamount to showing that the categories are not merely necessary conditions of thought but also of empirical cognition.”

Huomionarvoista on se, että Kant Leppäkosken (1993, 143) mukaan käyttää TD/1:ssä ja TD/2:ssa intuitio-termiä eri merkityksissä: ”The material condition of cognition is fulfilled first in TD/2, that is an object is given in a sensible intuition. In TD/1 no sensible intuition was given but just and intuition, that is a singular representation. Kant does not put it by saying that different kinds of concepts of intuition are in operation, but that would certainly be one way to put it clearly. [...] ’[I]ntuition’ in the first sense — the sense of TD/1 — is merely a singular presentation, ’intuition’ in the second sense is a sensible intuition, viz. sensation; that means that the material condition of cognition is fulfilled.” Tämä vastaa myös sitä järjestystä, missä Hintikan mukaan intuitio-termi *Puhtaan järjen kritiikissä* määritellään, jos lukeminen aloitetaan Metodiopista.

Yhtäläisyys Hintikan tulkintaan ei jää Leppäkoskelta (1993, 143-144) huomaamatta: ”These distinctions seem to support strongly Hintikka’s claim about Kantian intuition. [...] Many commentators explicitly discuss the Hintikka-interpretation, and also reject it. However, it is strange how it could be so easily rejected, because their own interpretation — let us take Allison [...] — employs explicitly or implicitly ’intuition’, at least apparently, in a similar weak sense. What is Allison’s ’experience in a weak sense’ but intuitions as mere singular representations? Accordingly, Hintikka’s reading seems to offer the very clue to the structure of TD.”

Leppäkoski (1998, 110) sanoo toisessa yhteydessä suoraan: ”It is a basic Kantian fact that the difference between an intuition and a concept is exactly that an intuition is a singular and a concept a general representation. There can hardly be a proper interpretation of Kant which denies that an intuition presents something singular.” Vaikka Leppäkoski (1993, 144) allekirjoittaakin Hintikan tulkinnan singulaarisuus-kriteerin, hän on kuitenkin skeptinen sen suhteen, onko Kantilta sittenkään mahdollista löytää intuitio-käsite ilman aistimellista yhteyttä: ”Kant occasionally in TD/1 talks about sensible intuition, empirical intuition etc.” Ilmeisesti Leppäkoski ei hyväksy Hintikan ehdotusta aloittaa *Puhtaan järjen kritiikin* lukeminen Metodiopista, sillä jos Metodioppi edeltäisi systemaattisessa mielessä

Transsendentaalista estetiikkaa ja Transsendentaalista deduktiota, ei aistimellisen komponentin esiintyminen TD/1:ssä tuottaisi mitään tulkinnallisia ongelmia. Näin ollen yleinen teoria intuitiosta olisi esitelty jo ennen yleistä teoriaa.

Jos Kantin tapa käyttää intuitio-käsitettä TD/1:ssä ja TD/2:ssa on todella Hintikan tulkinnan mukaista, ja jos — kuten Leppäkoski edellä huomautti — Hintikan tulkinta helpottaa tai auttaa ymmärtämään Transsendentaalisen deduktion rakennetta, niin tämä on vahva argumentti Hintikan tulkinnan puolesta. Erityisen voimakkaan siitä tekee Transsendentaalisen deduktion asema *Puhtaan järjen kritiikissä*, joka Gardnerin (1999, 135) mukaan on seuraava: ”The Transcendental Deduction is the heart of the Analytic. Even by Kant’s standards, it is one of the most original, abstract and taxing parts of the *Critique*. Certainly it is the most enigmatic; the text is of such complexity that it may reasonably be doubted that a single line of argument comprehending all its themes and theorems can be extracted from it.”

Lopuksi esitän argumentin, jolla voidaan puolustaa Hintikan Metodiotin ensisijaisuutta korostavaa lukutapaa, tai ainakin sen avulla voidaan argumentoida, ettei Hintikan tulkinta ole lähtökohtaisesti väärä. On tärkeää huomata, että tämä argumentti ei periaatteessa ota huomioon Hintikan tulkinnan sisällöllistä puolta eli sitä, onko se mitä Hintikka Kantin intuitiosta sanoo korrektia vai ei. Giorgio Tonelli (1994) on osoittanut, että Kant sijoittuu tietoisesti hyvin pitkään filosofiseen traditioon, jossa esimerkiksi tieteelliselle kirjoittamiselle on tietyt tiukasti vakiintuneet konventiot. Eli Kant joutui kirjoittamaan *Puhtaan järjen kritiikkinsä* tietyssä rakenteellisessa järjestyksessä tai, Tonellin (1994, 8) käyttämällä termillä, ”matriisissa”. Kantin käyttämät termit (ks. *Puhtaan järjen kritiikin* rakennekaavio edellä luvussa 2.2.1) olivat oman aikansa peruskäsitteistöä.

Myös Leppäkoski on Tonellin kanssa samoilla tulkintalinjoilla esittäessään, että nuoren Kantin filosofinen atmosfääri oli Leibnizin ja Wolffin sävyttämä rationalismi. Tämä näkyy *Puhtaan järjen kritiikissä* kahdella tavalla: ”Much of Kant’s philosophy was explicitly directed against the Leibniz-Wolffian deductivistic metaphysics, yet he borrowed its concepts and many its problems; he still spoke the language of Wolff.” (Leppäkoski 1993, 62.) Leppäkoski lainaa myös *Puhtaan järjen kritiikin* B-laitoksen esipuheesta kappaleen, jossa Kant (1996, B xxxvi) tunnustaa velkansa Wolffille: ”Toteuttaaksemme [...] metafysiikan systeemin, täytyy meidän noudattaa kunniakkaan Wolffin, suurimman dogmaattisen filosofin,

tiukkaa metodia.” Kant siis noudatti *Puhtaan järjen kritiikissä* vanhaa ja hyväksi havaittua rakennetta.

Aiemmin puolustin Hintikan lukutapaa sillä, että *Prolegomenan* käsittelyjärjestys muistuttaa sitä järjestystä, jolla Hintikka ehdottaa *Puhtaan järjen kritiikkiä* luettavan. Edellä sanotun nojalla voidaan myös väittää, että Kant — havaittuaan *Puhtaan järjen kritiikin* välittömän reseption (tai sen puutteen) perusteella epäonnistuneensa — päätti kirjoittaa *Prolegomenan* siinä 'oikeassa' järjestyksessä⁵. *Prolegomena* rakentuu transsendentaalisen pääkysymyksen kolmen eri osan ympärille, jotka keskittyvät matematiikan, puhtaan luonnontieteen ja metafysiikan välttämättömiin ehtoihin, kun taas *Puhtaan järjen kritiikki* orjallisesti noudattaa vanhaa rationalistista perinnettä.

⁵ *Prolegomena* on *Puhtaan järjen kritiikin* selitysteos tai tiivistelmä, joka ilmestyi hyvin pian *Puhtaan järjen kritiikin* ensimmäisen painoksen jälkeen. *Prolegomenan* ja *Puhtaan järjen kritiikin* välisestä suhteesta ks. Kotkavirta (1998).

3 ANALYTTINEN-SYNTTEETTINEN -EROTTELU

3.1 Kantin analyttinen-synteettinen erottelu

3.1.1 Lähtökohtia

”Miten ovat synteettiset arvostelmat mahdollisia a priori?” kysyy Kant (1996, B19) *Puhtaan järjen kritiikin* Johdannossa. Voidaankin hieman yksinkertaistaen sanoa, että koko Kantin *magnum opus* perustuu tälle kysymykselle. Panoksena on metafysiikan mahdollisuus tieteenä: ”Se, että metafysiikka on tähän saakka pysynyt niin hatarassa epävarmuuden ja kontradiktioiden tilassa, johtuu pelkästään yhdestä syystä: tosiasiaista, ettei tämä ongelma [synteettisistä arvostelmista *a priori*], saattika edes erottelu *analyttisiin* ja *synteettisiin* arvostelmiin, ole aikaisemmin juolahtanut kenenkään mieleen” (Kant 1996, B 19). Synteettiset arvostelmat *a priori* ovat Kantille tärkeitä, sillä hänen mukaansa kaikki teoreettiset järjen tieteet sisältävät perusteinaan näitä arvostelmia. Matematiikka on läpikotaisin synteettistä, ja sekä luonnontieteeseen että metafysiikkaan kuuluvat synteettiset arvostelmat *a priori*. (Kant 1996, B 14-18.)

Kant lähtee liikkeelle siitä, että metafysiikkaa käsittelevän tiedon arvostelmien täytyy olla luonteeltaan *a priori*, joten arvostelmien alkuperän tai loogisen muodon sijaan täytyy keskittyä niiden intensionaaliseen erotteluun. Kantin mukaan arvostelmat ovat pelkästään joko *selittäviä* tai *laajentavia* siten, että *analyttinen* arvostelma on selittävä eikä lisää mitään tiedon sisältöön, kun taas *synteettinen* arvostelma on laajentava eli se lisää tietoa maailmasta. Analyttisessä arvostelmassa predikaatin käsite sisältyy jo subjektin käsitteeseen, joten se ei voi laajentaa tietoa. Kant käyttää esimerkkinä lausetta ’kaikki kappaleet ovat ulottuvaisia’, jossa ulottuvaisuus kuuluu kappaleen ominaisuuksiin. Synteettisessä arvostelmassa taas predikaatin käsite ei sisälly subjektin käsitteeseen eli se lisää tai laajentaa jollakin tavalla tietoa maailmasta. Tästä Kant käyttää esimerkkinä lausetta ’eräät tietyt kappaleet ovat raskaita’, jossa kappaleesta sanotaan jotakin erityistä eli sellaista, mitä ei voida tietää ennalta pelkän kappale-käsitteen nojalla. (Kant 1985, Ak. 266-267, §2a.)

Voidaan sanoa, että Kant oli ensimmäinen ajattelija, joka toi edellä hahmotellun erottelun filosofisen keskustelun polttopisteeseen ja hän käyttikin tästä jaottelusta sellaisia

omanarvontuntoa osoittavia epiteettejä kuin 'klassinen' ja 'mahtava' (Hintikka 1965a, 178). Kant toteaa jaottelun olevan ehdottoman tarpeellinen ja itsestään selvä inhimillisen ymmärryksen kritiikin kannalta, mutta hän ei omi kunniaa jaottelusta pelkästään itselleen, vaan myöntää löytävänsä esimerkiksi John Locken inhimillistä ymmärrystä käsittelevistä tutkimuksista (*An Essay Concernin Human Understanding*) viittauksia tähän erotteluun. (Kant 1985, 270, §3.) Hintikan (1959, 42-43) mukaan "[t]ermit [analyyttinen ja synteettinen] ovat peräisin, kuten monet muutkin filosofiset termit, antiikin matematiikasta. Niihin liittyvä erottelu on 'klassinen' useammassa kuin yhdessä mielessä. Ja aina Kantin aikoihin asti termejä käytettiin useimmiten yhteyksissä, joissa oli puhe matemaattisista menetelmistä, tai sitten yhteyksissä, joissa analogia termin matemaattiseen merkitykseen oli ilmeinen."

3.1.2 Kant ja logiikka

Leppäkoski (1993, 53) huomauttaa siitä tärkeästä asiasta, että koska puheena oleva jaottelu on riippuvainen arvostelman sisällöstä, se on looginen transsendentaalisessa (materiaalisessa, reaalisessa) eikä formaalissa mielessä. Näin ollen tässä on syytä kiinnittää tarkemmin huomiota Kantin logiikka-käsitykseen.

Korhosen ja Vilkon (1998, 24) mukaan nykyisin "modernin logiikan aikakaudella Kantin logiikan filosofiasta puhutaan usein lähinnä hupaisana historiallisena anekdoottina — osoituksena siitä, kuinka suuresti nerokin voi erehtyä. Kanthan tunnetusti katsoi, että formaalinen logiikka sai täydellisen muotoilunsa jo Aristoteleen kirjoituksissa yli kaksi tuhatta vuotta sitten." Ja Hintikka (1959, 84) jopa väittää, että Kantin käsitys syllogistisesta logiikasta oli vielä ahtaampi kuin Aristoteleen, sillä Kantin mukaan kaikki syllogistiset päättelyt voitaisiin palauttaa kahteen perussyllogismiin⁶.

Korhonen ja Vilko erottelevat Kantin logiikkakäsityksen *yleiseen* ja *erityiseen*, sekä *formaaliin* ja *transsendentaaliin* logiikkaan. Jako yleisen ja erityisen logiikan välillä on käytännössä sama kuin erottelu muodon ja sisällön välillä. Yleinen logiikka rajoittuu järjenkäytön muodolliseen aspektiin, kun taas erityinen logiikka (tai paremminkin logiikat) liittyvät olioita koskevan korrektin ajattelun sääntöihin. Erityisessä logiikassa on kyse

⁶ Nämä syllogismit ovat skolastikkojen nimeämät *barbara* (jokainen *B* on *A*, jokainen *C* on *B*, siten jokainen *C* on *A*) ja *celarent* (mikään *B* ei ole *A*, jokainen *C* on *B*, siten mikään *C* ei ole *A*) (Hintikka 1959, 80).

erityistieteiden käyttämistä loogisista sovelluksista. Kantin *Puhtaan järjen kritiikissä* tutkima transsendentaalinen logiikka on metafysiikan logiikkaa. Näin ollen se kuuluu erityisen logiikan alaan ja on siis sisällöllistä. Transsendentaalinen logiikka on ”olioita ylipäänsä koskevan korrektein ajattelun sääntöjä sikäli kuin oliot ovat metafysiikan tutkimuskohteena”. Kuten aikaisemmin totesin, noudattaa Kantin *Puhtaan järjen kritiikki* tiettyä omalla ajalleen tyypillistä muotia. Näin on laita myös logiikan kohdalla: ”Jokainen logiikka, niin puhdas yleinen kuin erityisten tiedonalojen logiikat jakautuu vielä analytiikkaan ja dialektiikkaan. Näistä edellinen kattaa järjen toimintojen perustavat, konstitutiiviset periaatteet, jotka mikä tahansa tiedoitsemistapahtuma edellyttää. [...] Dialektiikka [taas] sisältää ne säännöt, joiden avulla voidaan tunnistaa, että jokin ei käy yksiin totuuden mahdollisten kriteerien kanssa.” (Korhonen ja Vilkkonen 1998, 24-25.) Dialektiikalle on tyypillistä erilaisten logiikkaan liittyvien virhepäätelmien paljastaminen. *Puhtaan järjen kritiikin* Dialektiikka-osio sisältää esimerkiksi kuuluisat *puhtaan järjen antinomiat* ja *paralogismit* sekä perinteisten skolastisten Jumalan olemassaolotodistuksien kritiikin.

Formaali logiikka kuuluu yleisen logiikan alaan. Korhonen ja Vilkkonen (1998, 25) ovat formuloineet seuraavat teesit, jotka kuvaavat Kantin käsitystä formaalista logiikasta (FL):

(FL 1) FL abstrahoi tiedon suhteesta sen objektiin, niihin olioihin joita tietomme koskee; siten FL:n lait koskevat kaiken järjenkäytön muotoa; siten

(FL 2) FL:n totuudet ovat apriorisia; ja

(FL 3) erottelussa käsite vs. käsitteen alaan kuuluvat oliot, FL rajoittuu pelkkiin käsitteisiin ja niiden välisiin suhteisiin; siten

(FL 4) FL:n totuudet ovat analyttisiä.

Teesit (FL 3) ja (FL 4) liittyvät *annettuihin* käsitteisiin. Formaali logiikka ei sovellu *konstruoituihin* käsitteisiin, jotka Metodionin nojalla liittyvät matematiikkaan. Formaali logiikka suorittaa lähinnä valmiiden käsitteiden ja käsitteellisten rakenteiden analyysia, sekä pilkkoo annettuja käsitteitä erilaisiin osakäsitteisiin. (Korhonen ja Vilkkonen 1998, 25-26.)

3.1.3 Analyytisyyden lähempää tarkastelua

Vaikka ensi näkemältä saattaa vaikuttaa siltä, että analyytinen-synteettinen -erottelu olisi paralleeli *a priori-a posteriori* -jaottelun kanssa, näin ei kuitenkaan välttämättä ole. Nykyfilosofiassa rinnastus usein tehdään, mutta Kantin ongelmanahan oli juuri synteettinen tieto *a priori*, jota Kant siis piti mahdollisena, mutta jonka hän halusi todistaa. Huomattava on myöskin se, että erottelu on luonteeltaan pelkästään objektiivinen (looginen), joten subjektiivisessa (psykologisessa)⁷ mielessä jokin propositio voi jollekin tietylle henkilölle olla analyytinen, kun taas toinen voi pitää sitä synteettisenä tai *vice versa* (Garver 1969, 253). Jaottelu analyytiseen ja synteettiseen ei rajoitu koskemaan pelkästään arvostelmia, vaan sitä voidaan laventaa koskemaan myös esimerkiksi metodologisia kysymyksiä. Kant (1985, Ak. 263) kuvaa *Prolegomenan* esipuheessa käyttämäänsä metodologista jaottelua siten, että *Prolegomena* noudattaa analyyttistä metodologiaa, kun taas *Puhtaan järjen kritiikki* täytyi toteuttaa synteettisen järjestyksen mukaan⁸.

Garver (1969, 245) jaottelee analyytisyyden Kantilla seuraavien kuuden käsityksen mukaisesti: (1) sisältyvyys, (2) identtisyys, (3) tapamme ajatella kyseistä arvostelmaa, (4) tapamme tietää kyseinen arvostelma, (5) ristiriidan laki, sekä (6) kyseisen arvostelman funktio tai rooli. Ennen kuin alan tarkastella näitä käsityksiä tarkemmin, täytyy tutkia tarkemmin sitä mitä Kant sanoo itse arvostelmista ja niiden relaatioista.

Kantin mukaan kaikki tieto esiintyy arvostelmien muodossa. Näin ollen arvostelmasta tulee kokemuksen pienin mahdollinen yksikkö. Modernissa tietoteoriassa semanttista atomismia vastustavat filosofit käyttävät usein Kantin arvostelmateoriaa tukenaan. Esimerkiksi Robert Brandomin inferentialismissa kantilaisella käsityksellä arvostelmista on sivuuttamattoman tärkeä rooli. (Brandom 2000, 13 ja 80-81.)

Ajattelu on mielteiden yhdistämistä tietoisuudessa (tajunnassa), ja mielteiden yhdistäminen samassa tietoisuudessa on arvostelma eli ajattelu on arvostelmien laatimista — mielteiden suhteuttamista arvostelmiin. Tähän yhdistämiseen pätee se, mitä on edellä sanottu analyyttisen ja synteettisen erottelusta: analyytinen yhdistäminen tapahtuu samuuden avulla,

⁷ Yleinen logiikka on puhdasta ja apriorista, joten sillä ei ole mitään tekemistä empiiristen periaatteiden eikä siten myöskään psykologian kanssa (Kant 1996, B 78).

kun taas synteettisessä yhdistämisessä lisäämällä toisiinsa erilaisia mielteitä. (Kant 1985, Ak. 304-305, §22.) Kant luokittelee arvostelman relaation mukaisesti *kategorisiin*, *hypoteettisiin* ja *disjunkttiivisiin* (Kant 1996, B 95; Kant 1985, Ak. 303, §21). Kategorisissa arvostelmissa relaatio on kahden käsitteen välinen, hypoteettisissa arvostelmissa relaatio on kahden arvostelman välinen ja disjunkttiivisessä arvostelmassa relaatio on useiden eri arvostelmien välinen (Kant 1996, B 98). Puhuttaessa analyytisyydestä, tulevat kysymykseen siis vain kategoriset arvostelmat (kaksi käsitettä = subjekti ja predikaatti). Seuraavaksi tarkastelen Garverin (196) kuusiosaista erottelua.

(1) Sisältyvyydellä Kant tarkoittaa jo edellä esitettyä määritelmää, jossa predikaatti *B* kuuluu subjekti *A*:han sisältyvänä (Kant 1996, B 10). Kantin esimerkissä ulottuvaisuus siis sisältyi kappaleen käsitteeseen.

(2) Identtisuuden Kant selittää seuraavasti: analyytisissä arvostelmissa predikaatin yhteys subjektiin ajatellaan identtisuuden kautta (Kant 1996, B 10). Tässä ilmaisu 'identtisuuden kautta' on ongelmallinen, jos identtisuudella halutaan tarkoittaa täydellistä vastaavuutta eli samuutta. Kantin mielessä arvostelman 'kaikki kappaleet ovat ulottuvaisia' analyytisyys johtuu siitä, että myönnämme tai tunnustamme kappaleen käsitteen olevan identtinen sen käsitteellisen kombinaation elementtien kanssa, joista yksi on ulottuvaisuuden käsite. (Garver 1969, 251.)

(3) Jos analyytisyyden kriteerinä on tapamme ajatella kyseistä arvostelmaa, niin kriteeri on jossakin mielessä psykologinen tai fenomenologinen. Tässä tapauksessa yksinkertaisesti analyytisyys määräytyy sen mukaan, mitä me siitä ajattelemme. Kyseessä on jo edellä mainittu analyytisyys-synteettisyys –erottelun häilyvyys eri henkilöiden kesken. Kysymys on ensisijassa henkilön perspektiivistä tai hänen henkilökohtaisista intentioistaan arvostelman suhteen. (Garver 1969, 253.)

(4) Mistä voimme tietää jonkin arvostelman eli mikä on sen alkuperä? Kantin mukaan on selvää, että jos arvostelma on peräisin kokemuksesta, se ei voi olla analyytinen, vaan se välttämättä on synteettinen. Analyytisen arvostelman perustaminen kokemukseen olisi tietenkin absurdia, sillä analyytisessä arvostelmassa ei ole mitään tarvetta mennä käsitteen

⁸ Kotkavirran (1998, 18) sanoin: ”[*Prolegomenassa*] Kant ei juurikaan argumentoi, vaan raportoi.”

ulkopuolelle. Jo ennen kuin käännyimme kokemuksen puoleen, meillä on käsitteessä kaikki arvostelmaan tarvittavat ehdot eli 'kaikki kappaleet ovat ulottuvaisia' on meille selvillä jo ennen kuin alamme punnita eri kappaleita saadaksemme aikaan synteettisen arvostelman 'eräät tietyt kappaleet ovat raskaita'. (Kant 1996, B 11-12.) Ovatko sitten empiirisiä käsitteitä sisältävät lauseet analyttisiä arvostelmia? Onko 'kulta on keltainen metalli' analyttinen vai synteettinen arvostelma?

(5) Kant sanoo *Prolegomenan* §2b otsikossa, että "ristiriidan laki on kaikkien analyttisten arvostelmien yhteinen periaate". Tällä hän tarkoittaa sitä, että koska affirmatiivisen (myöntävän) analyttisen arvostelman predikaatti on jo ajateltu subjektin käsitteessä, johtaa predikaatin kieltäminen subjektilta välttämättä ristiriitaan. Samalla tavoin negatiivisessa analyttisessä arvostelmassa predikaatin vastakohta kielletään subjektilta. (Kant 1985, Ak. 267, §2b.) Siis jos sanomme, että 'paavi on protestantti', annamme subjektille (paavi) ristiriitaisen predikaatin (protestantti), jolloin yksinkertaisesti emme toimi ristiriidan lain mukaisesti. Tämän nojalla voidaan todeta, että analyttiset arvostelmat ovat luonteeltaan *a priori*, olivatpa niiden käsitteet sitten empiirisiä tai eivät. Kantin omassa esimerkissä 'kulta on keltainen metalli', kullan käsitteeseen sisältyvät keltaisuus ja metallisuus saadaan purkamalla se osiinsa välittämättä siitä, mitä muuta sen ulkopuolelta löytyisi (Kant 1985, Ak. 267, §2b). Kant puhuu ristiriidasta pikemminkin käsitteellisessä kuin formaalin logiikan mielessä (Garver 1969, 257).

Tässä kohdassa on syytä puuttua myös synteettisiin arvostelmiin. Niiden alkuperä on yleensä kokemuksellinen eli ne ovat synteettisiä arvostelmia *a posteriori*, mutta Kantin mukaan on siis vielä olemassa kokemuksellisten arvostelmien lisäksi synteettisiä arvostelmia *a priori*. Vaikka näillä synteettisillä arvostelmilla on eri alkuperä, niille on yhteistä se, että ne eivät voi milloinkaan syntyä pelkästään analyysin periaatteen (ristiriidan laki) pohjalta, vaan niiden luonne vaatii toisenkin periaatteen. Ristiriidan lakia ei voida rikkoa, mutta kaikkea ei myöskään voida johtaa ainoastaan sen pohjalta. Kant luokittelee synteettiset arvostelmat kokemuksellisiin ja matemaattisiin arvostelmiin. Kokemukselliset arvostelmat ovat kuten edellä jo todettiin välttämättä synteettisiä, mutta tunnetusti Kantin mukaan myös matemaattiset arvostelmat ovat synteettisiä. Hänen ideansa on se, että vaikka matemaattiset päättelyt noudattavat ristiriidan lakia eli ovat apodiktisen varmoja, ne voidaan johtaa ristiriidan lain pohjalta vain siten, että edellytetään jokin toinen synteettinen väittäjä. Puhtaat matemaattiset arvostelmat sisältävät välttämättömyyttä, joten ne ovat *a priori*. Kantin usein

siteerattu esimerkki on yhtälö $7 + 5 = 12$, joka *prima facie* saattaa vaikuttaa analyyttiseltä väittämältä, joka seuraisi yksinkertaisesti ristiriidan lain mukaisesti 'seitsemän' ja 'viiden' summan käsitteestä. Näin ei kuitenkaan ole, koska seitsemän ja viiden mielteet sekä näiden summan mielle eivät sisällä mitään muuta kuin lukujen yhdistämisen. Tässä yhdistämisessä ei Kantin mukaan lainkaan pohdita sitä, mikä luku (tai mielle) näiden lukujen ynnäämisestä syntyisi. Heuristisesti idea on sitä selkeämpi, mitä suuremmista luvuista on kyse: $3734 + 9903 = ?$ Sama pätee myöskin (euklidisen) geometrian väittämiin, vaikka Kant tunnustaakin, että tietyt *aksiomaattiset* väittämät ovat analyyttisiä, esimerkiksi $a = a$ (identtisyys) tai $(a + b) > a$ (kokonaisuus on osaansa suurempi), mutta ne ovat vain yhteen liittämisen metodin palvelijoita eivätkä prinssiippejä. (Kant 1985, Ak. 267-269, §2c.) Edellä esitetty suurten lukujen yhteenlaskuesimerkki puhuu omalta osaltaan myös Parsonsien välittömyys-teesiä vastaan. Kant (1996, B 16) jopa huomauttaa, että aritmetiikan synteettisyys tulee ilmi vielä selvemmin, kun tarkastelemme suurempia lukuja kuin edellä mainitussa yhtälössä $7 + 5$.

(6) Viimeinen käsitys analyyttisyydestä perustuu Kantin tarkasteluun kyseisen arvostelman funktiosta tai roolista. Tämä näyttää selvältä, sillä varsin eksplisiittisesti Kant (1996, B 11) sanoo, että analyyttisten arvostelmien rooli on selittävä ja illustratiivinen, kun taas synteettisten arvostelmien funktio on ekspansiivinen ja tietoa lisäävä. Selittämisellä tarkoitetaan jonkin asian tekemistä selkeä(mmä)ksi ja ymmärrettävä(mmä)ksi. Ongelmalliseksi tämä käsitys muodostuu tarkasteltaessa ns. tieteellistä selittämistä, joka on toki paljon muutakin kuin vain termien selittämistä. Sellaiset tieteellistä selittämistä koskevat tärkeät väittämät, jotka eivät ole selittäviä, ovat siis pikemminkin synteettisiä kuin analyyttisiä. Tämän ehkä näennäisen ja nykyisestä kielenkäytöstä johtuvan ongelman lisäksi käsitys (6) johtaa hetkellisesti aidosti ongelmalliseen tilanteeseen. Nimittäin arvostelma 'analyyttiset arvostelmat ovat luonteeltaan selittäviä' vaikuttaa päällisin puolin olevan teesi analyyttisistä arvostelmista eli siis luonteeltaan laajentava, synteettinen. Kant on tietoinen tästä problematiikasta, mutta hän ei kuitenkaan pidä edellä mainittua arvostelmaa laajentavana, sillä Kantin mukaanhan kaikilla analyyttisillä arvostelmilla on selittävä funktio. Siis selittämisen ominaisuus sisältyy jo analyyttisen arvostelman käsitteeseen. (Garver 1969, 257-258.)

Yhteenvedona edellisestä voidaan sanoa, että analyyttiseen arvostelmaan Kantin mielessä liittyvät erilaiset näkökulmat ovat sisältyvyys, identtisyys, psykologia, tietoteoria, ristiriidan laki sekä eksplikaatio. Nämä valottavat analyyttisuuden eri puolia, eikä mikään näistä yksin

ole analytyttisuuden riittävä ehto, mutta uskaltaisin ehkä väittää, että jokainen näistä on Kantin mielessä analytyttisuuden välttämätön ehto. Käsité on siis jo Kantin käytössä hyvin monipuolinen eikä sen nykyinen vastine välttämättä tavoita kaikkia sen merkityksiä.

3.2 Wittgenstein ja loogiset empiristit

Hyvin pitkään Kantin jälkeen erottelua analytyttiseen ja synteettiseen pidettiin sekä hyödyllisenä että ongelmattomana, vaikkakin synteettisen tiedon *a priori* mahdollisuuteen suhtauduttiin yleensä melko epäluuloisesti. 1900-luvulla esimerkiksi Ludwig Wittgenstein ja loogiset empiristit⁹ tukeutuivat tähän jaotteluun, kuten myös monet fenomenologisen perinteen edustajat (Raatikainen 1997b, 24).

Wittgenstein (1972) esittää analytyttisyyteen liittyen *Tractatuksessaan* esimerkiksi seuraavanlaisia huomioita: ”Logiikan lauseet ovat tautologioita” (§6.1). ”Logiikan lauseet eivät siis sano mitään. (Ne ovat analytyttisiä lauseita)” (§6.11). ”Todistaminen on logiikassa vain mekaaninen apukeino tautologioiden helpommaksi tunnistamiseksi monimutkaisissa tapauksissa” (§6.1262). Nämä Wittgensteinin ajatukset vastaavat melko tarkasti Kantin formaalin logiikan (FL)-teesejä.

Matematiikan suhteen Kantin ja Wittgensteinin tiet kuitenkin eroavat. Wittgenstein ei nimittäin hyväksy minkäänlaista synteettistä tietoa *a priori*. Erityisesti matematiikka ei hänen mukaansa voi olla sitä, koska matematiikan ja logiikan välillä ei ole mitään merkittävää eroa. *Tractatuksessaan* Wittgenstein (1972) esittää matematiikasta esimerkiksi nämä seuraavat teesit: ”Matematiikka on looginen menetelmä. Matematiikan lauseet ovat yhtälöitä ja siksi näennäislauseita” (§6.2). ”Matematiikan lauseet eivät ilmaise mitään ajatuksia” (§6.21). ”Maaailman logiikan, jonka logiikan lauseet osoittavat tautologioissaan, osoittaa matematiikka yhtälöissään” (§6.22). ”Matematiikan lauseiden todistamismahdollisuus ei merkitse muuta kuin, että niiden paikkansapitävyys voidaan oivaltaa tarvitsematta verrata itse ilmaisuja tosiseikkoihin” (§6.2321). ”Matematiikka on logiikan menetelmä” (§6.234).

⁹ Käytän loogisen positivismin sijaan termiä looginen empirismi, sillä Quine (1997) puhuu nimenomaan empirismin dogmeista.

Loogiset empiristit seurasivat Wittgensteinia ja antoivat hänelle *Tractatuksen* nojalla auliisti kunnian olla ensimmäinen, joka esitti oikean ratkaisun Kantin ongelmaan ja näin ollen vaikutti merkittävästi myöhemmän filosofian kulkuun (Schlick 1949, 285). Analyyttinen-synteettinen –erottelu voitiin tehdä, mutta synteettiseen tietoon *a priori* suhtauduttiin loogisten empiristienkin piirissä skeptisesti. Herbert Feigl (1949, 13-14) tiivistää loogisen empirismin yleisen asenteen seuraavasti: ”A pair of Kant’s distinctions, though not his philosophy as it elaborates them, are most helpful here. [...] All forms of empiricism agree in repudiating the existence of synthetic *a priori* knowledge. Here logical empiricists differ from the pre- and post-Kantian rationalists, from Kant and the Neo-Kantians, as well as from Husserl, the phenomenologists, and the English intuitionists. Logical Empiricism, with Hume and Leibniz, places both mathematical knowledge and formal logic in the class of analytic and hence *a priori* truth.”

Moritz Schlick (1949, 281) pitää analyttinen-synteettinen –jaottelua tyhjentävänä: ”The empiricism which I represent believes itself to be clear on the point that, as a matter of principle, all propositions are either synthetic *a posteriori* or tautologous; synthetic *a priori* propositions seem to it to be a logical impossibility.” Schlickin mukaan Kantin esittämä intuitiivinen välttämättömyys, joka karakterisoi geometrasta tietoa, ei ole loppujen lopuksi mitään muuta kuin loogista välttämättömyyttä — deduktiivinen suhde propositionien välillä. Schlick käyttää termiä ’faktuaalinen *a priori*’, joka hänen mukaansa vaikuttaa oksymoroniselta: ”Is, however, ’*a priori* intuition’ to gain entrance into philosophy by a new door? Does it determine the matter of our experiences? [...] If this were the case, then there would be a factual *a priori*, and the question as to its possibility would have to posed in exactly the same sense as it was by Kant in the *Critique of Pure Reason*, though he was not able to solve it. [...] Our ’materially’ *a priori* propositions are in truth of a purely conceptual nature, their validity is a logical validity, they have a tautological, formal character.” (Schlick 1949, 283-284.)

3.3 Quine ja empirismin ensimmäinen dogmi

Quinen osalta analyttinen-synteettinen –erotteluun liittyy kaksi tärkeää artikkelia: *Truth by Convention* (Quine 1949 [1936]) ja *Empirismin kaksi dogmia* (Quine 1997 [19]). Gilbert

Harmanin (1996, 392) mukaan näistä ensimmäinen pyrkii osoittamaan, että 'analyyyttisyys' ei auta selittämään apriorista tietoa, kun taas jälkimmäinen kritisoi analyyttinen-synteettinen –erottelun hyödyllisyyttä. Quinen kahdesta artikkelista keskityn lähinnä jälkimmäiseen, mutta tarkastelen aluksi hieman myös ensin mainittua artikkelia.

Tavallisesti ajatellaan, että Quine artikkelissaan *Truth by Convention* hyökkää Rudolf Carnapia, hänen hyväksymäänsä analyyttinen-synteettinen –jaottelua, sekä loogisten empiristien yleisesti hyväksymää konventionalismia vastaan. Konventionalismin ja analyyyttisyyden välinen suhde on Carnapilla eksplisiittinen: ”The centerpiece of Carnap’s epistemology is the idea that fundamental epistemic principles serve to define the terms of a language, and as definitions these principles are at bottom matters of convention. Carnap calls any sentence whose truth is established by the conventions alone analytic, i.e., true on virtue of the meaning of the expressions involved.” (Creath 1987, 477.)

Quinen konventionalismikritiikin tarkoituksena on osoittaa konventionalismiin sisältyvä kehämäisyys. Quinen (1949, 250) lähtökohta on määritelmän määritelmä: ”A definition, strictly, is a convention of notational abbreviation.” Mitä seuraa, jos tämän määritelmän mukaan tarkastellaan loogisten empiristien käsitystä matematiikan ja logiikan sopimuksenvaraisuudesta? Quinen (1949, 251-252) mukaan loogiset empiristit eivät voi vakuuttavasti selittää ei-empiriisen tiedon mahdollisuutta konventionalismin kautta: ”Whatever may be agreed upon as the exact scope of logic, we may expect definitional abbreviations of logical truths to be reckoned as logical rather than extralogical truths. This being the case, the preceding conclusion shows logical consequences of definitions to be themselves truths of logic. To claim that mathematical truths are conventional in the sense of following logically from definitions is therefore to claim that mathematics is part of logic. The latter claim does not represent an arbitrary extension of the term 'logic' to include mathematics; agreement as to what belongs to logic and what belongs to mathematics is supposed at the outset, and it is then claimed that definitions of mathematical expressions can be so framed on the basis of logical ones that all mathematical truths become abbreviations of logical ones.”

Tosin *Truth by Conventionin* maine, jota esimerkiksi edeltävä Harmanin kommentti ilmentää, on Richard Creathin mukaan liioiteltua: ”While it is possible to find in that paper commitments that ultimately led to Quine’s rejection of analyticity, it is a mistake to see

T[ruth by] C[onvention] as such a rejection itself.” Creath perustaa väitteensä sille, että Quinen 1930-luvun loppupuolella pitämässä (ja vuonna 1990 julkaistuissa) *Lectures on Carnap* –luennoissa — joihin *Truth by Convention* perustuu — Quine suhtautuu Carnapiin yllättävän ystävällismielisesti: ”Whatever was taken over from lectures into TC cannot have been thought by Quine to have been inimical either to analyticity or to Carnap’s program in general.” (Creath 1987, 498.)

Konventionalistinen argumentti on kuitenkin vahva, erityisesti jos haluamme säilyttää analyyttisyyden ja tiedon apriorisen tiedon mahdollisuuden. Harman (1996, 392-393) on puolustanut omaa konventionalistista suhtautumistaan analyyttisyyteen erottelemalla ensin kaksi apriorisen tiedon lajia, joita tässä kutsun Harmania mukaillen *suoraksi* ja *epäsuoraksi*. Epäsuoraa tietoa *a priori* on esimerkiksi seuraavankaltainen syllogismi:

(1) Tiedän, että ilmaisu *S* tarkoittaa että *p*.

(2) Tiedän, että jos ilmaisu *S* tarkoittaa että *p*, ilmaisu *S* on tosi.

Siten (3) tiedän, että *S* on tosi.

(4) Tiedän, että *S* on tosi jos ja vain jos *p*.

Siten (5) tiedän, että *S* on tosi.

Tämän kaltainen argumentaatio ei kuitenkaan voi tuottaa suoraa tietoa *a priori*: ”If my direct a priori knowledge that *p* is to be explained by my knowledge of the meaning of *S*, then my knowledge of the meaning of *S* must include already my knowledge that *p*. How could that be so?”

Harmanin (1996, 393) mukaan suoran tiedon *a priori* ongelma ratkeaa seuraavalla tavalla: ”Linguistic conventionalism promises one way of answering this question. I am not aware of any other even remotely plausible proposals. Here is a possible conventionalist answer: Everything I know is something represented either in language or in some other system of representation that I use for thought. The terms or symbols in a language or system of representation that I use have meaning by virtue of my conventions for the use of terms or

symbols, i.e., by my intentions to use these terms or symbols on one or another way, including, for example, an intention to use my terms in such a way that S is true. [...] In this view, in intending to use my terms in such a way that S is true, given the way I am using my terms, I know directly that S is true, given the way I am using my terms.”

Moderniksi klassikoksi muodostuneessa artikkelissaan *Empirismen kaksi dogmia* Quine (1997, 133) esittää empirisillä olevan kaksi kestämatöntä dogmia: (1) kuilu, joka erottaa analyttiset ja synteettiset totuudet sekä (2) reduktionismi. Tässä käsittelen lähinnä näistä ensimmäistä, vaikka nämä dogmit edellyttävätkin jossain määrin toisiaan.

Putnamin (1997, 395) mielestä ”Quine [edellä mainitussa artikkelissa] aloitti voimakkaan ja tervetulleen hyökkäyksen alituisesti muodissa olevaa analyttisen ja synteettisen välistä erottelua vastaan”, sillä ”tästä erottelusta oli kehittynyt varsinainen filosofinen ihmissyöjä: analyttinen *oli sama kuin* välttämätön *oli sama kuin* periaatteellinen korjaamattomuus *oli sama kuin* mikä tahansa totuus, jonka filosofi halusi selittää pois”. Quinen (1997, 133) motivaationa on usko siihen, että molemmat empirismiä muokanneista dogmeista ovat heikosti perusteltuja, ja että niiden hylkäämisellä olisi kaksi seurausta: spekulatiivisen metafysiikan ja luonnontieteen välisen otaksutun rajan hämärtyminen, sekä askel kohti pragmatismia. Tämä pragmatismi on Quinen mukaan todellista ja aitoa pragmatismia, sillä ”Carnap, Lewis ja muut ovat omaksuneet pragmaattisen kannan kielen muotojen ja tieteellisten viitekehysten valinnassa, mutta heidän pragmatisminsa katoaa analyttisen ja synteettisen kuvitellulla rajalla. Hylätessäni tällaisen rajan puolustan perinpohjaisempaa pragmatismia.” Quinen ratkaisu on itse asiassa sekoitus pragmatismia ja behaviorismia: ”Jokaisen ihmisen osalle on langennut sekä tieteellinen perintö että jatkuva aistinärsyksen ryöpytys. Sovittaessaan tieteellistä perintöään alituisen aistiensa ärsytkseen ottavat järkiperaisiksi ihmiset oppaakseen käytännön todistuksen.” (Quine 1997, 153.)

Quine aloittaa hyökkäyksensä analyttisyyttä vastaan käsittelemällä sen filosofianhistoriallista taustaa. Aluksi hän kritisoi Kantin määrittelyä analyttisesti tosiksi sellaisia väitelauseita, joiden kieltäminen on sisäisesti ristiriitaista, sillä tällaisella määritelmällä ei ole paljoakaan selitysarvoa: sisäisen ristiriidan ja analyttisen käsitteet nimittäin Quinen mukaan ”ovat yhden ja saman epäilyttävän kolikon kaksi puolta”. Toiseksi Quine tarttuu Kantin määritelmään, jonka mukaan analyttinen lause ei sano subjektistaan mitään mikä ei jo käsitteellisesti sisältyisi subjektin käsitteeseen. Tässä heikkoutena taas ovat

sisällyttämisen käsitteen jääminen metaforan tasolle sekä määritelmän rajoittuminen ainoastaan subjekti-predikaatti –muotoa oleviin lauseisiin. Näiden pohjalta Quine muotoilee analyyttisen määritelmäksi sellaisen väitelauseen, joka on tosi merkitysten nojalla ja katsomatta tosiseikkoihin. (Quine 1997, 133-134.) Olennaiseksi käsitteeksi nousikin nyt siis merkityksen käsite.

Tarkastelen kuitenkin ensin kolikko-vertausta. On totta, että ristiriidan laki tuntuu analyyttisten arvostelmien kohdalla liiankin itsestään selvältä määritelmältä, mutta Kantin (1985 Ak. 267, §2b) määritelmässähän ristiriidan lain nojalla ”kaikki analyyttiset arvostelmat ovat a priori, vaikka niiden käsitteet olisivat empiirisiä”. Toisessa määritelmässä sisällyttämisen käsitteen vertauskuvallisuus taas ei mielestäni ole huono seikka, varsinkin kun Kant (1996, B 10) samassa yhteydessä antaa selkeitä esimerkkejä, sekä käyttää sisällytyvyydelle vastakkaisena metaforana sanaa ’ulkopuolella’. Vertauskuva tekee erottelusta disjunkttiivisen hyvin ankarassa mielessä eli arvostelma on aina joko analyyttinen tai synteettinen. Myös syyn siihen, miksi analyyttisyys rajoittuu ainoastaan subjekti-predikaatti –muotoisiin arvostelmiin, on Kant tuonut varsin eksplisiittisesti esille *Puhtaan järjen kritiikissä* (B 95) sekä *Prolegomenan* (302-303, §21) Arvostelmien loogisessa taulukossa. Tätä käsitteelin jo edellä, joten en puutu siihen enää tässä.

Quine päätyi siis merkityksen käsitteeseen. Käsitellessään analyyttisyyttä Leppäkoski (1993, 52) toteaa Quinen¹⁰ eroavan Kantista siinä suhteessa, että kun Kantilla erottelu analyyttiseen ja synteettiseen on ensisijassa käsitteellinen, niin Quinen jaottelu perustuu lähinnä sanoihin ja niiden merkityksiin. Sanat ja merkitykset voivat vaihdella, mutta Leppäkosken mielestä idea käsitteellisestä vaihtuvuudesta tai vaihdettavuudesta on Kantille vieras. Kuitenkin Quine lähtee merkityksestä ja muistuttaa, ettei merkitystä pidä sotkea nimeämiseen viitaten intensio-ekstensio –erotteluun. Mitä sitten on merkitys? Quine määrittelee merkityksen aristoteelisen olemuksen¹¹ käsitteen nojalla siten, että merkityksellä tarkoitetaan sitä, mitä olemuksesta jää jäljelle kun se erotetaan viittauksen objektista ja liitetään sanaan. Täytyy siis oivaltaa, että merkityksen ja viittauksen kohde ovat eri asioita ja tämä implikoi sen, että merkityksen

¹⁰ Itse asiassa Leppäkoski ei suoranaisesti mainitse tässä yhteydessä itse Quinea, vaan puhuu modernista keskustelusta tai kritiikistä. On kuitenkin selvää, että Leppäkoski tarkoittaa tässä yhteydessä ensisijaisesti Quinea.

¹¹ Ihminen on olemukseltaan järkipäriäinen, mutta satunnaisesti kaksijalkainen. Olioilla on olemus, mutta vain kielellisillä muodoilla on merkitys.

teorian päätehtävänä on tutkia kielellisten muotojen synonyymisuutta ja väitelauseiden analyttisuutta. Juuri synonyymisuus on avainasemassa, kun Quine jakaa kahteen luokkaan ne väitelauseet, ”jotka filosofien yleinen mielipide hyväksyisi analyttisiksi”. Ensimmäisen luokan jäseniä kutsutaan loogisiksi totuuksiksi ja ne ovat muotoa

(1) Kukaan naimaton mies ei ole naimisissa.

Tämän esimerkin tärkein ominaisuus ei ole sen looginen totuus, vaan se, että se säilyttää tämän totuutensa tulkittaessa sanat ’mies’ ja ’naimaton’ uudelleen, sillä lauseen loogiset sanat tai päätteet ’ei’, ’-ton’ jne. säilyttävät totuuden ei-loogisten osien uudelleentulkinnasta huolimatta. Toiseen luokkaan kuuluvat lauseet ovat muotoa

(2) Kukaan poikamies ei ole naimisissa.

Tämän esimerkin olennainen seikka on taas se, että se voidaan muuttaa loogiseksi totuudeksi (1) sijoittamalla ’poikamiehen’ paikalle sen synonyyminen ilmaisu ’naimaton mies’. Etenkin tämä toinen esimerkki osoittaa Quinen mukaan sen, että meillä ei vielääkään ole tyydyttävää luonnehdintaa analyttisyydestä, sillä tässä esimerkissä täytyi turvautua synonyymisuuden käsitteeseen, joka luonnollisesti ”kaipaa selvennystä yhtä kipeästi kuin analyttisuus¹² itse”. (Quine 1997, 134-135.)

Seuraavaksi Quine alkaa tarkastella määritelmän käsitettä, sillä ”joistakin tuntuu rauhoittavalta sanoa, että toisen luokan analyttiset väitelauseet palautuvat ensimmäiseen luokkaan [...] *määritelmillä*”. Ongelmana on tietysti se, miten voimme tietää, että ’poikamies’ on määritelty ’naimattomaksi mieheksi’? Behavioristina Quine ehdottaa, että synonymian käsite saisi lisää selvitystä kielellisen *käyttäytymisen* avulla. Sanakirjan tekijät ja filologit määrittelevät käsitteen antamalla sille muunnelman tutummalla sanastolla, jolla todetaan se synonymia, jonka olemassaolo edelsi määritelmän antoa. Tämän lisäksi on myös määrittelyä, joka ei rajoitu pelkästään synonymioiden raportoimiseen, vaan se on sellaista ”toimintaa, johon filosofit ovat taipuvaisia ja johon myös tieteenharjoittajat ryhtyvät filosofisemmilla hetkillään”. Tällä Quine tarkoittaa sellaista selventämistä, jossa määriteltävää

¹² Vaikka Quinen artikkelin suomentaja Juha Savolainen käyttää sanamuotoa ”analyttisuus”, olen henkilökohtaisesti kokenut luontevammaksi käyttää tässä tutkielmassa muotoa ”analyttisyys”. Quine-sitaateissa en siis ole muuttanut suomentajan ratkaisua.

käsitettä parannetaan jalostamalla tai täydentämällä sen merkitystä. Kuitenkin selventäminenkin palautuu lopulta yhtä kaikki *toisiin* olemassa oleviin synonyymioihin. (Quine 1997, 136-137.) Määritelmän käsitteestäkään ei siis ole apua synonyymisuuden ja analyytisyyden hahmottamisessa.

Quine (1997, 139) jatkaa käsittelemällä *vaihdettavuuden* käsitettä *salva veritate* -mielessä. Tällä tarkoitetaan sitä, että kahden kielellisen ilmaisun synonyymisuus on niiden vaihdettavuutta kaikissa asiayhteyksissä ilman, että lauseen totuusarvo siitä muuttuisi. Tämä on kanta, jota esimerkiksi Wittgenstein (1972) eksplisiittisesti edustaa *Tractatus*essaan: ”Jos kaksi ilmaisua yhdistetään yhtäläisyysmerkillä, tämä merkitsee, että ne voivat korvata toisensa. [...] Kun kaksi ilmaisua voi korvata toisensa, tämä luonnehtii niiden loogisen muodon” (§6.23).

Synonyymit voivat tietenkin olla myös epämääräisiä, jos niiden epämääräisyydet myös vastaavat toisiaan. Korvattavuus tai vaihdettavuus *salva veritate* ei kuitenkaan koske lähellekään kaikkia synonyymejä, kuten voidaan huomata lauseesta ”ilmaisussa ’poikamies’ on alle kymmenen kirjainta”. Jos kuitenkin hyväksytään — argumentin vuoksi — vaihdettavuus *salva veritate* -mielessä, sen toimivuus synonyymian kuvauksena on kyseenalainen, sillä se edellyttää etukäteen ’sanan’ ymmärtämistä. (Quine 1997, 139.) Tämä seikka on olennainen edellisestä Wittgenstein-sitaatista poistamassani kohdassa. Väliin jäävä lause kuuluu seuraavasti: ”Mutta näistä ilmaisusta itsestään täytyy ilmetä, onko näin todella laita” (Wittgenstein 1972, §6.23).

Quine kritisoi myös analyyttisten ja synteettisten väitelauseiden erottamisen vaikeuteen tarjottua selitystä, jonka mukaan tämä vaikeus johtuisi lähinnä luonnollisen kielen epämääräisyydestä. Tällöin vaikeudet nimittäin yksinkertaisesti vain katoaisivat, jos tarjolla olisi keinotekoinen kieli täsmällisesti julkilausuttuine semanttisine sääntöineen. Ideana on tulkita analyytisyyden käsite suhteeksi kielen L ja väitelauseen S välillä. S on analyttinen L :lle ja tarkoituksena on selvittää tämä suhde yleisesti eli S ja L tulkitaan muuttujiksi. Quinen mielestä on vaikeaa havaita, miten tämä ongelma olisi keinotekoisille kielille mitenkään vähemmän vakava kuin se on luonnollisille kielille. Tämän huomion pohjalla on se yksinkertainen tosiseikka, että jos semanttiset säännöt määräävät kaikki keinotekoisien kielen analyttiset väitelauseet, on ongelmana se, että säännöt sisältävät juuri sanan ’analyttinen’. Ymmärrämme mille ilmaisuille semanttiset säännöt suovat analyttisyyden, mutta emme

ymmärrä mitä nämä säännöt näille ilmaisuille suovat. Semanttiset säännöt ovat sääntöjä luonnolliselle kielelle kääntämiseksi, ja keinotekoisien kielen analyttiset väitelauseet tunnustetaan sellaisiksi niiden luonnolliseen kieleen käännettyjen ilmaisujen analyttisyydestä. (Quine 1997, 143 ja 145-146.)

Lopuksi Quine kietoo analyttisyys-synteettisyys –erottelun empirismin toiseen dogmiin eli reduktionismiin. Tässä Quine kritisoi erityisesti merkityksen todentamisteoriaa, sillä ”yksi dogmi tukee selvästi toista dogmia seuraavalla tavalla: mikäli pidetään mielekkäänä puhua yleensä väitelauseiden kokemukseräisestä tukemisesta ja heikentämisestä, vaikuttaa mielekkäältä puhua myös sellaisesta väitelauseiden rajatapauksesta, joka tulee triviaalisti tuetuksi sinällään, *ipso facto*, tuli mitä tuli, ja juuri tällaiset väitelauseet ovat analyttisiä.” (Quine 1997, 149-150.)

Monet filosofit ovatkin yhtyneet Quinen (1997, 146) toteamukseen siitä, että ”kaikessa *a priori* järkevyydessään raja analyttisten ja synteettisten väitelauseiden välillä on jäänyt tekemättä. Se, että tällainen ero on ylipäänsä rajattavissa, on empiristien epäempiirinen dogmi, metafyyssinen uskonkappale”. Esimerkiksi Raatikaisen (1997b, 23-24) mukaan Quinen artikkelia ”on syystä pidetty armoniskuna loogiselle positivismille”, ja että ”kyseenalaistamalla tämän erottelun Quine kyseenalaisti melkein koko siihenastisen filosofian”. Vaikka Quinen ajatukset saavuttivat nopeasti melko yleisen hyväksynnän, joitakin vastalauseita kuului jo aikalaisilta ja kuuluu yhä edelleen.

3.4 Kiista dogmista: Quinen kriitikot ja perilliset

Ehkä kuuluisin Quinea vastaan suunnattu kritiikki on (Herbert) Paul Grice ja Peter Strawsonin artikkeli *In Defense of a Dogma* (Grice ja Strawson 1956). Heidän yksiselitteinen argumenttinsa on, että jos luovomme synonyymisyydestä, joudumme luopumaan myös merkityksen käsitteestä: ”If talk of sentence-synonymy is meaningless, then it seems that talk of sentences having a meaning at all must be meaningless too. [...] [I]f we are to give up the notion of sentence-synonymy as senseless, we must give up the notion of sentence-significance (of a sentence having meaning) as senseless too. But then perhaps we might as well give up the notion of sense.” (Grice ja Strawson 1956, 146.)

Quine ei kuitenkaan täysin luopunut merkityksen käsitteestä, vaan hän Raatikaisen (1997b, 26) mukaan kannattaa erityistä *holismille* pohjautuvaa merkityksen todennettavuusteoriaa, jota voidaan pitää ongelmallisena positiona. Quinen merkityksen käsitteeseen palaan vielä Hintikan Quine-kritiikin yhteydessä luvussa 3.5.1.

Grice ja Strawson (1956, 146-147) näkevät Quinen analyysissa filosofialle tyypillisen paradoksitilanteen: ”It seems clear that we have here a typical example of a philosopher’s paradox. Instead of examining the actual use that we make of the notion of *meaning the same*, the philosopher measures it by some perhaps inappropriate standard (in this case same standard of clarifiability), and because it falls short of this standard, or seems to do so, denies its reality, declares it illusory.”

Grice ja Strawson huomauttavat Quinea vastaan myös siitä, että jonkinlainen distinktio analyyttisen ja synteettisen välillä on olemassa jo sillä perusteella, sillä filosofit ovat historian kuluessa käyttäneet tätä erottelua ja käyttävät yhä edelleen — oli kyse sitten miten hämärästä tai kiistanalaisesta jaottelusta tahansa. Grice ja Strawson tiivistävät: ”For, in general, if a pair of contrasting expressions are habitually and generally used in application to the same cases, *where these cases do not form a closed list*, this is a sufficient condition for saying that there are *kinds* of cases to which the expressions apply; and nothing more is needed for them to mark a distinction.” (Grice ja Strawson 1956, 142-143.)

Mitä tulee analyyttinen-synteettinen –erotteluun, yhtenä Quinen perillisenä voidaan pitää Hilary Putnamia, joka mielenkiintoisella tavalla toisaalta sekä hyväksyy Quinen dogmi-kritiikin että toisaalta näkee perusteita sille, että puheenaoleva jaottelu voitaisiin säilyttää. Putnamin (1975, 1976 ja 1997) useissa yhteyksissä esittämän ajatuksen mukaan analyyttinen-synteettinen –erottelu voidaan jossakin hyvin väljässä mielessä säilyttää, mutta sillä ei itse asiassa ole mitään merkitystä, koska koko erottelu on triviaali ja vailla filosofista relevanssia. Käsittelen seuraavassa Putnamin argumentaatiota hieman tarkemmin.

Putnamin kanta tähän jaotteluun on ikään kuin Schlickin ja Quinen risteytys. Tämän hybridikannan mukaan analyyttinen-synteettinen –erottelu voidaan tehdä (*contra* Quine), mutta erottelu ei ole selkeä tai tyhjentävä (*contra* Schlick). Se on pikemminkin *kontinuumi*, jossa erilaiset propositiot ovat analyyttisiä tai synteettisiä eri arvoilla: ”I think the statements

[...] except for the *trivial* examples of analyticity [...] fall on a continuum, a multidimensional continuum.” (Putnam 1975, 40.) Putnam (1975, 35) myös hyväksyy edellä esittämäni Gricen ja Strawsonin argumentin kyseisen distinktion olemassaolosta: ”Perhaps this argument is the only one of any novelty to have appeared since Quine published his paper.”

Putnamin mukaan Quine on sikäli väärässä, että analyttisiä arvostelmia todella on olemassa: esimerkiksi ’poikamies on naimaton mies’ todella *on* analyttinen arvostelma. Erottelu analyttisen ja synteettisen välillä on kuitenkin triviaali: ”[I]gnore the analytic-synthetic distinction, and you will not be wrong in connection with any philosophic issues not having to do specifically with the distinction. Attempt to use it as a weapon in philosophical discussion, and you will consistently be wrong.” Putnamin pragmatismi korostuu tässä asiassa — erottelu ei ole hyödyllinen, koska sillä ei saada aikaan mitään merkittävää: ” ’Bachelor’ may be synonymous with ’unmarried man’ but that cuts no philosophic ice. ’Chair’ may be synonymous with ’movable seat for one with a back’ but that bakes no philosophic bread and washes no philosophic windows.” (Putnam 1975, 36.)

Eräitä puolia Quinen argumentaatiosta Putnam kuitenkin hyväksyy. Yksi Putnamin (1975, 62) keskeinen huomio Quinen *Empirism in kaksikielisen maailman* –artikkeliin on se, että ’tuli mitä tuli’ –tyyppisten lauseiden kritiikki sisältää nimenomaan tieteenfilosofisen motiivin: ”Quine does not deny that there may be some statements which some individuals will never give up. His real contention is that there are no statements which *science* holds immune from revision.” Tämä liittyy ns. Duhem-Quine –teesiin, joka holistisesta näkökulmasta esittää, että mikä tahansa teorian lause voidaan turvata falsifikaatioilta tekemällä muutoksia muualla teoriassa. Näin ollen mikään teorian lause tai osa ei ole korvaamaton, vaan jopa matematiikan ja logiikan ’analyttiset totuudet’ saatetaan joutua korjaamaan. (Raatikainen 1997b, 24-25.)

Putnam jatkaa samasta teemasta toisessa yhteydessä (1976, 205-206): ”Quine’s argument against the notion of a truth which is *confirmed no matter what*, is not an argument from the circularity of definitions. Quine’s argument is an argument from what is clearly a normative description of the history of modern science. [...] Notice what Quine is saying here¹³. First he is saying that proposals to use nonstandard logics in quantum mechanics cannot be ruled out

¹³ Putnam viittaa tässä yhteydessä teokseen Quine (1997, 151).

by any legitimate principle of scientific method. He is saying that the fallibilism which Peirce recognized as contributing essentially to the success of modern science extends also to the laws of logic. [...] Secondly, Quine is pointing out that previous revolutions have required us to give up principles that were once regarded as *a priori*. And thirdly [...] he is suggesting that the proposal to use non-standard logic in quantum mechanics is not fundamentally *different* from the proposal to use non-Euclidean geometry in the theory of space-time.” Quine tulkitsee tieteenhistoriaa siis melko ’kuhnilaisesta’¹⁴ näkökulmasta: analyyttisille arvostelmille ei ole tilaa tieteessä, sillä vaikka tietyn paradigman sisällä tietyt lauseet saavat analyyttisyyden leiman, ne eivät ole sitä toisen paradigman näkökulmasta.

3.5 Hintikan analyyttinen-synteettinen -erottelu

3.5.1 Quine-kritiikki

Hintikka ja Halonen (2001, 217) esittävät, että analyyttisyys-synteettisyys –erottelulle tulisi suorittaa rehabilitaatio, sillä ”[t]uloksena Quinen epäonnistuneista yrityksistä luopua niin sanotusta analyyttinen-synteettinen -vastakohdasta monet viime aikojen filosofit ovat unohtaneet tämän tärkeän erottelun”. Hintikan mielestä Quine siis epäonnistui, ja syynä tähän on Quinen oman ajattelun ensimmäinen dogmi, ’yhden maailman näkemys’. Hintikan mukaan Quinen filosofian taustalta on nimittäin paljastettavissa kolme dogmia, jotka rajaavat ja ohjaavat hänen ajatteluaan. Nämä dogmit ovat (1) *yhden maailman oletus*, (2) *semantiikan lausumattomuuden teesi* sekä (3) *atomistinen postulaatti*. Hintikka toteaa näistä dogmeista, että vaikka ”Quinesta on kirjoitettu paljon, hänen ajatteluaan johtavat oletukset ovat saaneet osakseen vain vähäistä huomiota. Osittainen syy tähän on, että useat kommentaattorit ja jopa kriitikot ilmeisesti tekevät samat oletukset ja ennakko-oletukset, jotka ovat siitä syystä jääneet lausumatta ääneen.” (Hintikka 2001b, 53.)

Yhden maailman oletus tai näkemys on Hintikan mukaan ”Quinen dogmeista vaikeimmin tavoitettava. Ensimmäisenä likiarvona se sanoo, että tosiseikkoja koskevan puheemme, tieteellinen keskustelu siihen luettuna, ainoa tarkoitus on viitata asioihin niin kuin ne ovat

¹⁴ Tässä täytyy huomata, että Quine itse asiassa ennakoi kuhnilaista tieteenfilosofiaa. *Empirismin kaksi dogmia* on kirjoitettu yli vuosikymmen ennen Thomas Kuhnin *Tieteellisten vallankumousten*

tässä yhdessä aktuaalisessa maailmassa.” Hintikan mielestä tämä on ongelmallinen kanta, sillä ”[v]oimmeko aina lähestyä aktuaalista maailmaamme suoraan turvautumatta kiertotiehen, joka käsitteellisesti ottaen kulkee muiden mahdollisten maailmojen kautta?” Myöntävä vastaus tähän kysymykseen on väärä, sillä ”[i]tse asiassa on olemassa suuria käsiterakennelmia, joiden tarkoituksena on kuvata maailmaa epäsuorasti sijoittamalla se enemmän tai vähemmän tarkasti useiden mahdollisten, etten sanoisi virtuaalisten, todellisuuksien ’loogiseen avaruuteen’¹⁵.” (Hintikka 2001b, 54-55.)

Jos Quinen yhden maailman oletus sekä paljastetaan että hylätään, se ”vaikuttaa jo syvästi Quinen pääasiallisten filosofisten näkemysten arviointiin”. Hintikka käyttää esimerkkinä sitä, ”miten Quine hylkää merkityksen käsitteen ja sen varjon, pelkästään merkityksiin perustuvan totuuden eli analyytisyyden käsitteen. Se, että Quine hylkää nämä kaksi ajatusta, esitetään tavallisesti hänen empirisminsä seurauksena.” Quinen mukaan merkitykset ovat vain päässä, joten ne voidaan varmentaa käyttäytymisen¹⁶ perusteella vain hyvin epätäydellisesti, sillä jokainen äärellinen määrä kielenkäyttöä koskevia havaintoja jättää auki äärettömän määrän mahdollisuuksia sanan uudelle käytölle”. (Hintikka 2001b, 65.)

Hintikan mukaan merkityksen ongelma Quinella johtuu siitä, että ”merkitysolioille on vaikea löytää paikka yhden maailman [naturalistisessa] ontologiassa”. Kuitenkaan ”[m]ahdollisten maailmojen semantikolle *à la* Montague merkitykset (mielet) eivät ole tämän eivätkä minkään muunkaan mahdollisen maailman asukkaita. Ne ovat funktioita (kuvauksia) mahdollisista maailmoista saman maailman ekstensioille.” Merkityksiä ei siis ”voi nähdä, kuulla tuntea tai haistaa. Mikroskooppi tai kuplakammio ei voi paljastaa niitä. [...] Ei ihme, että Quine naturalistina hylkää ne.” (Hintikka 2001b, 66.)

Quinen naturalismista on mielenkiintoisia seurauksia liittyen hänen Carnap -suhteeseensa. Alexander George (2000, 8-9) on argumentoinut, että Carnapin ja Quinen erimielisyys analyytinen-synteettinen –erottelua kohtaan johtuu näiden filosofien taustaoletuksista. Carnap nimittäin erottelee ’tieteellisen filosofian’ ja ’empiirisen tieteen’, kun taas Quinen

rakennetta.

¹⁵ Tämä Hintikan ’looginen avaruus’ saattaa hyvinkin olla läheistä sukua sille, mitä Wilfrid Sellars (1997, 242) on kutsunut *perusteiden avaruudeksi*: ”Olennainen lähtökohta on, että luonnehtiessamme tapahtumaa tai tilaa *tietämiseksi*, emme anna empiiristä kuvausta tuosta tapahtumasta tai tilasta; me sijoitamme sen siihen loogiseen avaruuteen, joka muodostuu perusteista, oikeuttamisesta ja kyvystä oikeuttaa sanomansa.” En voi kuitenkaan tässä tarkastella tätä mahdollista sukulaisuutta tarkemmin.

naturalismi sulkee pois tieteellisen filosofian Carnapin mielessä. Nämä taustaoletukset mahdollistavat sen paradoksaalisen seikan, että Carnap ja Quine voivat molemmat hyväksyä Quinen analyttisyyttä vastaan esittämät argumentit, mutta olla silti erimieltä Quinen lopullisista johtopäätöksistä. George (2000, 10) ilmaisee asian näin: ”Quine has no conception of analytic truth, and so his arguments to the effect that claims about analyticity lack empirical content are perceived by him to establish their unintelligibility. Carnap, on the other hand, begins with a conception of analyticity, and so arguments showing that semantical claims have no empirical substance are instead taken by him to reveal their place within scientific philosophy. Just as Quine believes that if Carnap were true to his empiricism he would abandon talk of analyticity, so Carnap thinks that if Quine were to reflect on the implications of his arguments, he would see that they actually lead him to locate such talk within the logic of science.”

Yhden maailman dogmista luopuminen mahdollistaa Hintikan mukaan merkityksen käsitteen pelastamisen. Kuvitellut, vain mahdolliset havainnot tai ajatuskokeet voivat olla jopa yhtä hyviä kuin todelliset fysikaaliset eksperimentit. Esimerkiksi ”kahden termin, sanokaamme *A*:n ja *B*:n, synonyymisyys voidaan periaatteessa pyrkiä todentamaan yrittämällä nähdä, onko mahdollisia tilanteita, joissa niiden viittauskohteet (ekstensiot) eroavat toisistaan. Tämä voi olla käytännössä hankala tehtävä, koska *A*:ta ja *B*:tä ei ehkä käytetä analysoimattomina reaktioina ärsykkeisiin, vaan lähtökohtina toimituksiin, joita hallitsevista säännöistä edes kieltä hallitsevan puhujan ei tarvitse olla tietoinen. Tämä ei kuitenkaan tee tehtävästä periaatteessa eikä tavallisesti käytännössäkään ratkeamatonta. Se osoittaa päinvastoin synonymioiden toteamisen ja loogisten totuuksien toteamisen rinnakkaisuuden.” Niinpä Hintikka päätyy toteamaan, että koska ”Quinen oman tunnustuksen mukaan loogisten totuuksien ja synonymiasuhteiden hallitsemisesta seuraa analyttisyyden käsitteen hallinta. Siten Quinen analyttisen ja synteettisen erottelun hylkäämistä täytyy tarkastella uudelleen. Se perustuu oletuksille, jotka eivät ole ilmeisiä.” Hintikan mukaan nämä oletukset eivät tee oikeutta kielellemme ja kognitiivisten prosessiemme todelliselle luonteelle. (Hintikka 2001b, 70-71.)

Mainittakoon tässä yhteydessä, että Hintikka on kirjoittanut varta vasten tuoreeseen (2001) Dagfinn Føllesdalin toimittamaan viisiosaiseen *Philosophy of Quine* –kirjasarjaan artikkelin *A*

¹⁶ Quine edusti behavioristista psykologiaa koko ikänsä.

Distinction Too Few or Too Many? A Vindication of the Analytic vs. Synthetic Distinction. Valitettavasti tätä tutkielmaa kirjoitettaessa kyseinen kirjasarja ei ollut saatavillani, joten en voi käsitellä tätä teemaa tämän enempää. Artikkelin nimestä voin tosin todeta sen, ettei Hintikka ainakaan ole muuttanut kantaansa tämän asian suhteen.

3.5.2 Analyyttisyyden eri merkitykset

Kuten olen todennut edellä, Hintikan mukaan erottelu analyyttiseen ja synteettiseen näyttää saaneen alkunsa monien muiden tärkeiden filosofisten termien tavoin jo antiikin Kreikasta. Hintikka (1973, 148-149) on esittänyt, että analyttisillä eli analyttisesti tosilla lauseilla on tarkoitettu filosofian historian kuluessa ainakin seuraavaa:

I Ne ovat tosia jo sisältämiensä termien merkitysten perusteella. (Analyttinen totuus käsitteellisenä totuutena.)

I (a) Analyttiset totuudet perustuvat ainoastaan termien määritelmille.

I (b) Analyttiset totuudet käsittävät määritelmät ja niiden loogiset seuraukset.

I (c) Analyttisiä ovat sellaiset totuudet, jotka voidaan todistaa määritelmillä ja yleisen logiikan keinoin (Frege).

I (d) Analyttiset totuudet käsittävät logiikan totuudet sekä kaikki totuudet, jotka voidaan redusoida niistä korvaamalla synonyymisesti (Quine).

II Pätevä päättelyaskel (*argument step*) on analyttinen jos (ja vain jos)¹⁷ johtopäätös on yhden premisseistä alalause (*subsentence*).

II (a) Päättely on analyttinen, jos kaikki sen askelista ovat analyttisiä II-mielessä

II (b) Lauseen P' todistus lauseesta P on analyttinen jos kaikki tämän todistuksen välivaiheissa esiintyneet lauseet ovat joko P :n tai P' :n alalauseita.

III Pätevä päättelyaskel on analyttinen jos se ei tuo mukaan uusia yksilöitä.

III (a) Analyttinen päättely ei voi johtaa jonkin yksilön olemassaolosta jonkin toisen yksilön olemassaoloon (Kant).

¹⁷ Jatkossa jätän sulut ja niiden sisällön kirjoittamatta.

III (b) Päättelyaskel on analyyttinen jos se ei kasvata yksilöiden lukumäärää tarkastellessaan niiden välisiä keskinäisiä suhteita.

III (c) Päättelyaskel on analyyttinen jos johtopäätöksen asteluku (*degree*) ei ole suurempi kuin minkään premisseistä.

III (d) Päättely on analyyttinen jos kaikki sen askeleet ovat analyyttisiä III (c)-mielessä.

III (e) Lauseen P' todistus lauseesta P on analyyttinen jos mikään tämän todistuksen välivaiheissa esiintyvistä lauseista ei omaa korkeampaa astelukua kuin P ja P' yhteensä.

IV Päättelyaskel on analyyttinen jos johtopäätöksen sisältämä informaation määrä ei ole suurempi kuin premissien (yhteensä) sisältämä informaation määrä. (Analyyttinen totuus tautologisena totuutena.)

Seuraavaksi tarkastelen näitä analyyttisuuden eri muunnelmia hieman yksityiskohtaisemmin. Hintikan mukaan nykyinen kritiikki analyyttisuuden ja synteettisyyden dikotomiaa kohtaan on usein pyörinyt merkityksen I lauseiden ympärillä. Mitä sitten tarkoittavat siinä esiintyvät termien merkitykset ja määritelmät? Lause ei varmaankaan itse ole määritelmä, vaan idea on ilmaistu I (b):ssä eli lauseen analyyttisyys riippuu siitä, onko se sisältämiensä termien määritelmien looginen implikaatio. Fregen mukainen I (c) olettaa kaikkien loogisten totuuksien olevan analyyttisiä, ja näiden avulla voidaan saavuttaa loputkin analyyttiset totuudet. I (d):tä on tarkasteltu jo Quinea käsitelleessä osuudessa edellä, joten siirryn suoraan Hintikan merkitystä I ja sen riittämättömyyttä kohtaan kohdistamaan kritiikkiin. Riittämättömyyden aiheuttaa liiallinen yksinkertaistaminen, joka kohdistuu 'käsitteen' käsitteeseen. Esimerkin Hintikka ottaa logiikasta ja toteaa, että on luonnollista sanoa jokaisen propositionaalisen konnektiivin ja kvanttorin ilmaisevan jotain käsitettä¹⁸. Jos tarkastellaan niitä tapoja, joilla edellä mainituilla loogisilla käsitteillä muodostetaan propositionia, voidaan huomata etteivät ne toimi vain yksinkertaisina rakennuspalikoina. Tiilitaloa rakentaessa kutakin tiiltä voidaan käyttää vain kertaalleen, mutta koska loogiset käsitteet ovat luonteeltaan operaattoreita, niiden käyttö on jo yhden lauseen sisällä monipuolisempaa. Kvantifioitua lausetta ei voida yksinkertaistaa spesifioimalla siinä esiintyvät loogiset käsitteet ja näiden

¹⁸ Ei kuitenkaan niin, että esimerkiksi \sim ilmaisisi itse negaation käsitettä.

väliset suhteet, vaan lauseessa täytyy tarkastella näiden operaattorikäsitteiden eri esiintymien välisiä suhteita. (Hintikka 1973, 126 ja 132-133.)

Siirryttäessä II-merkitykseen kvantifikaatioteoreettisessa tarkastelussa näkökulmaa laajennetaan ottamalla mukaan lauseen historia eli miten se on perimmältään konstruoitu atomilauseista (joilta ei siis enää löydy alalauseita). Päättelyaskeleen analyttisyys on tässä tapauksessa ilmaistavissa hyvin yksinkertaisesti seuraavalla tavalla: askel P :n ja P' :n välillä on analyttinen, jos se vain 'analysoi' eli tässä tapauksessa P' olisi P :n osa. Näiden välinen relaatio voidaan selittää seuraavalla tavalla: P' on P :n osa jos se on esiintynyt tai olisi voinut esiintyä jollakin P :n muodostamisen historian tasolla (P ei tässä tapauksessa ole atomilause). Merkitys II (a) laajentaa edellä mainitun idean koskemaan kokonaista todistusta ja II (b):ssä painotus on sekä premissillä että konklusiolla. Itse asiassa voidaan sanoa, että luonnollisen deduktion menetelmät ovat mahdollistaneet kvantifikaationaalisten todistusten analyttisuuden II (b) -mielessä, joten tämä Hintikan mukaan kytkeytyy hyvin läheisesti systemaattisen kvantifikaatioteorian kehittämiseen. (Hintikka 1973, 133-135.)

Vaikka analyttisyys merkityksessä II näyttääkin lupaavalta, se ei kuitenkaan tavoita kaikkia traditionaalisia filosofien analyttisyys-synteettisyys –erottelulle kehittelemiä näkökantoja. III:ssa Hintikka ottaa käsittelyyn yksilötermit, ja tämä on juuri se ratkaiseva yhteys Hintikan tulkintojen intuition ja analyttisyys-synteettisyys –dikotomian välillä. Merkityksessä III on myös muutenkin eniten kantilaisia piirteitä. Kohdan III (a), ja siis myös Kantin, mukaan olemassaoloa koskevien yksilöiden välisiä päättelyitä ei voida suorittaa pelkästään analyttisin keinoin, ja sama pätee myös sekä todistuksiin että todistettaviin lauseisiin. Kvantifikaatioteoriassa todistuva lause P on analyttinen, jos se voidaan todistaa analyttisesti lähtien sellaisista lauselogiikan tautologioista, joissa on puheena yhtä monta yksilöä kuin P :ssä ja vastaavasti P on analyttisesti ristiriitainen, jos siitä voidaan johtaa lauselogiikan ristiriita, jossa ei ole puheena useampia yksilöitä kuin P :ssä. (Hintikka 1965a, 181.)

Mitä yksilöillä sitten tarkoitetaan kvanttoteoriassa? Hintikan mukaan yksilöitä on kahdenlaisia: ensimmäiset yksilöt ovat niitä, joihin lauseen vapaat yksilömerkit viittaavat, ja toiset yksilöt ovat niitä kvantteiden mukaan tuomia määrittelemättömiä yksilöitä, joiden vaikutusalueella liikutaan. III (c):ssä mainittu asteluku tarkoittaa edellä mainittujen yksilöiden maksimimäärää, joita lauseessa samanaikaisesti tarkastellaan. Hintikan mukaan merkitykset

III (c):stä III (e):hen tarjoavat rekonstruktion Kantin analyttisyyden käsitteestä sellaisena kuin Kant sitä käyttää matematiikan filosofiassaan. (Hintikka 1973, 141 ja 145.)

Neljäs analyttisyyden näkökulma painottaa informaation määrää tai pikemminkin 'rajoittaa' sitä. Tarkastelen sitä tässä tautologian kautta. Otan atomilauseiksi 'sataa' = S ja 'tuulee' = T , jolloin lauselogiikan mukaiset 'mahdolliset maailmat' eli *konstituentit* ovat: 'sataa ja tuulee' = $S \& T$, 'sataa muttei tuulee' = $S \& \sim T$, 'tuulee muttei sada' = $\sim S \& T$, sekä lopulta 'ei sada eikä tuulee' = $\sim S \& \sim T$. Informaation käsitteeseen konstituentit liittyvät siten, että lause on ilmeisesti sitä informatiivisempi, mitä enemmän mahdollisuuksia se sulkee pois. Ekvivalenssi 'sataa jos ja vain jos tuulee' on huomattavasti informatiivisempi kuin pelkkä implikaatio 'sataa vain jos tuulee', sillä ensimmäinen sulkee edellä mainituista mahdollisuuksista keskimmäiset pois, kun taas jälkimmäinen eliminoi vain lauseen 'sataa muttei tuulee'. Hintikan mukaan lauselogiikan loogisesti todet lauseet ovat sellaisia, että ne eivät sulje yhtäkään mahdollisuuksista pois. Ne ovat tautologioita ja ne ovat tosia, mutta ne eivät sisällä lainkaan informaatiota käsittelemästään todellisuudesta. (Hintikka 1965a, 182-183 ja Hintikka 1982c, 236.)

Lauseen sisällön tarkastelemiseen voidaan käyttää popperilaista ideaa siitä, että koska tiede pyrkii mahdollisimman suureen informaation sisältöön, täytyy tutkijan tehdä mahdollisimman epätodennäköisiä hypoteeseja ja pyrkiä mahdollisimman epätodennäköisiin teorioihin. Näin on luonnollisesti juuri siksi, että suuri todennäköisyys merkitsee vähäistä informaation sisältöä. Lauseen informaatio ja todennäköisyys ovat kääntäen verrannolliset. Edellä käsitellyssä säätilaesimerkissä tämä tarkoittaa sitä, että "[m]itä harvempia vaihtoehtoja minun tarvitsee ottaa huomioon sään varalle varustautuessani, sitä enemmän minä tiedän huomispäivän säästä". (Hintikka 1982c, 237-239.)

3.5.3 Synteettiset arvostelmat *a priori*

Ovatko kaikki loogiset totuudet analyttisiä ja sitä kautta ehkä tautologisia? Kysymys saattaa tuntua turhalta — tai kuten Putnam (1975, 39) esittää: "[T]o ask whether or not the principles of logic are analytic is to ask a bad question" — mutta Hintikan mielestä se kannattaa ja täytyy esittää. Turhalta tai huonolta tuntuvasta kysymyksestä nimittäin seuraa, että jos kaikki loogiset totuudet eivät ole analyttisiä, niiden täytyykin olla synteettisiä ainakin jossain mielessä. Hintikan vastaus perustuu kvantifikaatioteoreettiseen tarkasteluun, missä

analyttisuutta käsitellään III ja IV-mielessä (jossa III:n taustalla oli siis Hintikan tulkinta Kantin intuitiosta).

Esimerkkinä voidaan tarkastella jo aikaisemmin esittelemääni analogiaa eksistentiaalisen instantiaation ja Kantin matematiikassa käyttämän käsitteiden konstruoinnin välillä. Eksistentiaalisessa instantiaatiossa siirrytään eksistentiaalisesti kvantifioidusta lauseesta $(\exists x)P(x)$ sitä instantioivaan lauseeseen $P(a|x)$, jossa a on vapaa yksilömerkki, joka ei ole aiemmin esiintynyt todistuksessa. Näyttää siis väistämättömästi siltä, että (EI) onkin *synteettinen* (kvanttori)sääntö, ja Hintikan mukaan jos kvantifikaatioteoriassa muut säännöt formuloidaan sopivasti, sääntö (EI) yksin aiheuttaa loogisen totuuden osoittamiseksi tarvittavien lauseiden asteluvun lisääntymisen. Tämän nojalla voidaan sanoa, että kvantifikaation looginen teoria on synteettinen, koska sen loogisiin totuuksiin ei kaikissa tapauksissa päästä käsiksi pelkästään analyttisin keinoin eli sellaisten päättelysääntöjen avulla, jotka ovat analyttisiä edellä esitetyssä mielessä. (Hintikka 1965a, 199-200.)

Toinen olennainen synteettiseen tietoon *a priori* kuuluva aspekti on informaatio, joka liittyy analyttisyyteen IV-mielessä. Voiko matemaattinen tieto todellakin olla informatiivista perustumatta kuitenkaan kokemukselle? Hintikka tarkastelee kvantifikaatioteorian yksilöiden lukumäärää semanttisen informaatioteorian kautta, jossa tehdään jako *pinta-* ja *syväinformaation* sekä *pinta-* ja *syvätautologioiden* välille. Hintikka (1973, 22) määrittelee syvä- ja pintainformaation seuraavasti: "[D]epth information is the totality of information we can extract from a sentence by all the means that logic puts to our disposal. Surface information, on the contrary, is only that part of the total information which the sentence gives us explicitly."

Edellä mainituilla informaation muodoilla on eräänä erityistapauksena tautologisuus eli voimme siis puhua myös pinta- ja syvätautologioista. Mitä tautologialla tarkoitetaan? Eräs ehdotus on, että tautologia on sellainen lause, joka sallii kaikki maailmaa koskevat vaihtoehdot. Tautologisen lauseen informaatio on yksinkertaisesti nolla. (Hintikka 1965a, 191-192.) Jos ajatellaan loogisia totuuksia, voidaan sanoa, että ne ovat kaikki syvätautologioita eli tyhjiä syväinformaation mielessä, mutteivät välttämättä pintatautologioita eli tyhjiä pintainformaation mielessä, sillä niiden asteluku voi mahdollisesti nousta päättelyn kuluessa. Tästä seuraa Hintikan predikaattilogiikan ja Kantin matematiikan analogian nojalle se, että koska kaikki loogiset totuudet eivät ole pintainformaatioltaan tyhjiä

eli ovat synteettisiä, myös matemaattiset totuudet ovat synteettisiä eli informatiivisia. Predikaattilogiikan tekee synteettiseksi eksistentiaalinen instantiaatio ja kantilaisen matematiikan synteettisyyden lähteenä on intuitio sekä käsitteiden konstruktio. (Hintikka 1973, 186-190.)

Tätä kvantifikaatioteorian synteettiseksi tekemistä on arvostellut mm. J. F. A. K. van Benthem (1974, 429), jonka mukaan predikaattilogiikan yleinen ratkaistumattomuus johtaa väistämättä siihen, että siinä on mukana synteettisiä elementtejä Hintikan mielessä. Predikaattilogiikan ratkaistumattomuus perustuu Kurt Gödelin kuuluisaan epätäydellisysteoreemaan, jonka mukaan predikaattilogiikka on matematiikan tapaan todistumaton, sillä sen kaikkia tosia lauseita ei voida todistaa itse teoriassa eli se ei ole aksiomatisoitavissa. Täydellisesti aksiomatisoitu järjestelmä olisi analyyttinen.

Hintikka on tästä ongelmasta tietoinen ja se liittyykin keskeisesti pinta- ja syväinformaation väliseen erotteluun: "[I]t is wrong to ask whether surface information is information 'about' the world or 'about' our concepts: it is inevitably and inseparably both. [...] The inevitability of this dual nature of surface information is due to the undecidability of first-order logic. What this undecidability shows is that it is impossible to master the conceptual system once and for all so as to be able to concentrate exclusively on purely factual information (depth information)." (Hintikka 1973, 234-235.)

3.6 Hintikan tulkinnan suhde Bethin Kant-tulkintaan

Hintikka on useissa yhteyksissä myöntänyt, että hänen tulkintansa Kantin matematiikan filosofiasta ja sen välittömät implikaatiot koskien analyyttinen-synteettinen –erottelua, ovat monissa suhteissa samankaltaisia Evert Willem Bethin tulkinnan kanssa. Hintikka (1959, 20 alaviite 2) toteaa, että "[n]iin arvokkaita kuin Bethin huomiot ovatkin, en voi kaikin kohdin yhtyä hänen niille antamaan filosofiseen tulkintaa, joka näyttää eräin kohdin hieman liian suoraviivaiselta".

En ole tässä tutkielmassa käsitellyt Bethin tulkintaa siitä syystä, että hänen kirjoituksiaan on äärimmäisen hankala löytää. Kuten Jeanne Peijnenburg (1994, 178) toteaa: "Beth's reconstruction of the Kantian term 'analytic' is not easily accessible. For it is set down almost

exclusively in Beth's early writings, which are written on Dutch and which have not yet been translated." Toinen syy Bethin tulkinnan jättämiseen pois tästä tutkielmasta on se, että näennäisistä yhtäläisyyksistään huolimatta Hintikka ja Beth eivät loppujen lopuksi ole kovinkaan lähellä toisiaan. Peijnenburg on argumentoinut, että monet tulkitsijat ovat väärässä puhuessaan Beth-Hintikka -teoriasta tai väittäessään, että Hintikan tulkinta on Bethin tulkinnan lisäys tai laajennus. Peijnenburgin mukaan näin ei ole: "I argue that Hintikka's interpretation of Kant is no extension of Beth's. For between the two there exists a fundamental difference. This difference pertains to the interpretation of Kant's 'analytic'." (Peijnenburg 1994, 160.) Käsittelemättä tämän tarkemmin kyseistä eroa analyytisyyden suhteen totean, että Beth käyttää 'analyttinen' ja 'synteettinen' termejä kahdella täysin erilaisella tavalla, joista toinen pyrkii määrittelemään sen, miten Kant todella käytti näitä käsitteitä, ja toisella tavalla taas ei ole mitään tekemistä Kantin kanssa (Peijnenburg 1994, 178).

4 TRANSENDENTAALIFILOSOFIA

4.1 Yleistä

4.1.1 Transsendentaalinen ja transsendentti

Transsendentaali-transsendentti –käsitepariin liittyvät epäselvyydet ovat varmasti yksi filosofian historian legendaarisimmista terminologisista ongelmaryypäistä. Hyvin usein nämä käsitteet joko sekoitetaan keskenään tai sitten niitä sumeilematta pidetään synonyymisinä. Koko problematiikan alkuna voidaan pitää *Puhtaan järjen kritiikkiä*, jossa Kant määrittelee kyseiset käsitteet siten, että *transsendentaalinen* viittaa inhimillisen kokemuksen mahdollisuuden ehtoihin *a priori*, kun taas *transsendentti* viittaa inhimillisen kokemuksen rajojen ylittämiseen (Kant 1996, esimerkiksi B 352-353). Transsendentaalisuuden käsite monine eri vivahteineen tulee vielä tarkentumaan tutkielman edetessä, mutta helpointa on aloittaa tarkastelemalla sen jonkinlaista vastakohtaa eli transsendenssin käsitettä.

Transsendentti on immanentin vastakohta eli transsendentilla tarkoitetaan jotakin kokemuksen ulkopuolista, jopa yliaistillista tai yliluonnollista. Käyttääkseni Hintikan (1983c, 31) sanontaa, on transsendenssi Kantin käsiteperheen ”musta lammas”. Vaikka transsendentaalinen ja transsendentti tarkastelevat vastakkaisia asioita, liikkuvat ne tosiasiasa hyvinkin lähellä toisiaan, sillä kyse on epistemologisesta demarkaatiosta kokemuksen ja sen ylittämisen suhteen. Johtuipa sitten joko tästä läheisyydestä tai sitten käsitteiden similaarisuudesta kieliasun suhteen, niitä kuitenkin käytetään yhä nykyisinkin huolimattomasti. Näin tekee esimerkiksi Ilkka Niiniluoto (1984, 320) tarkastellessaan Popperin maailmaa 3: ”Maailma 3 sisältää tyypillisesti sellaisia entiteettejä, joita platonistisessa ontologiassa pidetään joko ajattomasti olemassaolevina abstrakteina ideoina tai *jonkin transkendentiaalisen olennon (jumalan) luomina olioina*” [kurs. minun]. Kyse ei niinkään ole Niiniluodon tässä käyttämästä vanhemmasta sanamuodosta ’transkendentiaalinen’, vaan siitä, että tässä tapauksessa korrekti käsite olisi transsendentti (tai arkaaisesti transkendentti).

Samankaltaista sekaannusta, mutta tällä kertaa kääntämisen tasolla, ilmenee Markus Långin tuoreessa (2001) Peirce-suomennoksessa. Lång on suomentanut sanan ”transsendentaalinen” termillä ”tuonpuoleinen”, jolloin seurauksena on seuraavan kaltaisia — hyvinkin ei-

peirciläisiä — ilmaisuja: ”tuonpuoleinen kohde”, ”tuonpuoleinen ego”, ”tuonpuoleinen toiminta” tai ”tuonpuoleinen halu”. (Vehkavaara 2002, 88-89.) Niiniluodon ja Långin puolustukseksi voidaan kuitenkin sanoa, että jopa Kant itse (ainakin kerran) sekoitti nämä käsitteet keskenään. Tähän mielenkiintoiseen ja Hintikan Kant-tulkinnan kannalta relevanttiin seikkaan palaan vielä myöhemmin luvussa 4.2.5.

4.1.2 Transsendentaalifilosofia ja sen naturalisointi

Jos transsendentaali-transsendentti –erottelu aiheuttaa epäselvyyksiä filosofien keskuudessa, niin erityisen ongelmalliseksi ovat osoittautuneet kysymykset siitä, mitä on tai voisi olla transsendentaalifilosofia, sekä kuka tai ketkä ajattelijat kuuluvat transsendentaalifilosofian traditioon. Näistä kysymyksistä jälkimmäinen on hiljattain ollut pinnalla suomalaisessa filosofisessa keskustelussa, nimittäin *niin & näin* –lehden numerossa 1/2001 käytiin kolmen artikkelin ja yhden aiheeseen liittyvän johdannon voimalla keskustelua ja väittelyä kahden ajattelijan, Wittgensteinin ja Derridan, suhteesta transsendentaalifilosofiseen traditioon. Alkuasetelmana oli se, että Pihlström (2001) väitti kyseisten ajattelijoiden sijoittuvan ns. naturalisoidun transsendentaalifilosofian traditioon, kun taas Kuusela (2001) on tästä asiasta eri mieltä (myöhäisen) Wittgensteinin kohdalla ja Tuohimaa (2001) taas Derridan osalta. Vaikka en puutu tähän väittelyyn tämän tarkemmin, totean, että ainakin Kuuselan argumentaatio tuntuu minusta vakuuttavalta.

Mitä sitten on transsendentaalifilosofia? Perinteisen määritelmän mukaan transsendentaalifilosofia on toimintaa, joka tutkii inhimillisen kokemuksen mahdollisuuden välttämättömiä (ennakko)ehtoja. Kokemuksen mahdollisuuden ehdot ovat erinomaisen tärkeitä, sillä tietoteoreettisessa mielessä voimme varmasti kaikki olla jossakin väljässä mielessä enemmän tai vähemmän empiristejä¹⁹. Edellä puheena olleessa keskustelussa yhtenä avaintermiinä toimii Pihlströmin jo aikaisemmassa yhteydessä (Pihlström 1995, 202) lanseeraama ja puolustama käsite *naturalisoitu transsendentaalifilosofia* (tai transsendentaalinen naturalismi), jota hän selvittää seuraavasti: ”Kutsun pragmatismia kautta avautuvaa transsendentaalifilosofian ja naturalismin yhteensovittamisen näköalaa yksinkertaisesti *transsendentaaliseksi naturalismiksi*. Tiedon ja kokemuksen

¹⁹ Kantin (1996, B 1) kuuluisan määritelmän mukaan vaikka kaikki tieto alkaakin kokemuksesta, se ei tarkoita sitä, että kaikki siitä syntyisi kokemuksesta (”But even though all our cognition starts *with* experience, that does not mean that all of it arises *from* experience.”)

transsendentaaliset ennakkoehdot (inhimilliset, kielelliset käytäntömme) kuuluvat transsendentaalisen naturalistin mukaan ihmisluontoon.” Olennaista on Pihlströmin (1995, 197) edustama pragmatismi, sillä ”[p]ragmatistin on vain luovuttava kantilaisesta epähistoriallisesta, staattisesta apriorismista ja hylättävä valmiit, muuttumattomat transsendentaaliperiaatteet. Kaikki mitä elämässämme on — kuten se, että käytämme kieltä — on historiallisesti ehdollista ja kontingenttia.” Näin ollen kokemuksen transsendentaaliset ehdot ovat siis Pihlströmin tulkinnan mukaan kaikkea muuta kuin invariantteja, objektiivisia ja apriorisia.

Tässä Pihlström nojaa vain osittain perinteiseen kantilaiseen transsendentaalifilosofian määritelmään, sillä naturalisoinnillaan Pihlström pudottaa pois transsendentaalifilosofiasta erään aivan olennaisen ja tärkeän seikan — Kantin (1996, B 25) mukaan transsendentaaliset ehdot ovat luonteeltaan *a priori*. Pihlströmin mukaan (1995, 198) näin taas ei ole, vaan aprioriset transsendentaaliset ehdot on korvattava naturalisoiduilla transsendentaalisilla ehdoilla, jotka vastaavasti on ymmärrettävä ”dynaamisiksi, sosiaalisesti ja historiallisesti muuttuviksi ja itsekin monin tavoin ’ehdollisiksi’ — Wittgensteinin elämänmuotojen kaltaisiksi. Kantin transsendentaalisesta viitekehuksesta jää edelleen jäljelle tällaisten yleisten episteemisten ehtojen reflektoinnin välttämättömyys.” Hintikan yhteydessä taas transsendentaalifilosofian apriorinen luonne muodostuu erittäin keskeiseksi tekijäksi.

Vaikka minulla ei henkilökohtaisesti olekaan mitään naturalismia tai pragmatismia vastaan yleisellä filosofisella tasolla, niin Pihlströmin yritys transsendentaalifilosofian nimenomaiseksi naturalisoimiseksi näyttää tekevän koko transsendentaalifilosofiasta jotenkin latteata, sillä naturalistisesti tulkittuna transsendentaalifilosofia voi olla oikeastaan melkein mitä tahansa episteemissävytteistä toimintaa. Samankaltaisen huomion tekee myös Hintikka (1983c, 20): ”Eikö kaikki tietoteoria kohdistu tietoomme objekteista vastakohtana objekteille itselleen?”

Naturalisoidun transsendentaalifilosofian liiallinen laveus näkyy myös siinä, että Pihlströmille ei tuota suurempia vaikeuksia nähdä miltei kaikki filosofianhistorian ajattelijat transsendentaalifilosofian traditioon kuuluvina. Samantapaista kritiikkiä Pihlströmiä kohtaan esittää myös Kuusela (2001, 54): ”Koska filosofista käsitteiden määrittelyä voidaan kuitenkin yleisemminkin luonnehtia rajojen asettamiseksi, eikä rajojen asettaminen välttämättömien

ehtojen kautta ole transsendentaalifilosofian yksityisoikeus, ei tämäkään silti näytä vielä riittävän transsendentaalifilosofian tunnusmerkiksi.” Pihlströmin transsendentaalisesta Wittgenstein-tulkinnasta Kuusela (2001, 54) toteaa, että ”Pihlströmin ainoa perustelu sille, että [myöhäinen] Wittgenstein on transsendentaalifilosofi on [...] että Wittgenstein puhuu (kielen) mahdollisuuden välttämättömistä ehdoista (s. 42-43). Näin hänen perustelunsa [...] on riittämätön.”

Näin ollen teen sen johtopäätöksen, ettei pihlströmiläinen naturalisoitu transsendentaalifilosofia ole (eikä voi olla) *aitoa* transsendentaalifilosofiaa. Olennaista kuitenkin on, ettei tämä suinkaan tee Pihlströmin projektista sinänsä mielenkiinnottomaa. Naturalisointi vain yksinkertaisesti etäännyttää hänet liian kauas itse transsendentaalifilosofian ytimestä. Pyrin myöhemmin osoittamaan, että Hintikka on transsendentaalisine ideoineen monessa suhteessa paljon lähempänä tätä ydintä ja niinpä hänet voitaneen tulkita tai luokitella aidoksi transsendentaalifilosofiksi.

Pihlströmiä voidaan kuitenkin tulkita erään toisen Kantia historiallisesti ja ehkä muutenkin lähellä olevan filosofin — itse Hegelin — kautta. Heikki Ikäheimon (2002) mukaan nimittäin jo ”filosofian historian oppikirjoista voidaan lukea [...], että Hegel korosti tietoisuuden ehtojen historiallista, kulttuurista ja käytännöllistä määrittämyyttä”. Jos tietoisuuden ehdot voidaan edes väljässä mielessä samaistaa kokemuksen transsendentaalisiin ehtoihin, on Hegel Kantia vartenotettavampi vaihtoehto Pihlströmin naturalistis-pragmatistisen projektin suureksi taustanimeksi.

Tätä ehdotustani tukee myös se Ikäheimon (2002) argumentointi, jossa hän vakuuttavasti osoittaa Pihlströmille, että ”ei kenties ole epäosuvaa väittää, että sikäli kuin pragmatistisille ajatuskuluille halutaan etsiä esikuvaa tai edeltäjää saksalaisesta idealismista, Hegel on Kantia kiinnostavampi kandidaatti”. Pihlström (1999, 15 ja 19) on nimittäin aiemmin väittänyt, että ”Kant löytyy kaikkien vakavien ja vastuullisten pragmatismien muotojen taustalta”, ja ”että kohdatessamme pragmatismiin taipuvaisen ajattelijan meidän on syytä arvioida hänen suhdettaan Kantiin [...sillä] vaikka monet pragmatistit eivät itse sitä myönnä, pragmatismi on perustaltaan kantilainen käsitys kokemuksesta, ymmärryksestä ja niiden suhteesta maailmaan”. Jos Ikäheimo on tekemässään analyysissään oikeassa, olisikin Pihlströmin ja muiden ’vakavien ja vastuullisten pragmatistien’ syytä arvioida omaa suhdettaan Kantin sijasta Hegeliin. Tämä ei kuitenkaan ole tutkielmani kannalta keskeinen seikka. Sen sijaan

mielenkiintoinen kysymys on Pihlströmin (1999, 19) jatko: ”Ja päinvastoin: kun kohtaamme kantilaisen, voimme kysyä, voisiko hän tehdä näkemyksestään uskottavamman ryhtymällä pragmatistiksi ja/tai naturalistiksi.” Oma vastaukseni tulee ilmi, kun tarkastelen lähemmin Hintikan käsitystä transsendentaalifilosofiasta ja kantilaisuudesta.

4.1.3 Tuomelan transsendentaalisen ajattelun kritiikki

Miksi Pihlström sitten haluaa hylätä transsendentaalifilosofian apriorisen puolen? Suurin syy on varmasti se, että hän haluaa näin välttää ehkä keskeisimmän piirteen transsendentaalifilosofiaa vastaan kohdistetussa kritiikissä säilyttäen kuitenkin samalla transsendentaalifilosofian kantilaisen perusvireen. Otan seuraavassa tällaisesta kritiikistä esimerkiksi Raimo Tuomelan monissa eri yhteyksissä esittämän transsendentaalisen ajattelun kritiikin.

Tuomela lähtee siitä ajatuksesta, että filosofiassa tai tieteessä yleisemminkään ei voi, eikä pidäkään olla mitään muuttumattomia, transsendentaalisia periaatteita. Tuomelan mukaan ”Kant ja monet hänen jälkeensä ajattelivat, että filosofia voisi tarjota jonkinlaiset vankkumattomat perusteet eri tieteille: eräät ihmisjärjen luonnetta koskevat yleiset totuudet (periaatteet), jotka ovat *a priori* tosia, ts. ovat tosiksi tiedettävissä riippumatta kokemuksesta (ja edeltävät kokemusta tieto-opillisesti).” Tuomela esittää, että Kantin näkemys ei ole kestävä, sillä ”filosofia ei voi tarjota reaalitiedolle transsendentaalista perustaa eikä se näin voi toimia erityistieteiden äitinä tällaisessa vahvassa mielessä”. Tuomela puolustaa kantaa, jonka mukaisesti voidaan sanoa, että ”filosofia on tutkimusta, jonka kohteena ovat yleisten asioiden väliset yhteydet, kun taas erityistieteiden kohteena ovat erityiset reaaliasiat ja niiden väliset yhteydet. Filosofian erottaa erityistieteistä sen yleisyys, ei se että filosofian teesit olisivat apriorisia, transsendentaalisia ja erityistieteiden aposteriorisia.” (Tuomela 1983, 5-6.) Näin ollen Tuomela näyttäisi sijoittuvan selvästi niiden naturalistis-skientistisesti orientoituneiden filosofien joukkoon, jotka pitävät Quinen kuuluisaa ’Ei ole ensimmäistä filosofiaa’ –lausumaa ohjenuoranaan.

Transsendentaalifilosofia syyllistyy Tuomelan (1983, 6) mukaan ns. annetun myyttiin²⁰ ja ”[k]umoamalla annetun myytin kumoamme oikeastaan myös transsendentaalifilosofian mahdollisuuden”. En puutu tässä Tuomelan annetun myytin hylkäämisen yhteydessä esittämään argumentaatioon, mutta totean hänen seuraavan sellarsilaista linjaa, jota yleisesti pidetään melko vakuuttavana. Myös Pihlström (1995, 203) hyväksyy Tuomelan kritiikin, mutta toteaa kuitenkin, ”että [naturalisoidun] transsendentaalifilosofian kritiikkinä se ampuu ohi maalin”, sillä tässä tapauksessa apriorisista, muuttumattomista transsendentaaliperiaatteista ollaan naturalisoinnin kautta jo luovuttu. Miksi sitten kannattaa enää jatkaa koko transsendentaalifilosofian tarkastelua, jos kerran esimerkiksi Tuomelan esittämä kritiikki tuntuu varsin järkevältä, eikä Pihlströmin naturalisoitu transsendentaalifilosofiakaan omalta osaltaan kykene edustamaan transsendentaalijattelua aidolla tavalla? Vastausta täytyy lähteä etsimään Hintikan kautta.

4.2 Hintikka ja transsendentaalifilosofia

4.2.1 Hintikka transsendentaalifilosofina

Hintikka on monissa eri yhteyksissä eksplisiittisesti tunnustautunut kantilaiseksi ajattelijaksi (esimerkiksi lyhyessä filosofinen omaelämäkerrassaan Hintikka 1987). Artikkelissaan *Transsendentaalitiedon paradoksi* Hintikka (1983c, 20) kysyy heti aluksi: ”Ketkä nykyfilosofit ovat Immanuel Kantin transsendentaalifilosofian aitoja perillisiä ja lipunkantajia?” ja vastaa hieman myöhemmin, ”että juuri peliteoreettisen semantiikan edustajat ovat aitoja kantilaisia nykyaikaisten logiikan teoreetikoiden joukossa. Tämän jo yksin pitäisi riittää osoittamaan, että transsendentaaliset argumentit²¹ eivät meidän päivänämme ole kuolleita” (Hintikka 1983c, 29).

²⁰ Tuomela (1983, 22-24) erottelee kolme annetun myytin lajia: (1) On olemassa *ontologisesti* annettu kategoriaalisesi valmis maailma (AMo); (2) Ihminen voi olla ei-käsitteellisessä, mutta silti *episteemisessä* vuorovaikutuksessa maailman kanssa (AMe); (3) On olemassa apriorisesi etusijainen *kieli*, jota ei voida korvata toisella kielellä (AMk).

²¹ Yleisessä mielessä transsendentaaliargumentilla tarkoitetaan sellaista argumenttia, joka etenee tietyn problemaattisen ilmiön (kieli, tieto tms.) aktualisuudesta sen mahdollisuuden välttämättömiin ehtoihin. Esimerkiksi: A on aktualinen (mutta problemaattinen) ilmiö; jotta voisi olla olemassa A, sen ehtona täytyy olla B; siis (välttämättä) B. (Pihlström 1995, alaviite 9.) Ks. myös Pihlström (1999, 17), jossa hän tulkitsee tällä kertaa McDowellin transsendentaaliargumenttien käyttäjäksi.

Transsendentaalisia argumentteja Hintikka (1972b) on tarkastellut artikkelissaan *Transcendental Arguments: Genuine and Spurious*, jossa hän pyrkii osoittamaan, että suuri osa nykyisistä²² transsendentaaliargumentteja koskeva keskustelu on epäkantilaista ja menee asian vierestä. Ongelma on Hintikan (1972b, 277) mukaan tämä: ”[A]ccording to the typical current interpretation, any inference from a successful conceptual practice (use of concepts *a priori*) to its presuppositions is a transcendental argument. I take it that such an argument is transcendental in Kant’s sense only if the conclusion is an assertion concerning the process of our coming to know the objects of the knowledge in question”. Eli kantilaisen transsendentaaliargumentin johtopäätöksen tulee liittyä tai kohdistua tiedonhankintaprosessiimme. Syy tähän löytyy siitä Kantin transsendentaaliselle antamasta määritelmästä, jonka Hintikka on omaksunut.

4.2.2 Hintikan käsitys transsendentaalitiedosta ja -filosofiasta

Tyypillisen määritelmän mukaan transsendentaalinen koskee siis kaiken kokemuksen välttämättömiä ehtoja *a priori*. Hintikka (1983c, 20) ei kuitenkaan nojaudu ainoastaan tähän määritelmään, vaan viittaa *Puhtaan järjen kritiikin* alkuun, jossa Kant (1996, B 25) esittää seuraavanlaisen määritelmän: ”Kutsun transsendentaaliksi kaikkea tietoa, joka ei niinkään kohdistu objekteihin kuin meidän tietoomme objekteista ylipäänsä, *sikäli* kuin tämä [tieto] on mahdollinen *a priori*” [Hintikan käännös, kursivointi minun].

Tässä on tuotava esille eräs A- ja B-painoksen ero, jota Hintikka ei tunnu huomanneen. *Puhtaan järjen kritiikin* A-painoksessa (A 11-12) kyseinen määritelmä nimittäin on hieman erilainen: ”Kutsun transsendentaaliksi kaikkea tietoa, joka ei joka ei niinkään kohdistu objekteihin kuin meidän *a priori* käsitteisiimme objekteista ylipäänsä”. Tämän jälkeen Kant määrittelee transsendentaalifilosofian siten, että ”tällaisten käsitteiden systeemiä voitaisiin kutsua transsendentaalifilosofiaksi”. Tonelli (1994, 72-73) on tehnyt kaksi huomiota koskien nimenomaan tätä A-painosta. Ensinnäkin transsendentaalinen tieto on määritelmällisesti laajempi kuin transsendentaalifilosofia: transsendentaalitieto viittaa sekä käsitteisiin *a priori*

²² Hintikka on kirjoittanut artikkelinsa 1970-luvulla, mutta jos edellä esittämäni kritiikki koskien Pihlströmin naturalisoitua transsendentaalifilosofiaa on oikeutettua, niin se mitä Hintikka tässä sanoo transsendentaaliargumenteista, on ilmeisesti yleistettävissä myös 2000-luvun vaihteen molemmille puolille.

että objekteihin (vaikkakin määritelmä sisältää ilmaisun 'ei niinkään'), kun taas transsendentaalifilosofia liittyy vain käsitteisiin. Toiseksi, nämä käsitteet *a priori* ovat objektien *yleensä*, 'objects in general' (Hintikan edeltävässä käännöksessä "ylipäänsä") käsitteitä.

Kant myös huomauttaa, että itse *Puhtaan järjen kritiikki* ei ole transsendentaalifilosofiaa, vaan se mitä Kant tässä teoksessaan tekee on transsendentaalinen kritiikki, ei doktriini. *Puhtaan järjen kritiikin* rooli on propedeutinen. (Kant 1996, B25-28.) Tonelli (1994) sisältää oppineen tarkastelun siitä, mitä Kant tarkoittaa transsendentaalifilosofialla, transsendentaalitiedolla, puhtaan järjen kritiikillä, organonilla, kaanonilla, disipliinillä tai doktriinilla. Tonellin analyysi ja Kantin hienosyiset erottelut eivät ole tämän tutkielman kannalta relevantteja, mutta jatkossa käytän transsendentaalitietoa ja transsendentaalifilosofiaa lähes synonyymisesti, vaikka tämä onkin tietyssä mielessä virheellistä.

Hintikan Kantilta omaksuma määritelmä ei välttämättä poikkea merkittävästi tyypillisestä transsendentaalitiedon tai -filosofian määritelmästä, mutta kyseessä on kuitenkin hienoinen painotusero. Hintikan tekemää määritelmän valintaa voi puolustaa sillä, että Kant esittää samankaltaisia hahmotelmia sanalle transsendentaalinen muissakin teoksissaan. Esimerkiksi *Prolegomenassa* Kant (1985, Ak. 293) sanoo, ettei sana transsendentaalinen missään yhteydessä merkitse tiedon suhdetta olioihin, vaan *ainoastaan* sen suhdetta meidän tietokykyymme. Tämä määritelmä ei tosin tue edellä mainittua Tonellin tulkintaa transsendentaalitiedon laajasta alasta, sillä tässä Kant sulkee pois kaiken viittauksen tietokykyymme ulkopuolelle — oli sitten kyse transsendentaalitiedosta tai transsendentaalifilosofiasta.

Olennaista Hintikan viittaamassa *Puhtaan järjen kritiikin* kohdassa on nimenomaan transsendentaalisen tiedon välttämätön ehto: se on tietoa *a priori*. Ja tämä apriorisuus oli nimenomaan se piirre, minkä Pihlström transsendentaalifilosofiassaan naturalisoinnin kautta pyrki eliminoimaan. Hintikan (1983c, 20) mukaan taas "[o]ivaltaaksemme Kantin tarkoituksen meidän on syytä kiinnittää erityistä huomiota transsendentaalisen tiedon erottavaan tunnusmerkkiin eli apriorisuuteen". Viitaten Kantin kopernikaaniseen käännteeseen filosofiassa, Hintikka toteaa sanan 'transsendentaali' viittaavan siihen, millainen rooli *aktiivilla* tiedonhankinnallamme ja sen osatoimituksella on tiedon kokonaisuudessa. Tämä

toiminta siis osaltaan tekee tiedon mahdolliseksi ja — tämä on Kantin keskeinen ajatus — jossakin mielessä myöskin *konstituo*i sen kohteet.

Hintikan (1983c, 21-22) mukaan ”[t]ätä seikkaa hämmentävät kuitenkin eräät sivutekijät. [...] Usein, ehkä useimmitenkin ajatellaan, että tähdentämälläni tiedonhankintatavoilla on ainoastaan psykologista tai antropologista mielenkiintoa. Niissähän näyttää olevan kysymys vain kontingenteista inhimillisistä (ehkä aivan liiankin inhimillisistä) edesottamuksista.” Tämä lainaus on itse asiassa melko täsmällinen kuvaus siitä, mitä Pihlström naturalisoidussa transsendentaalifilosofiassaan ajaa takaa.

Pihlströmin tavoite on virheellinen, sillä Hintikan mukaan edellä kuvattu kontingenssi ”perustuu kuitenkin pahaan harhakäsitykseen. Siinä unohdetaan, että ihmismielen ja koko ihmisolennon toimintoja eivät ohjaa vain psykologiset ja antropologiset tekijät, vaan objektiivinen säännöstö, jonka ansiosta niistä jopa voi tulla kokemuksen transsendentaaleja edellytyksiä”, jotka siis ovat *a priori*. (Hintikka 1983c, 20-22.) Näin ollen Hintikan ei tarvitse ryhtyä pihlströmiläiseen naturalisoivaan projektiin, sillä transsendentaalifilosofialle on olemassa aito kohde, jota Hintikka tässä nimittää ihmismielen objektiiviseksi säännöstöksi.

Mutta Tuomelan mukaanhan tällaista säännöstöä ei tiukassa mielessä voinut eikä saanut olla, joten miten Hintikka on sitten tällaiseen apriorismiin päätenyt? Tilannetta voisi selventää kielifilosofisella analogialla, jota Hintikka on kutsunut harhaksi tai virhepäätelmäksi ’pragmatiikka empirisenä tieteenä’. Tässä virhepäätelmässä pragmatiikkaa eli kielen käytön tutkimista pidetään (eksklusiivisesti) empirisenä tieteenä ja Hintikan mielestä ”tämän ajatuksen erheellisyys on yhtä hämmästyttävä kuin on sen yleisyyskin”. Hintikan mukaan on nimittäin täysin mahdollista ”tutkia kielen käyttöä hallitsevien sääntöjen monia puolia irrallaan tuota käyttävien ihmisten idiosynkrasioista”. Pragmatiikkaa voidaan siis tarkastella abstrahoituna ja objektiivisena, aivan kuten kielen syntaksin tutkimus onnistuu ilman suurempaa mielenkiintoa ortografiaa ja grafologiaa kohtaan. (Hintikka 1982b, 177-178.)

Mielenkiintoista on se, että myös Pihlström (1998, 41) on viitannut tähän edellä mainittuun kielifilosofiseen virhepäätelmään ja tässä suhteessa hän tuntuu pitävän Hintikan argumentaatiota oikeana, tai ainakaan Pihlström ei esitä Hintikalle mitään vasta-argumentteja. Pihlström ei kuitenkaan ilmeisesti huomaa sitä, että tämä ’pragmatiikka empirisenä tieteenä’ –virhepäätelmä osuu analogisesti sovellettuna hänen transsendentaalifilosofian

naturalisointiinsa. Näin ollen tätä voitaisiinkin Hintikkaa mukailleen nimittää 'transsendentaalifilosofia naturalisoitavissa olevana ilmiönä' –virhepäätelmäksi.

4.2.3 Transsendentaalitiedon paradoksi

Edellä on osoitettu, että Kantin mukaan transsendentaalinen, apriorinen tieto kohdistuu ihmismielen omiin tuotoksiin — siihen, mitä me jossakin mielessä sijoitamme objekteihin. Toisaalta on Hintikan mukaan myös niin, että apriorinen tieto ja tiedonhankintatoimituksemme avartavat tietoaamme objektiivisesta, ulkopuolisesta todellisuudesta. Mikä on siis transsendentaalitiedon varsinainen kohde? Kohdistuuko tämä tieto tiedonhankintatoimituksiin ja niiden tuotteisiin, vai objektiiviseen todellisuuteen? Paradoksaalisesti vastaus kuuluu: molempiin. Kant siis Hintikan tulkinnan mukaan tulee samaistaneeksi tiedon tietokyvyistämme ja tiedon tämän tietokyvyn kohteista. (Hintikka 1983c, 22-23.)

Tämä paradoksaalinen tilanne on saanut Hintikan tekemään mielenkiintoisia johtopäätelmiä Kantin kuuluisasta olion sinänsä käsitteestä. Kantin mukaan siis elämme ilmiömaailmassa, jonka ilmiöt eli *fenomeenit* ovat olioiden sinänsä eli *noumeenien* tuottamia, mutta olioista sinänsä emme voi tietää yhtään mitään. Oliot sinänsä ovat siis transsendenteja ja niillä on pelkästään noumenaalinen olemassaolo. Hintikka kuitenkin tulkitsee oliot sinänsä siten, että ne ”ei[vät ole] saavuttamattomissa kuin lukitun huoneen sisältö, vaan saavuttamattomissa samassa mielessä kuin äärettömyys”. Ne eivät siis suinkaan ole tuntemattomia, vaan pelkästään tyhjentyttämiä. (Hintikka 1983c, 40-41.)

Tällainen tulkinta tuo välittömästi mieleen tieteellisen realismin, sekä etenkin sen piirissä suositun totuuden läheisyyden ja popperilaisen totuudenkaltaisuuden eli verisimilituudin käsitteet (ks. esimerkiksi Niiniluoto 1984, 51). Tiukkana tieteellisenä realistina myös Tuomela on transsendentaaliperiaatteiden kritiikistään huolimatta kannattanut Sellarsiin nojaten hieman samantyylistä näkemystä. Tuomelan mukaan ”tieteellinen realisti voi korvata Kantin noumeenit tieteellisillä objekteilla [teoreettiset termit], ts. objekteilla, joista (parhaiten selittävät) tieteelliset teoriat²³ puhuvat. Lisäksi hän luonnollisesti päätyy väittämään, että näistä olioista voi saada tietoa. Tuloksena on eräänlainen kantilaissävytteinen tieteellinen

realismi.” Tämän ohella Tuomela tulkitsee noumeeni-fenomeeni –erottelun analogiseksi sellarsilaisen jaon ”ilmikuva *versus* tieteellinen kuva maailmasta”²⁴ kanssa. Myös Kantin kopernikaaninen käänne saa tieteellisen realismin mukaisen tulkinnan: jos kopernikaanisen käänteiden ideana on kääntää ontologiset kategoriat episteemisiksi, niin vastaavasti Tuomelan puolustaman *scientia mensura* –teesin mukaisesti sen, ”mitä maailmassa todella on olemassa, ratkaisee ideaalinen parhaiten selittävä [tieteellinen] teoria”. (Tuomela 1983, 35-36.)

Tämä Hintikan tulkinnan tietty realistisuus ei kuitenkaan ollut se piirre, joka sai minut edellä puhumaan hänen mielenkiintoisista johtopäätelmistään olion sinänsä käsitteestä. Mielenkiintoisen Hintikan tulkinnasta tekee tässä tapauksessa teesi, jonka hän hahmottelee transsendentaalitiedon paradoksin pohjalta. Tämä teesi on koko Hintikan kantilaissävytteisen ajattelun keskeisimpiä, ja se kuuluu seuraavasti: ”*Oliot sinänsä ovat tuntemattomia sikäli kuin tiedonhankintatoimituksemme ovat tuntemattomia*”. Jos transsendentaalisuuden käsite pyrkii kartoittamaan tietokykymme rajoja, niin tämä ”rajaamissovellus johtaa vääjäämättömästi oivallukseen, että oliot sinänsä ovat tietokykymme ulottumattomissa *koska ja sikäli kuin tietokykymme ja tiedonhankintatoimituksemme ovat itse mahdottomia inhimillisen tiedon kohteiksi*.” Hintikka huomauttaa, että ”[t]ämä helposti paradoksilta kuulostava teesi on perusteltavissa. Emme voi tuntea olioita sinänsä, koska emme voi saada tietoa olioista muuta kuin inhimillisten tiedonhankintatapojen avulla. [...] Mutta jos tuntisimme riittävän hyvin näiden tiedonhankintamenetelmiemme toimintatavan, mukaan luettuna sen miten ne oikeastaan värittävät tiedonkykymme lopputuloksia, voisimme ’vähentää’ tiedonkykymme vaikutukset tästä lopputuloksesta, ja jäljelle jäävä tieto olisi silloin tietoa olioista sinänsä, vapautettuna meidän tietokykymme aiheuttamista vääristävistä tekijöistä”. (Hintikka 1983c, 35-36.)

4.2.4 Semanttisen tiedon paradoksi

Hintikka (1983c, 39) löytää transsendentaalitiedon paradoksille eräänlaisen rinnakkaistapauksen, jota hän nimittää *semanttisen tiedon paradoksiksi*. Tämä kielifilosofinen

²³ Tässä käy ilmi Tuomelan edustama ns. *scientia mensura* –teesi. (Ks. esimerkiksi Tuomela 1983, 63-71.)

²⁴ Ilmikuva on maailman hahmottamista arkipäiväisesti, kuten ”lapsena on omassa kulttuurissa opetettu”. Tieteellinen kuva maailmasta taas on ”tieteellisten teorioiden maailmasta muodostama yhtenäinen kuva”. (Tuomela 1983, 12-13.)

paradoksi perustuu Hintikan erottelulle nykyfilosofiassa ilmeneviin oletuksiin *universaalikiielestä* ja *kielestä kalkyylina*, mihin alustavasti viittasin jo johdannossa. Tarkastelen seuraavassa kuitenkin kyseistä erottelua vielä hieman tarkemmin.

Hintikan erottelun taustalla on alunperin Jean van Heijenoortin tekemä jako 'logiikka kielenä' ja 'logiikka kalkyylina', jonka Hintikka yleistää logiikan sijasta koskemaan kieltä kokonaisuudessaan. Universaalikieli-käsityksen omaavat²⁵ filosofit — esimerkiksi Frege, Wittgenstein, Heidegger ja Quine — tulkitsevat kielen olevan universaali ilmaisukeino: sitä ei voi paeta eikä kielen ulkopuolelle voida mennä. Se, mitä universaalikielen ulkopuolella (mahdollisesti) on, ei ole kielellisesti ilmaistavissa, joten se on mieletöntä. Olemme siis kielen vankeja. Kalkyylikieli-käsityksen mukaan taas emme ole sidoksissa kieleemme, vaan kieli on uudelleen tulkittavissa oleva kalkyyli. ”Kieli on palvelijamme ja me olemme sen herroja. Voimme määrätä kielen toimintatapoja, emmekä ole sidoksissa siihen, että kieli voisi toimia vain yhdellä ainoalla tavalla. Voimme jopa 'pestata' uuden kielen jos vanha ei enää toimi tyydyttävästi.” (Hintikka 1988, 144-145.) Hintikka luonnollisesti lukeutuu kalkyylikieli-käsityksen edustajaksi. Itse asiassa se, että kyseinen jaottelu edes voidaan tehdä, edellyttää universalististen teesien hylkäämistä.

Semanttisen tiedon paradoksissa ”todellisuutta koskevan käsitejärjestelmästäimme riippumattoman *tiedon* mahdollisuus korvataan mahdottomuudella *sanoa* kielessä, millainen todellisuus olisi täysin riippumattomana kieleemme luonteesta”. Olioiden sinänsä transsendenssi vaihtuu jonkinlaiseksi käsitteelliseksi relativismiksi. Itse asiassa Hintikan mukaan transsendentaalitiedon paradoksin ja semanttisen tiedon paradoksin ”välillä ei aina edes ole paljon eroa. Tämä johtuu siitä, että ne toimitukset, joiden avulla saamme tietomme todellisuudesta, ovat osittain samoja, joiden avulla kieleemme liittyy todellisuuteen.” (Hintikka 1983c, 39.)

Mielenkiintoinen paradoksi on se, että teesiä semantiikan mahdottomuudesta edustavat filosofit eli universaalikielen kannattajat, edustavat kuitenkin itse jotakin usein selkeäkin semanttista käsitystä. Niinpä Hintikka (1983c, 40) käyttääkin ilmaisua ”semantikot ilman

²⁵ Vaikka käytänkin näiden kielikäsitteiden yhteydessä sellaisia sanoja kuin 'omata' tai 'kannattaa', on tärkeää huomata, että erityisesti universalistit eivät useinkaan ole eksplisiittisesti sitoutuneet omaan kantaansa, vaan se ilmenee implisiittisesti esimerkiksi Quinen tapauksessa siitä, ettei hän hyväksy malliteoriaa tai mahdollisten maailmojen semantiikkaa ja modaalilogiikkaa. (Hintikka 2001b),

semantiikkaa”. Quinen tapauksessa tämä ilmenee esimerkiksi jo edellä tarkasteltuna ”merkityksen käsitteen ja sen varjon, pelkästään merkityksiin perustuvan totuuden eli analyttisyyden käsitteen” hylkäämisinä (Hintikka 2001b, 65). Tämä on Hintikan mukaan seuraus kahdesta Quinen omaksumasta dogmista: yhden maailman oletuksesta ja semantiikan lausumattomuuden oletuksesta. Itse asiassa ”[y]hden maailman oletuksen ja lausumattomuusteesin voidaan jopa ajatella olevan yhden ja saman yleisemmän oletuksen seurauksia”. (Hintikka 2001b, 53.)

4.2.5 Mittauslaite-analogia

Mitä edellä tarkasteltu transsendentaalitiedon paradoksi sitten tarkoittaa? Hintikka käyttää eräänlaista mittauslaite-analogiaa selventämään ajatustaan. Tässä analogiassa meidän ihmisten tiedonhankintatoimituksiamme verrataan erittäin kompleksiseen mittauslaitteeseen, joka sijaitsee meidän ja tutkittavan todellisuuden välissä. Tiedämme todellisuudesta vain sen, mitä laitteen mittaristo meille siitä (epäsuorasti) kertoo. Olennaista on se, että saamamme lukemat eivät riipu pelkästään kojeen tuntosarvien koskettamasta todellisuudesta, vaan myös mittauslaitteen omasta toiminnasta. Laita voi olla jopa niin, että tietyt lukemat johtuvat vain ja ainoastaan koneen eri osien sisäisestä vuorovaikutuksesta, eikä niillä siten ole mitään tekemistä tarkkailemamme todellisuuden kanssa²⁶. Tästä Hintikka tekee välipäätelmän: ”Jos tietokykymme toiminta on verrattavissa tällaisen mittauslaitteen toimintaan ja jos kysymyksessä on *ainoa* tapamme saavuttaa tietoa todellisuudesta, näyttää siltä, että Kant on oikeassa ja oliot sinänsä ovat meille mahdottomia tiedon kohteita.” (Hintikka 1983c, 35-36.) Oliot sinänsä olisivat siis transsendenteja.

Näin ei kuitenkaan ole, sillä voimme opettelemalla tuntemaan laitteen toimintaa ja siten vähentää tai eliminoida kojeen antamista mittauksista sen, mikä ei ole itse todellisuutta koskevaa informaatiota. Hintikan (1983c, 37) sanoin ”kojetiedon lisääntyminen lisää *ipso facto* todellisuustietoamme”. Ja analogian avulla voidaan huomata, että ”käsitetiedon lisääntyminen lisää [...] tietoamme todellisuudesta ja nimenomaan juuri sellaista tietoa olioista sinänsä, jota Kant piti periaatteessa mahdottomina”. Tämä onkin juuri transsendentaalitiedon paradoksi: kohdistuuko transsendentaalitieto käsitteisiimme vai

²⁶ Tämä ajatus toimii vain, jos tehdään se (ongelmallinen) oletus, ettei itse konetta luokitella todellisuuteen kuuluvaksi eli sen sisäiset vuorovaikutussuhteet eroaisivat ulkomaailman lainalaisuuksista.

todellisuuteen? Hintikka (1983c, 43) vastaa, ”ettei näihin kysymyksiin ole oikeaa vastausta”, ja tästä seuraakin toinen keskeinen hintikkalaiseen transsendentaalifilosofiaan liittyvä teesi, joka sanoo *käsitetiedon ja objektitiedon olevan erottamattomia*.

Tälle teesille löytyy evidenssiä myös Kantin omasta käsitteellisestä sekaannuksesta, johon viittasin alustavasti jo Niiniluodon ja Långin yhteydessä luvussa 4.1.1. Kantilla oli nimittäin ongelmia pitää erillään transsendentin ja transsendentaalin käsitteitä, kuten ilmenee eräässä *Puhtaan järjen kritiikin* kohdassa, jossa Kant (1996, B 352) toteaa: ”Edellä esitetyt puhtaan järjen prinssiipit on tarkoitettu vain empiiriseen eikä transsendentaaliseen käyttöön, ts. käyttöön, joka ulottuu kokemuksen rajojen ulkopuolelle.” Aiheellisesti Hintikka (1983c, 32) kysyykin viitatessaan tähän kohtaan, että ”[o]nko kyseessä epäselvyys vai jopa lipsahdus?” Hintikan mukaan vastaus on, että tämä Kantin (tahaton) lausunto tukee Hintikan erottamattomuusteesiä, sillä ”[n]iinkuin merkittävillä filosofeilla joskus on laita, Kantin terminologinen sekavuus on viime kädessä oire aidosta mutta artikuloimatta jääneestä oivalluksesta.” (Hintikka 1983c, 44.)

Näin ollen Hintikka väittää, että Kant olisikin itse asiassa lähempänä Hintikan omaa positiota kuin vaikuttaisi *prima facie*. Hintikka (1983c, 33-34) toteaa tämän asian suhteen itsevarmasti, että ”[n]imenomaan en halua kiistää sitä ajatusta, että Kantin omassa ajattelussa oli voimia, jotka työnsivät häntä kohti näkemystä, joka on paljon lähempänä omaani kuin hänen virallinen näkemyksensä. Sellaisten voimien erityisiä ilmentymiä ei ole vaikea löytää.” Ja hän jatkaa vielä myöhemmin: ”Minusta näyttää itse asiassa, että kypsimmissä lausunnoissaan Kant itse asiassa vaivihkaa hylkää ajatuksen olioista sinänsä transsendentteina havainnon takaisina havaintojen aiheuttajina ja käsittää puheen olioista sinänsä vain dramatisoinniksi ajatukselle olioiden sinänsä tyhjentyttömyydestä”. Valitettavasti Hintikka ei anna esimerkkejä tällaisista Kantin kypsistä lausunnoista, vaan hän ainoastaan toteaa, että ”[e]n kuitenkaan voi tässä kunnolla perustella tulkinnallista teesiäni. (Hintikka 1983c, 42.) Palaan tähän teemaan vielä luvussa 4.3.3.

4.3 Mittauslaite-analogia, Hegel ja olioiden sinänsä luonne

4.3.1 Mittauslaite Hegelin *Hengen fenomenologian* Johdannossa

Ehkä hieman yllättäen Hintikka löytää mittauslaitevertauksen myös Hegeliltä, joka *Hengen fenomenologian* Johdannossa (Hegel 1997, 10) kirjoittaa, että meidän tulisi ”saavuttaa ymmärrys tietämisestä, tarkastellen sitä joko absoluutin haltuunottamisen työkaluna²⁷, tai välittäjänä jonka kautta absoluutti nähdään”. Tämän lisäksi Hegel (1997, 10) esittää, että työkalun vaikutustavan tunteminen ”tekisi mahdolliseksi sen osan vähentämisen lopputuloksesta, joka työkalun avulla absoluutista saavuttamassamme mielteessä kuuluu työkaluun, ja siten toden saavuttamisen puhtaana”. Ja kun Hintikka (1983c, 38) tulkitsee absoluutin (jonka Hintikka itse kirjoittaa isolla alkukirjaimella) vastaavan Kantin olioita sinänsä, vaikuttaa siltä, että Hegel ja Hintikka ovat tämän asian suhteen samaa mieltä.

Hegelin (1997, 10) jatko aiheuttaa kuitenkin ongelman, sillä hän väittää, ettei vähennys itse asiassa muuta tilannetta lainkaan, vaan ”tämä parannus vain palauttaisi meidät siihen, missä aiemmin olimme. Jos poistamme muovautuneesta oliosta työkalun vaikutuksen, olio — tässä tapauksessa absoluutti — on meillä taas aivan samaa kuin ennen tätä näin ollen turhaa vaivannäköä.” Tätä ajatusta Hintikka pitää virheellisenä, sillä ”[o]ngelmassa ei ole kysymys vain siitä, muuttaako koje todellisuutta [...vaan kyse] on siitä, että kojeen lukemista tulee eliminoida kojeen itsensä aiheuttama osuus”. Tämä saa Hintikan epäilemään ”lieneekö [...Hegel] koskaan käsitellyt tieteellistä instrumenttia” ja väittämään, että ”Hegelin olisi pitänyt tehdä analogiasta sama johtopäätös kuin minun”. (Hintikka 1983c, 38.)

4.3.2 Hintikan Hegel-tulkinnan virhe

Hintikan Hegel-tulkinta on kuitenkin erheellinen, kuten Manninen (1987) on vastaansanomattomasti osoittanut. Tai itse asiassa Hintikan tulkinta on osittain oikea, sillä Hegelin olisi kyllä pitänyt omista lähtökohdistaan päätyä samaan lopputulokseen kuin Hintikka, mutta virhe onkin vain siinä, että *Hengen fenomenologian* johdannossa esitetty kojevertaus ei edusta Hegelin *omaa* käsitystä tietämisen luonteesta. Kuten Manninen (1987,

²⁷ Hintikan omassa tekstissä sekä ’työkalu’ että ’välittäjä’ on käännetty synonyymiksi termeillä laite tai koje. Tämä käännösratkaisu on kuitenkin ongelmallinen, kuten jatkossa pyrin osoittamaan.

216) esittää: ”Hegel puhuu tietämisestä työkaluna, mutta tosiasiallisesti vain esitelläkseen tämän kannan ja arvostellakseen sitä”.

Hintikan olisi tarvinnut lukea vain muutama rivi lainaamaansa kohtaa pitemmälle, niin Hegelin oma positio olisi tullut selkeästi ilmi. Hegel (1997, 11) nimittäin kirjoittaa seuraavaa: ”Tällaiset hyödyttömät mielteet ja puhetavat tietämisestä työkaluna absoluutin haltuunottamiseksi, tai mediumina jonka lävitse näemme todellisuuden — suhteina joihin kaikki nämä mielteet absoluutista erotetusta tietämisestä ja tietämisestä erotetusta absoluutista palautuvat — voitaisiin hylätä suoralta kädeltä. Samoin voitaisiin hylätä verukkeet jotka kyvyttömyys tieteeseen tällaisten suhteiden edellyttämisestä ammentaa, vapautuakseen siten tieteen vaikeudesta, kuitenkin samalla antaen vaikutelman totisesta ja hartaasta vaivannäöstä.”

Hintikalta jää huomaamatta (ja suomentamatta) myös se, että Hegel puhuessaan laitteesta tai kojeesta tarkoittaa tätä kahdessa mielessä. Hegelille ’työkaluun’ liittyy *aktiivisuus* ja ’välittäjään’ tai ’mediumiin’ *passiivisuus*. Hegelin omat esimerkit selventävät asiaa: ”Jos taas absoluutti kuviteltaisiin työkalun avulla vain tuotavan lähemmäksi meitä muuttamatta siinä mitään, ikäänkuin lintu liimakepin avulla, se varmaankin ilkkuisi tälle juonelle, ellei se itsessään ja itselleen jo olisi ja tahtoisi olla kanssamme. Sillä tässä tapauksessa tietäminen olisi pelkkä juoni [...] Tai jos *mediumiksi* mieltämämme tietämisen koe opettaa meille lain jonka mukaan säteet taittuvat siinä, ei taittumisen vähentäminen lopputuloksesta hyödytä meitä yhtään sen enempää; sillä tietäminen ei ole säteen taittuminen, vaan itse säde, jonka kautta totuus meitä koskettaa, ja mikäli se poistetaan, on meille osoitettu pelkkä suunta tai tyhjä paikka.” (Hegel 1997, 10-11.) Nämä esimerkit kertovat myös sen, miksi Hegelin mielestä laitteen tms. vaikutuksen poistaminen ei ole hedelmällistä.

Ketä tai keitä Hegel sitten kritisoi *Hengen fenomenologian* johdannossa? Mannisen mukaan arvostelun kohde ei selvästi käy ilmi puheena olevasta tekstistä, mutta monissa muissa teksteissään Hegel tekee asian täysin selväksi: kyse on Kant-kritiikistä (Manninen 1987, 216 ja Ameriks 1985, 15). Hegel käyttää metaforaa laitteesta tai instrumentista Kantin yhteydessä niin *Ensyklopediassaan* kuin filosofian historian luennoissaankin. Näin ollen Mannisen mukaan ”[y]htä hyvin ajatus tietokyvystä laitteena kuin vaatimus tuon laitteen mukanaan tuoman lisän erottamisesta liittyivät siis Hegelin käsityksen mukaan Kantin tietoteoriaan”. (Manninen 1987, 216.) Ei siis ole mikään ihme, että Hintikka käyttää Kantin yhteydessä vertausta mittauslaitteesta, kun Hegelkin oli näin tehnyt. Ja näyttäisi myös siltä, että

molemmat ovat yhtä mieltä siitä, että Kantin väitetty ajatus olioiden sinänsä täydellisestä transsendenssista on filosofisessa mielessä virheellinen.

Mitä mieltä Hegel sitten on olioiden sinänsä tiedostettavuudesta? Hegelin vastaus voidaan jakaa kahteen eri teemaan. Ensinnäkin, edellä lainaamastani *Hengen fenomenologian* johdannon melko pitkästä sitaatista käy ilmi, että Hegel vastustaa erottelua absoluutin (tai olioiden sinänsä) ja tietämisen välillä. Mannisen (1987, 219) mukaan itse asiassa ”Hegelin päämäärä ei ollut vähempi kuin subjektin ja objektin vastakkaisuuden ylittäminen, identtinen subjekti-objekti, josta oli kysymys pitkän dialektisen prosessin tuloksena saavutettavassa absoluuttisessa tietämisessä”. Mielenkiintoisen tästä Hegelin ajatuksesta tekee se, että kyseessä on hyvin paljon edellä käsiteltyä transsendentaalitiedon paradoksia muistuttava idea. Samankaltaista paradoksaalisuutta on havaittavissa esimerkiksi seuraavista *Hengen fenomenologian* johdannossa esiintyvistä muotoiluista: ”[T]ietämisen muuttuessa muuttuu itse asiassa sille itse kohdekin, sillä kyseinen tietäminen oli olemukseltaan kohteen tietämistä; tietämisen muuttuessa tulee kohteestakin toinen, sillä se kuului olemuksellisesti tähän tietämiseen. Täten tietoisuus saa huomata, että se mikä aiemmin oli sille *itsessään oleva* ei olekaan itsessään, tai että se oli *itsessään* vain *TIETOISUUDELLE*. [...] Tietoisuus tietää *jonkin*, ja tämä kohde on olemus tai *itsessään oleva*; mutta se on myös *itsessään oleva* tietoisuudelle; tässä käy ilmi tämän toden kaksimerkityksisyys. Näemme, että tietoisuudella on nyt kaksi kohdetta: ensinnäkin ensimmäinen *itsessään oleva*, toiseksi *tämän itsessään olevan tietoisuudelle olemisen*.” (Hegel 1997, 13.)

Toiseksi, Hegel ei hyväksynyt Kantin ajatusta olioiden sinänsä transsendenssista, sillä subjektin näkökulma objektimaailmaan — sikäli kuin subjekti- ja objekti-terminologiaa edes tässä voidaan käyttää — on Hegelin mukaan aina kulttuuris-historiallinen sekä käytännöllisten tarpeiden ja päämäärien määrittämää. Ikäheimo puhuukin ”näkökulmien moneudesta”. Verratessaan Kantia ja Hegeliä Ikäheimo väittää, että ”Kantilla tällaista teoriaa subjektista ja objektista ei ole ja Kantin lähtökohdista se on ilmeisesti mahdoton. Hegelillä sen sijaan tällainen teoria on.” (Ikäheimo 2002.)

4.3.3 Oliot sinänsä: tyhjentyttämiä vai saavuttamattomia?

Edellä esitetty Hintikan Hegel-tulkinnan virheellisyys filosofianhistoriallisessa mielessä ei loppujen lopuksi ole kovinkaan merkittävä seikka, sillä viimekädessä Hintikan

mittauslaitevertauksen osuvuus riippuu siitä, onko hänen tulkintansa olioiden sinänsä luonteesta oikea. Hintikan tulkinta on siis käytännössä sama kuin esimerkiksi Tuomelan ja Sellarsin: oliot sinänsä ovat ikään kuin teoreettisia termejä tieteenfilosofisessa mielessä ja niistä voidaan saada tietoa. Koska niitä voidaan lähestyä episteemisessä mielessä, ne eivät ole täysin saavuttamattomissamme, mutta toisaalta ne eivät koskaan ole täysin tyhjentävästi meidän ulottuvillamme.

Saattaa helposti vaikuttaa myös siltä, kuten Ikäheimo (2002) on väittänyt, että Hintikka olisikin ajatuksineen tässä suhteessa lähempänä Hegeliä kuin Kantia: ”Itse asiassa esimerkiksi pyrkimykset liudentaa Kantin ‘olion sinänsä’ käsitettä tavalla jossa siitä tulee nimi objektimaailman ’tyhjentymättömyydelle’ kulloisessakin näkökulmassa ovat monessa mielessä siirtymistä pois Kantin premissien avaamasta maastosta sellaisen teorian suuntaan, josta Hegelillä on perusteellinen ja eksplisiittisesti suhteessa Kantiin harkittu versio.” Ikäheimo myöskin viittaa tässä yhteydessä nimenomaan Hintikan (1983c) artikkeliin *Transsendentaalitiedon paradoksi*.

Onko Ikäheimo oikeassa? Onko perinteinen oppikirjakuva Kantista ja olioista sinänsä täydellisestä transsendenssista korrekti, vai voidaanko Hintikan ehdottamaa dramatisointi-tulkintaa edes jossain määrin puolustaa? On selvää, etten pysty antamaan näihin kysymyksiin lopullista enkä tyhjentävää vastausta, sillä specialisoituneet Kant-tutkijatkin ovat kaikkea muuta kuin yksimielisiä siitä, miten oliot sinänsä tai transsendentaalinen idealismi tulisi ymmärtää. Esimerkiksi Leppäkosken (1993, 170) käsiteapparaatti sisältää kymmenen erimerkityksistä objektitermiä.

Yritän seuraavassa kuitenkin esittää joitakin kohtia Kantin teksteistä, jotka saattavat tuoda uusia puolia perinteiseen tulkintaan, sekä yritän myös puolustaa teesiä olioiden sinänsä tyhjentymättömyydestä Hintikan esittämässä mielessä. Mitä tulee Ikäheimon tulkintaan siitä, että Hegelin filosofia olisi Kantia parempi ehdokas myös Hintikan taustateoriaksi, minun täytyy olla eri mieltä. Ikäheimo syyllistyy tässä samantyyliiseen virheeseen kuin Pihlström väittäessään Hintikan edustavan naturalisoitua transsendentaalifilosofiaa. Kuten olen edellä osoittanut, Hintikka sanoo eksplisiittisesti, että transsendentaaliperiaatteet ovat objektiivisia. Ne eivät missään mielessä ole historiallis-kontingenteja, joten ne eivät sovi Pihlströmin naturalisoituun transsendentaalifilosofiaan sen enempää kuin hegeliläiseenkin kontekstiin.

Tässä täytyy toisaalta huomata se, että Ikäheimon tulkinta painottaa Hegelin 'pragmatistista' puolta. Objektiivisuutta korostavan, ja Hintikkaa lähempänä olevan tulkinnan voisi rakentaa Hegelin *Logiikan* pohjalta. *Logiikan* roolin Hegelin systeemissä Justus Hartnack (1998, 10) on muotoillut seuraavasti: "Hegel's *Logic* is a determination of categories, the categories that are categories of both thought and being. They are concepts, therefore, that are not — could not be — derived empirically. They could not be derived empirically because the empirical world is what is due to the categories; they constitute the conditions of the empirical world." Ja *Logiikassaan* Hegel ei todellakaan käsittele kontingenteja seikkoja: "It might be suggest that the *Logic* is an inquiry that ultimately reveals how in fact reason is structured, though it is a contingent fact that reason is so structured. This is a misconception. Reason could under no circumstances be different from what it is. The categories by which reason is described, or better, is determined, are by necessity the same in all possible worlds. Reason is therefore not a psychological concept; if it were, it would be contingent." (Hartnack 1998, x.) Tämä luonnehdinta muistuttaa jo huomattavasti Hintikan ajatuksia, erityisesti edellä esitettyyn 'pragmatiikka empirisenä tieteenä' –harhaan liittyvää sitaattia, jonka toistan vielä tässä: "ihmisolennon toimintoja eivät ohjaa vain psykologiset ja antropologiset tekijät" (Hintikka 1983c, 22). Huomautettakoon, että näissä lainauksissa sekä Hartnackilla että Hintikalla 'psykologiaan' liittyy tiettyjä pejoratiivisia sävyjä.

Kuten edellä esitin, Ikäheimon (2002) mukaan Kantilta puuttuisi "näkökulmien moneus". Kuitenkin *Puhtaan järjen kritiikistä* löytyy evidenssiä myös sympaattisemmalle Kant-luennalle. Kant (1996, B 45) nimittäin kirjoittaa puhuessaan väreistä ja mauista, että "oikein tulkittuina nämä eivät ole olioiden ominaisuuksia, vaan muutoksia meissä subjekteina. Muutoksia, jotka saattavat olla erilaisia eri ihmisillä." Tässä Kant käyttää esimerkkinään ruusua. Ralf Meerbote on kommentoidessaan tätä *Puhtaan järjen kritiikin* kohtaa huomauttanut, että Kant puhuu ilmiöistä ja olioista sinänsä sekä *transsendentaalisessa* että *empiirisessä* mielessä: "In the empirical use of these terms, a rose, which is an appearance in the transcendental use of the term, is a thing in itself and can appear differently to different observers. To call a rose an appearance is then not to deny that one can ever know what the rose is like. [...] Consequently, the doctrine of the unknowability of things in themselves cannot be equated with the claim that we can never know things as they really are." (Meerbote 1974, 169.)

Meerbote (1974, 170) on tiivistänyt tulkintansa seuraavasti:

Termin empiirinen käyttö: ”a thing in itself appears in a particular way to some person on some particular occasion (and the way it appears typically provides some evidence for or against some judgement about that thing in itself).

Termin transsendentaalinen käyttö: ”appearances *are* objects of empirical knowledge, and things in themselves are objects considered apart from the conditions of such knowledge (and, in particular, it can be shown that it is *possible* that there *be* objects which do *not* fall under a particular set of such conditions).

Meerboten erottelu transsendentaaliseen ja empiiriseen ei ole uusi eikä vallankumouksellinen, vaan tämä jaottelu voidaan löytää jo Kantin omasta transsendentaalinen idealismi vs. empiirinen realismi –kuvioista. Sen sijaan Kantin kriitikot ovat usein jättäneet tämän erottelun huomiotta: ”Kant’s picture appears paradoxical [ei Hintikan mielessä] to Jacobi²⁸ because he does not hold apart the two levels, empirical and transcendental, and consequently mistakes the relation between things in themselves and appearances for a relation within the empirical realm” (Gardner 1999, 303).

Karl Ameriks on kritisoinut Hegelin Kant-tulkintaa artikkelissaan *Hegel’s Critique of Kant’s Theoretical Philosophy*. Ameriksin (1985, 24) mukaan Hegel ei ymmärrä Kantin erottelua skematisoitujen ja skematisoimattomien kategorioiden välillä: ”Kantian would reply that [... Hegel’s] charges wholly miss the essential distinction between the pure and the schematized meaning of the categories”. Mitä sitten ovat puhtaat ja skematisoidut kategoriat? *Puhtaan järjen kritiikin* Skematismi-osiossa (B 176-187) Kant tarkastelee aistimellisen (intuitio) ja käsitteellisen (ymmärrys) suhdetta toisiinsa. Kantin mukaan tähän tarvitaan jokin kolmas välittävä tekijä — sellainen joka toisaalta on käsitteellinen ja toisaalta aistimellinen. Tätä Kant kutsuu *skeemaksi*. Skeemat taas ovat *imaginaation*²⁹ tai kuvittelukyvyyn tuottamia. ”Schematism is the process by which schemata are generated and conjoined with concepts.

²⁸ Friedrich Heinrich Jacobi oli aivan ensimmäisiä Kant-kriitikoita. Hänen kuuluisa huomionsa *Puhtaan järjen kritiikistä* oli se, on mahdotonta mennä sisään Kantin filosofiaan *ilman* oletusta olioista sinänsä, mutta tämän oletuksen *kanssa* taas on mahdotonta pysyä Kantin filosofian sisällä. (Garver 1999, 269.)

We may consequently speak of schematised and unschematised [i.e. pure] versions of concepts, i.e. concepts considered respectively in relation to, and apart from their schemata.” (Gardner 1999, 167-168.) Tämä tarkoittaa Ameriksin (1985, 24) mukaan seuraavaa: ”So even if schematized categories, such as those found in our rule of temporal causality, are not to be applied to things in themselves, such things need not be wholly beyond thought, and in fact Kant believes we *must* think them in accord with a kind of pure, moral causality.”

Korhonen ja Vilkkö taas esittävät mielenkiintoisia huomioita logiikan ja olioiden sinänsä suhteesta. He väittävät, että ”koska transsendentaalisen idealismin mukaan tiedon kohdetta ja tiedon lähdettä koskevat erot ovat osittain samoja, yleinen logiikka ylittää myös ilmiömaailman ja olioiden sinänsä välisen rajan. Koska puhdas yleinen logiikka tarkastelee ainoastaan loogista muotoa, se voi toimia [sic] ainoastaan ymmärryksen ja järjen kaanonina ja tarjota sellaisena negatiivisen kriteerin totuudelle: kaikki mikä on ristiriidassa puhtaan yleisen logiikan sääntöjen kanssa, on epätotta — olion sinänsä käsite on siis loogisesti ristiriidaton, ristiriidattomasti ajateltavissa, kun ajattelu ymmärretään niin kuin se puhtaan yleisen logiikan näkökulmasta on ymmärrettävä.” Tämä ei ole vain Korhosen ja Vilkon tulkintaa, vaan edellä sanotulle löytyy perusteita myös *Puhtaan järjen kritiikistä*³⁰. (Korhonen ja Vilkkö 1998, 25.)

Hintikan argumentti olioiden sinänsä tyhjentyttömyydelle perustuu Kantin aristoteeliseen virheeseen, joka alustavasti muotoiltiin jo luvun 2.3.3 kohdassa (MAT6). Kantin aristoteelinen virhe on se, että hän olettaa kaiken yksityisolioita koskevan tiedon olevan peräisin aistihavainnosta. Tästä seuraa Hintikan mukaan se, että ”olioista sinänsä, jotka olivat määritelmänsä mukaan tiedonhankintatoimintojemme tavoittamattomissa, tuli *havainnon suhteen transsendentteja* [...] Tämä oletus pakotti myös Kantin etsimään kategorioiden soveltuvuuden perustaa siitä tavasta, jolla aistikokemus assimiloidaan tietomme kokonaisrakenteeseen.” Tämä on väistämätöntä, sillä ”niin kauan kuin aistihavainnolle annetaan se asema, joka sillä Kantin mukaan on tiedonhankinnassamme, on hankala olla päätyöntä yhä uudelleen ja uudelleen noumenaaliin objekteihin.” Hintikka kuitenkin väittää, että Kantin ajattelusta — ja *Puhtaan järjen kritiikistä* — löytyisi sellaisia aineksia, jotka poikkeavat hänen ’virallisesta’ näkemyksestään. (Hintikka 1983c, 33.)

²⁹ Kant (1996, B 103) määrittelee imaginaation seuraavasti: ”sokea, mutta korvaamaton sielun funktio, jota ilman meillä ei voisi olla mitään tietoa, mutta josta olemme tietoisia vain hyvin harvoin”.

Mitä nämä ainekset sitten ovat? Hintikka (1983c, 34) esittää, että ”Kant vastahakoisesti ja epäsuorasti myöntää sen käsitteellisen tosiasian, että yksityisolioita koskevan (eli intuitiota käyttävän) tietomme logiikka on eksistenssin ja universaalisuuden logiikkaa”. Toisin sanoen kyseessä on tuttu ensimmäisen kertaluvun logiikka, moderni predikaattilogiikka. Kantin (1985, Ak. 302-303, §21 ja 1996, B95) mukaan kvantiteettiin liittyvät arvostelmat ovat *universaaleja, partikulaareja* tai *singulaarisia*. Nämä ovat myös täsmälleen ne piirteet, joita ensimmäisen kertaluvun logiikka käsittelee. Ymmärryksen käsitteissä pätee sama jako kvantiteetin kategorian suhteen (Kant 1985, Ak. 303, §21 ja 1996, B 106). Mielenkiintoista on se, että myöhemmin *Puhtaan järjen kritiikissä* Kant liittää kvantiteetin kategorian ns. *intuition aksiomiin*. Niinpä Hintikan (1983c, 34) mukaan Kant ”itse asiassa tunnustaa, että eksistenssin ja universaalisuuden logiikka on intuition aksiomien, so. [Hintikan intuitio-tulkinnan nojalla] yksityisolioiden edustajia koskevien aksiomien ’logiikkaa’ ”. Käsittelen seuraavaksi hieman tarkemmin näitä intuition aksiomia.

Intuition aksiomat liittyvät puhtaan ymmärryksen matemaattisiin perusteisiin. ”These are a priori conceptual conditions for the generation of intuitions: they tell us what rules empirical intuition must conform to, and thus what conceptual conditions are constitutive of appearances, independently of the unification of appearances, governed by ’dynamical’ principles, which comprises empirical knowledge.” (Gardner 1999, 196.) Kantille matemaattinen vs. dynaaminen –erottelu on tärkeä. Kant (1996, B 110) jakaa kategoriat *matemaattisiin* ja *dynaamisiin* siten, että matemaattiset kategoriat (kvaliteetti ja kvantiteetti) liittyvät intuition objekteihin, kun taas dynaamiset kategoriat (relaatio ja modaaliteetti) liittyvät näiden objektien eksistenssiin. Intuition aksiomissa Kant keskittyy ilmiöiden kvantitatiivisiin puoliin, kun taas kvalitatiivisia puolia Kant tarkastelee ns. *havainnon antisipaatioissa* (*anticipations of perception*). (Gardner 1999, 196.) Seuraavassa keskityn vain intuition ensimmäiseen aksiomaan.

Ensimmäinen aksioma sanoo, että ”kaikki intuitiot ovat ulottuvaisia suureita” (Kant 1996, B 202). Hintikan mukaan on ”vaikea vältyä siltä vaikutelmalta, että intuition ensimmäinen aksioma, Kantin postuloima intuitioiden ja aistihavainnon välinen yhteys on tarpeeton”. Se mitä tämä aksioma sanoo, ”tarkoittaa sitä, että kaikki yksityisoliot ovat geometrinen ja

³⁰ Korhonen ja Vilkkö viittaavat seuraaviin kohtiin: Kant 1996, B xxvi, B 79, B 84, B 325 ja B 343.

kinemaattisten ehtojen alaisia”. Tässä yhteys aistihavaintoon on Hintikan mukaan täysin turha, sillä Kantin aksioomaa on ”varmasti helpompi perustella eksistenssin ja universaalisuuden käsitteiden avulla kuin sen oletuksen avulla, että kaikki intuitiot ovat meille annettuja aistihavainnossa. On varmasti paljon vaikeampaa ajatella yksilöllisen olemassaolon muotoja ajan ja avaruuden ulkopuolella kuin kuvitella tällaisia mahdollisia havainnonmuotoja.” (Hintikka 1983c, 34.)

4.4 Logiikka on transsendentaalista

Hintikan hahmottelemaa teesiä käsitetiedon ja objektitiedon erottamattomuudesta voidaan tarkastella myös logiikan näkökulmasta, jolloin parhaana esimerkkinä toimivat ensimmäisen kertaluvun kielet. Voidaan nimittäin ajatella, että jokainen tällaisen kielen yksittäinen lause esittää joukon vaihtoehtoja, jotka ovat toisensa poissulkevia. Tämän lisäksi lause kertoo, että joku näistä vaihtoehtoista toteutui eliminoiden näin muut mahdolliset vaihtoehdot. Lause on sitä informatiivisempi, mitä enemmän vaihtoehtoja se sulkee pois, kuten edellä on jo esitetty. (Hintikka 1983c, 45.) Heuristisena esimerkkinä voisi toimia Wittgensteinin (1972, §4.461) toteamus *Tractatuksessa*: ”Esimerkiksi säästä en tiedä mitään, kun tiedän, että sataa tai on satamatta”. ’Sataa jos ja vain jos tuulee’ -ekvivalenssi on informatiivisempi kuin pelkkä ’sataa jos tuulee’ -implikaatio, kuten todettiin jo luvussa 3.5.2.

Olennaista on myös se, että osa lauseen esittämistä mahdollisista maailmoista ovat pelkästään näennäisiä — ne eivät koskaan voi toteutua ’ulkona maailmassa’ — jolloin niitä voidaan nimittää *sisäisesti ristiriitaisiksi*. Jos jonkin vaihtoehdon ristiriitaisuutta ei ole todettu, niin sen toteutumiseen on varauduttava, ja tämä saattaa esimerkiksi luonnontieteellisessä tutkimuksessa aiheuttaa jopa käytännön toimiakin. ”Tällaisen näennäisvaihtoehdon löytäminen ja hylkääminen merkitsee juuri sellaista maailmaa koskevan epävarmuuden vähenemistä, jota empiirisen tiedon lisääntyminen merkitsee”, ja toisaalta mahdottoman vaihtoehdon ”toteaminen voidaan käsittää ja on pakkokin käsittää pelkästään käsitteellisen tiedon lisääntymiseksi”. (Hintikka 1983c, 45.) Tämä juuri ilmentää transsendentaalitiedon paradoksia ja siten teesiä käsitetiedon ja objektitiedon erottamattomuudesta. Näennäisvaihtoehtojen karsiminen tapahtuu siis puhtaasti loogisesti eli toteuttaa transsendentaalitiedolle välttämättömän *a priori* -ehdon.

Nämä näennäisvaihtoehdot voidaan tulkita myös Hintikan esittämän havaintokojeanalogian kautta. Jo se, että tällaisia näennäisiä vaihtoehtoja on olemassa, kertoo siitä ”miten jonkin erityisen käsittekkoneiston käyttäminen tuo tietoomme mukaan näennäisaineiksia”. Suhteutettuna havaintokojeanalogiaan tämä vastaa sitä tapausta, jossa koneen mittauslukemat olivatkin vain näennäisiä, sillä ne johtuivat ainoastaan havaintokojeen sisäisestä toiminnasta. (Hintikka 1983c, 46.) Huomautettakoon, että tämä näennäisvaihtoehtojen eliminointi on idealtaan täsmälleen sama, kuin Korhosen ja Vilkon edellä esittämät ajatukset yleisen logiikan ja olioiden sinänsä suhteesta.

Hintikka (1983c, 46) tiivistää transsendentaalifilosofiansa ajatuksen seuraavasti: ”Kantin hengessä meidän on näin ollen siis luokiteltava logiikan (loogisten päättelyiden) meille antama tieto transsendentaaliksi. Transsendentaalitieto ei näin ollen ole vanhojen filosofien erikoisoppeja. Oikein ymmärrettynä me olemme joka päivä tekemisissä sellaisen tiedon kanssa ja moderni logiikka on triviaaleja osiaan lukuun ottamatta tällaisen transsendentaalitiedon systematisointia.”

5 TRANSCENDENTAALISTA PELIÄ

5.1 Vallankumous logiikassa

Hintikan ja Gabriel Sandun (2001, 88) mukaan ”[l]ogiikka vaikuttaa ensi katsomalta oudolta areenalta vallankumoukselle vaikka vallankumous ymmärrettäisiin tässä enemmän Jeffersonin kuin Leninin³¹ sillä antamassa merkityksessä”. Hintikan logiikanfilosofiassa tällainen vallankumous tarkoittaa lähinnä kahta asiaa. Ensinnäkin, Hintikan kehittämä riippumattomuusystävällinen³² ensimmäisen kertaluvun logiikka on todellinen perus- tai alkeislogiikkamme³³. Se sallii toisistaan riippumattomat kvantorit. Näin vältetään ”[n]e rajoitukset, [...] jotka tekevät Fregen logiikan systemaattisesta näkökulmasta katsottuna varsin keinotekoiseksi”. ”Sen kaltainen riippumattomuus, mistä on kyse riippumattomuusystävällisessä ensimmäisen kertaluvun logiikassa, on luonnollisen kielen semantiikassa tavallinen, merkittävä eikä suinkaan vaikeatajuinen piirre.” (Hintikka ja Sandu 2001, 91 ja 93.)

IF-kielien idea on lyhyesti esitettynä seuraava. Esimerkiksi perinteisen fregeläisen ensimmäisen kertaluvun logiikan kaavassa

$$(1) \quad (\exists x)(\forall y) S[x, y]$$

y :n arvo riippuu x :n arvosta, sillä kvantorit ovat toisistaan riippuvaisia. Käyttämällä ns. *slash*-notaatiota, voidaan IF-logiikassa osoittaa kvanttorien riippumattomuus. *Slash*-operaattori merkitään vinoviivalla. Yksinkertaisissa tapauksissa tämä uusi merkintätapa ei tarjoa mitään vallankumouksellista. Kaava (1) voidaan kirjoittaa *slash*-notaatiolla muotoon

³¹ Vallankumous logiikassa on Hintikan (2001e, 179) mukaan ensisijaisesti jeffersonilainen, sillä ”[s]e muuttaa kyllä ajattelutapaamme, mutta tekee sen rakentamalla aiemmillä konkreettisille saavutuksille”.

³² Hintikka (2001g, 274) ehdottaa, että ”tavallisen ensimmäisen kertaluvun logiikan nimeä tulisi täsmentää. Sitä tulisikin kutsua tästä lähtien riippumattomuusrajoitteiseksi logiikaksi tai poliittisesti korrektisti riippumattomuushaasteiseksi logiikaksi.”

³³ Hintikan (2001f, 260) mielestä IF-logiikka ”on varsinainen mafialogiikka: se on logiikka, jota ei voi kieltäytyä ymmärtämästä. Se on todellakin dekonstruoitu ja rekonstruoitu peruslogiikkamme.” Mafialogiikan tekemistä tarjouksista ei voi kieltäytyä.

$$(2) \quad (\forall x)(\exists y/\forall x) S[x, y]$$

Mutkikkaammissa tapauksissa tilanne kuitenkin muuttuu suotuisammaksi. Kaavaa

$$(3) \quad (\forall x)(\forall z)(\exists y/\forall z)(\exists u/\forall x) S[x, y, z, u]$$

ei edes voida kirjoittaa ilman *slash*-notaatiota. Jos voitaisiin, ”niin neljälle ensimmäiselle kvantorille $(\forall x)$, $(\exists y)$, $(\forall z)$ ja $(\exists u)$ olisi olemassa sellainen lineaarinen järjestys, josta seuraisi vastaava looginen voima kuin kaavassa (3)³⁴. Mutta minkälainen tämä järjestys voisi olla? Koska kaavassa (3) kvanttori $(\exists y)$ riippuu kvantorista $(\forall x)$, mutta ei kuitenkaan kvantorista $(\forall z)$, näiden kolmen keskinäisen järjestyksen olisi oltava

$$(4) \quad (\forall x)(\exists y)(\forall z).$$

Mutta koska kvanttori $(\exists u)$ riippuu kvantorista $(\forall z)$, mutta ei kuitenkaan kvantorista $(\forall x)$, niiden keskinäisen järjestyksen pitäisi olla $(\forall z)(\exists u)(\forall x)$, mikä ei sovi yhteen järjestyksen (4) kanssa.” (Hintikka ja Sandu 2001, 88-90.)

Toinen ’vallankumouksellinen’ piirre on interrogatiivisen asenteen omaksuminen koko tietoteoriaan. Tämä on myös näistä se piirre, joka minua tämän tutkielman puitteissa kiinnostaa. Yleisessä mielessä tämä tarkoittaa tieteenfilosofian ja tietoteorian interrogatiivimallia (luku 5.2) ja erityisessä mielessä peliteoreettista semantiikka (luku 5.3).

5.1.1 Sherlock Holmes –käsitys logiikasta

Miksi ’vallankumous’ sitten on tarpeen? Leninin ja Jeffersonin syyt ovat yleisessä tiedossa. Hintikan motivaatio on ns. logiikan Sherlock Holmes –käsitteen puolustus, sillä nykyisin argumentaatio- ja päättelyteoreetikot olettavat ”yleisesti, että logiikan totuudet ovat pelkkiä tautologioita tai analyttisiä totuuksia, joilla ei ole mitään tekemistä asiasisällön kanssa, ja jotka eivät sen takia voi olla vahvistamassa uusiin ja jopa yllättäviin löytöihin johtavaa päättelyä, jollaista Sherlock Holmesin ja Nero Wolfen kaltaisten salapoliisien oletettiin harjoittavan”. (Hintikka 2001d, 148-149.)

Sherlock Holmes –käsityksen nykyinen rappio johtuu siitä, että viimeistään Fregeen tultaessa ajatus logiikasta päättelytaitona oli unohtunut. Nykyinen logiikan ja päättelyn opetus keskittyy lähinnä erehtymättömään loogiseen päättelyyn, kun taas esimerkiksi Aristoteleella se oli ollut jotain ihan muuta: ”Aristoteles aloitti logiikkansa rakentamisen sokraattisen kyselymenetelmän (*elenchus*) interrogatiivisen eli kysymyksiä esittävän päättelyn taitona. Vielä kahdessa *Analytiikassaan* hän yhä olettaa dialektisen tai ainakin interrogatiivisen kehyksen kaikelle niissä käsitellyille päättelyille. Myös se aikaisempi teoria, jonka Aristoteles esittelee *Topiikassaan*, tähtää niiden kyselypelien hallitsemiseen, joita hän piti kaiken päättelyn elinympäristönä.” (Hintikka 2001c, 113.)

Hintikka esittää, että Sherlock Holmes –käsityksen nykyinen rappiota voidaan selittää sillä, ”että historiallisesta näkökulmasta logiikkaa on akateemisena oppiaineena kohdannut sama kohtalo kuin etiikkaa”. Tämä tarkoittaa sitä, että kun ”[e]tiikka sai alkunsa muinaisessa Kreikassa eri hyveiden eli hyvyyden ja etevämmyyden eri muotojen tutkimuksena”, niin ”[m]atkalla viktoriaaniseen moraaliin sattui asioissa kuitenkin hupaisa tai ehkä paremminkin murheellinen käänne. Eetikkojen päämielenkiinto siirtyi sosiaalisesta ja moraalista erinomaisuudesta moraalisten virheiden välttämiseen — hyveiden säilyttämiseen.” Nykyisin siis ”[s]amantapainen asenne on vallannut ihmisten (tai ainakin filosofien) käsitykset logiikasta ja päättelystä. [... Ajatus logiikasta päättelytaitona] sai väistyä loogisen päättelyn erehtymättömyyden tieltä. Pääosan valtasi virheiden välttäminen, etten sanoisi loogisten hyveiden säilyttäminen. Fregeen luoma symbolinen logiikka on ihailtava älyllinen saavutus, mutta kukaan ei sanoisi edes puhtaasti deduktiivisen logiikan näkökulmasta, että hänen looginen järjestelmänsä, puhumattakaan hänen merkintätavastaan, helpottaisi arkielämän tai tieteellisen tutkimuksen päättelyä.” Hintikan mukaan tyypillisenä esimerkkinä kaikesta edellä sanotusta toimivat logiikan oppikirjojen vakiokalustoa olevat erilliset virhepäätelmille omistetut osuudet. (Hintikka 2001c, 112-114.)

³⁴ Olen tässä ja jatkossa muuttanut sitaatin kaavanumerot vastaamaan omaa numerointiani.

5.1.2 Määrittelevät ja strategiset säännöt

Nykyisin vallitsevan logiikkakäsityksen ongelmallisuutta voi havainnollistaa Hintikan tekemällä peliteoreettisella erottelulla *määritteleviin*³⁵ ja *strategisiin* sääntöihin. Määrittelevät säännöt ovat sellaisia sääntöjä, joiden avulla määritellään pelattava peli. Esimerkiksi shakkipelin määrittelevät säännöt kertovat, mitkä siirrot ovat mahdollisia tai mitkä säännöt ovat sallittuja. Olennainen seikka tässä on se, että määrittelevät säännöt eivät kerro mitään siitä, mitkä siirrot ovat hyviä tai huonoja. Tähän tehtävään on varattu strategiset säännöt. Ne eroavat määrittelevistä säännöistä siinä suhteessa, että esimerkiksi ”[s]hakin strategiset säännöt (tai periaatteet) sitä vastoin kertovat miten nappuloita tulisi siirrellä, eli mitkä lukuisista sallituista siirroista ovat missäkin tilanteessa suositeltavia. Ne kertovat miten pelataan hyvin ja huonosti.” (Hintikka 2001c, 114.)

Tässä täytyy huomata, että strategian käsite voidaan määritellä vasta sen jälkeen, kun pelin määrittelevistä säännöistä ollaan selvillä. Strategiset säännöt koskevat aina kokonaisstrategiaa, jonka osana kyseessä olevat yksittäiset siirrot ovat. Tästä seuraa esimerkiksi se, ”että jossakin pelissä jonkin osapuolen käyttäytyminen rikkoo pelin sääntöjä, kun taas toisessa pelissä saman osapuolen samanlainen käyttäytyminen tulkitaan ainoastaan huonoksi siirroksi. Toisin sanoen mikä yhdessä pelissä rikkoo pelin määritteleviä sääntöjä rikkoo toisessa pelissä ainoastaan strategisia sääntöjä.” (Hintikka 2001d, 151-152.)

Mitä näillä säännöillä sitten on tekemistä logiikan ’vallankumouksen’ kanssa? Hintikan mukaan tätä samaa sääntöjaottelua voidaan soveltaa myös formaalin logiikan ’peliin’. Tällöin logiikan päättelysäännöt tulkitaan määritteleviksi säännöiksi. ”Ne eivät kerro mitään siitä, mitkä päättelytavat ovat hyviä ja mitkä huonoja. Päättelysääntö ei edes suosita tekemään sitä päätelmää, jonka se oikeuttaa. Se vai erottaa päättelyt ei-päättelyistä, siirrot ei-sirroista, mutta ei erottele hyviä siirtoja huonoista.” Ongelmana on se, että ”päättelysäännöille uhrataan suuri osa aikaa ja huomiota tavallisilla logiikan alkeiskursseilla. Tämä on tietenkin täsmälleen väärä tapa opettaa logiikkaa, jos logiikan ajatellaan olevan järkeilyn tiedettä. Kenestäkään ei tule

³⁵ Hintikan (2001a) artikkeleilla on useita eri kääntäjiä ja huolellisen toimitustyön puuttuessa kyseinen sääntö on suomennettu toisissa artikkeleissa määritteleviksi ja toisissa määritelmällisiksi säännöiksi. Käytän tässä tutkielmassa ensin mainittua käännöstä. Hintikan käyttämä englanninkielinen termi on *definitory rules*.

edes keskitason shakinpelaajaa sillä, että hän oppii pelkät shakin sallitut siirrot.” (Hintikka 2001d, 152.)

Miten strategiset säännöt saadaan logiikkaan ja logiikan opetukseen mukaan? Hintikka esittää, että ”meidän tulee vain palata logiikan alkulähteille ja lainata [interrogatiivinen] idea Aristoteleelta”. Deduktiivinen logiikka voidaan laajentaa koskemaan kaikenlaista rationaalista tiedonhankintaa tekemällä ”analogia kyselyprosessin kahdenlaisten askelmien, nimittäin loogisesti pätevien (deduktiivisten) päättelyaskelten ja interrogatiivisten (kysymys-vastaus) askelten välillä”. (Hintikka 2001c, 120-121.)

5.1.3 Hintikan ja Searlen säännöt

Miten Hintikan määrittelevät ja strategiset säännöt suhtautuvat John Searlen kuuluisaan kantilaiseen erotteluun *regulatiivisten* ja *konstitutiivisten* sääntöjen välillä? Searlen mukaan regulatiiviset säännöt määrittävät jo olemassa olevan käyttäytymisen säännöt, kun taas konstitutiiviset säännöt konstituivat uusien käyttäytymisen muotojen mahdollisuuden. Esimerkkeinä Searle käyttää liikennesääntöjä ja shakkipelin sääntöjä. Liikennesäännöt ovat regulatiivisia, sillä liikkuminen vaikkapa auton avulla ei ole riippuvaista liikennesäännöistä siinä mielessä, että regulatiiviset liikennesäännöt — esimerkiksi aja tien oikeaa laitaa — eivät luo ajamisen tai liikkumisen mahdollisuutta. Ajaminen ja liikkuminen ovat olemassa ilman kyseistä sääntöä. Shakkipelin säännöt ovat konstitutiivisia, sillä ei ole niin, että shakkipelin säännöt olisi keksitty vasta jälkeenpäin. Kuten Searle sanoo: ”It wasn’t the case that there were a lot of people pushing bits of wood around on boards and somebody said: ’Look fellows, we have to get some rules so we don’t keep bashing into each other. You stay on the right with your knight and I go on the left with my bishop!’” Shakkipelin säännöt ovat konstitutiivisia, sillä shakkipelin säännöt yksinkertaisesti mahdollistavat kyseisen aktiviteetin harjoittamisen. Itse shakkipeli konstituoidaan toimimalla shakkipelin laajan säännösten mukaisesti. (Searle 2001, 28.)

Sekä Hintikka että Searle käyttävät shakkipeliä esimerkkinään, mutta jako määritteleviin ja strategisiin sääntöihin ei kuitenkaan ole paralleeli regulatiivisten ja konstitutiivisten sääntöjen erottelun kanssa. Searlen mukaan shakkipelissä on vain yhdenlaisia sääntöjä, kun Hintikka erottaa siinä kaksi eri sääntötyyppiä. Hintikan määrittelevät säännöt soveltuvat shakkipelin lisäksi myös liikennesääntöihin, ne määrittävät sen miten liikutaan. Strategisia sääntöjä

voidaan soveltaa myös liikenteeseen, ja kutsunkin niitä tässä *taksikuski-säännöiksi*. Liikenteen strategiset säännöt kertovat sen, mitkä ajoreitit ovat hyviä ja mitkä huonoja. Jokainen yksittäinen taksikuski-sääntö on sidoksissa kokonaisstrategiaan, sillä yhtä tiettyä yksittäistä liikenteessä tehtyä ratkaisua (esimerkiksi ajaako Yliopistonkatua vai ei?) voidaan arvioida vain suhteessa siihen, mikä on kyseinen maantieteellinen sijainti ja useissa tapauksissa myös siihen, mikä kellon- tai vuodenaika on kyseessä.

On tietysti selvää, että Searle ja Hintikka ovat tehneet sääntöerottelunsa hyvin erilaisiin tarkoituksiin. Searlen (2001, 28-29) motiivi liittyy (yhteiskunnallisiin) instituutioihin: ”And what goes for chess goes for much more elaborate institutions: such and such noises count as ’making a promise’, such and such marks on the paper count as ’voting’ in an elections, such and such number votes counts as ’winning’ an election, and so on with a large number of institutional structures.”

En voi kuitenkaan välttyä ajatukselta, että Hintikan strategiset säännöt (jonka tyyppisiä sääntöjä Searlen erottelu ei oikein tavoita) voisivat tuoda jonkinlaista lisävalaistusta myös Searlen käsittelemiin ongelmiin. Eräs Searlen ongelma on ns. *kollektiivinen intentionaalisuus* tai me-intentionaalisuus, ja sen redusointi metodologisen individualismin hengessä singulaariseen intentionaalisuuteen. Tilanne on problemaattinen, sillä sitoutuminen kollektiiviseen intentionaalisuuteen tuo mukanaan seuraavan piirteen: ”If you say that collective intentionality is primitive, then it seems that you are postulating some kind of Hegelian Weltgeist that is floating around overhead, or something like that. Where I live you don’t want to be caught doing that, otherwise you’ll lose a lot of friends”. Toisaalta individualistinen reduktio ei Searlen mukaan ole tähän mennessä tuottanut tulosta. (Searle 2001, 25-26.)

Ehdotukseni on, että kollektiivista intentionaalisuutta voitaisiin yrittää analysoida strategisten sääntöjen kautta. Aivan kuten peliteoriassa tietyn siirron hyvyttä tai huonoutta voidaan arvioida vain suhteessa siihen kokonaisstrategiaan, jonka osana yksittäinen siirto on, voidaan yksittäisen henkilön intentionaalisuutta tarkastella suhteessa kollektiiviseen intentionaalisuuteen eli kokonaisstrategiaan. Ilman kokonaisstrategiaa, emme voi sanoa, onko yksilön suorittama jokin tietty toiminta — Searlen (2001, 24-25) esimerkkejä käyttäkseni vaikkapa ystävän kanssa auton työntäminen käyntiin tai Beethovenin yhdeksännen sinfonian soittaminen orkesterin jäsenenä — intentionaalista individuaalisessa vai kollektiivisessa

mielessä. En kuitenkaan pysty tässä yhteydessä kehittämään tätä ehdotustani tämän pitemmälle.

5.2 Kysymyksiä luonnolle

5.2.1 Kantin virhe sekä etsimisen ja löytämisen kielipelit

Hintikan mukaan *Puhtaan järjen kritiikin* perusvirhe on siis siinä, että Kant olettaa aina Aristoteleeseen palautuvan tradition mukaisesti kaiken tiedon yksityisolioiden olemassaolosta olevan peräisin aistihavainnosta. Hintikka tulkitsee tämän niin, että Kant itse asiassa kysyy: ”Liittyykö aistihavainto kaikkiin niihin prosesseihin, joiden avulla tulemme tuntemaan partikulaarit?” Tähän kysymykseen ”[e]i ole luonnotonta (vaikkakaan ei ilmeisen oikein) antaa myöntävä vastaus”. Kysymys on kuitenkin väärin muotoiltu, sillä ”Kantin olisi pitänyt kysyä: Onko aistihavainnossa *kaikki* se, mikä tarvitaan yksityisolioiden ja erityisesti niiden olemassaolon tunnistamiseen?” Vastauksena näihin kysymyksiin Kantin näkemys valitettavasti vain on ”toivottoman virheellinen”. Hintikan mukaan tietoa yksilöistä — ja erityisesti niiden olemassaolosta — ei saavuteta passiivisen havainnon kautta, vaan aktiivisen etsimisen ja löytämisen tuloksena: ”Vain harvoin voimme ikään kuin rentoutua ja istua odottamaan passiivisesti, kunnes oikeat yksityisoliot ilmestyvät aistihavaintoomme. Normaalisti meidän täytyy nousta etsimään sopivia yksilöitä tietomme kohteiksi.” Tällainen puhe etsimisestä ja löytämisestä on relevanttia myös tarkasteltaessa lukuja ja muita abstrakteja entiteettejä. Hintikka kuvaa tiedonhankinnan aktiivista roolia puhumalla *etsimisen ja löytämisen kielipeleistä*. Kantin aristoteelinen virhe voidaan korjata näiden kielipelien avulla, sillä se ovat ”paljon havaintoa parempia ehdokkaita niiden yleisten toimintojen rooliin, joiden avulla me tulemme tuntemaan yksityisoliot yleensä”. Hintikan mukaan hänen ratkaisunsa on jopa transsendentaalisempi kuin Kantin oma passiivisen havainnon korostaminen, sillä ”Kantin virheellinen näkemys ei ollut vain ahdas vaan myös epätranssendentaalinen ja siten epäkantilainen. Siinä hän ei lainkaan kiinnittänyt huomiota tiedonhankintamme aktiiviseen puolee, jota hän muualla tähdentää, ei vähiten silloin kun hän selvittää transsendentaalisen käsitettä.” (Hintikka 1983c, 26-27.)

Nojaten edellä esitettyyn modernin predikaattilogiikan ja kantilaisen matematiikan analogiatulkintaan Hintikka argumentoi, että ”korjattu kantilainen ajattelutapa johtaa väistämättä meidät tarkastelemaan logiikkaa, sekä formaalista logiikkaa että arkikielemme logiikkaa keskittymällä etsimisen ja löytämisen ’kielipeleihin’ ja katsomalla loogisessa tiedossamme olevan kysymys näiden pelien rakennetta [ja sääntöjä] koskevasta tiedosta”. Tutkimalla etsimisen ja löytämisen kielipelien apriorisia ennakkoehtoja päästään tarkastelemaan erilaisten logiikoiden edellytyksiä ja rajoituksia, joita nämä kielipelit heijastelevat. Loogisten totuuksien järjestelmän määrää transsendentaalisesti ajateltuna erilaisten aktiivisten tiedonhankintatoimitusten eli etsimisen ja löytämisen kielipelien rakenne ja säännöt. Näitä voidaan tarkastella matemaattisen peliteorian puitteissa. (Hintikka 1983c, 28-30 ja myös Hintikka 1973, 114-122.) Tämä kaikki voidaan siis tehdä ilman transsendentaalisten ehtojen tai rakenteiden naturalisointia.

5.2.2 Tiedonhankinnan interrogatiivimalli

Edellä esitettyjä transsendentaalisia hahmotelmia Hintikka on soveltanut myös tieteenfilosofiaan, josta tuloksena on tieteellisen tutkimuksen *interrogatiivimalli* (*interrogative model of scientific inquiry*). Tässä mallissa on — nimensä mukaisesti — kyse kysymyksistä, ja koska puhe on (empiirisestä) tieteen tekemisestä, tällä tarkoitetaan tutkijan luonnolle esittämiä kysymyksiä. Metaforisessa mielessä tieteenfilosofian interrogatiivisessa muotoilussa ei sinänsä ole mitään uutta, sillä kun yleinen interrogatiivinen asenne nähtiin edellä johtavan aina Aristoteleeseen saakka, niin tieteenfilosofisessa mielessä se juontaa juurensa Kantin kautta Baconiin. (Hintikka 1981, 69.) Sintonen (1994, 128-129) kuitenkin huomauttaa, että Hintikka ei tyydy vain vertauskuvalliseen tarkasteluun, vaan antaa ’kysymyksiä luonnolle’ –ajatukselle kirjaimellisen sisällön matemaattiselle peliteorialle pohjautuvassa interrogatiivimallissaan. Interrogatiivinen malli ei rajoitu ainoastaan tieteenfilosofiaan, vaan voidaan puhua yleisesti tiedonhankinnan interrogatiivimallista.

Edellä mainittu kirjaimellinen tulkinta niveltyy Kantin *Puhtaan järjen kritiikissä* esittämään kopernikaaniseen käänteeseen liittyvään ajatukseen: ”Se, mitä nämä luonnontieteilijät [vaikkapa Bacon ja Galilei] ymmärsivät oli se, että järki oivaltaa vain sen, minkä se itse tuottaa oman suunnitelmansa mukaisesti; ja että järjen ei tule antaa luonnon pitää ohjaksia käsissään, vaan järjen täytyy [...] edetä konstanttien lakien mukaisesti ja pakottaa luonto vastaamaan järjen omiin kysymyksiin. Muutoin observaatiomme [...] ovat [pelkästään]

kontingenteja” (B xiii). Järjen omaa suunnitelmaa vastaa Hintikan interrogatiivimallissa peliteoreettinen strategia, jossa järjen toimintaa voidaan tarkastella matemaattisesti pelin eri siirtojen ja valittujen strategioiden suhteen. Tieteellinen toiminta nähdään näin dynaamisena ilmiönä ja peliteoreettinen tutkiskelu tuottaa yhä parempia loogisia välineitä erilaisten tiedonhankintaprosessien ymmärtämiseksi. Näin vanha ’kun osaa kysyä, tietää jo jotakin’ -idea saa täsmällisen ja loogisen muodon. ”The novel and Kantian turn becomes easy to see here: Reason cannot await for Nature to deliver suitable answers. Rather it must have a plan which, more exactly, is a strategic one for obtaining new information.” (Sintonen 1994, 129.)

Tässä voidaan nähdä pragmatistisia sävyjä, ja nimenomaan interrogatiivimallin yhteydessä Pihlström (1998, 44) onkin esittänyt — aivan oikein — että ”tieteellisten kysymysten esittämisellä on pragmaattinen kontekstinsa [... ja] tutkimuksen pragmaattisetkin reunaehdot ovat loogisen analyysin avulla tarkasteltavissa”, sekä väittänyt — tällä kertaa kuitenkin väärin — että ”Hintikan tapa jatkaa kantilaista suuntausta filosofiassa voitaisiin ehkä yleisemmin sijoittaa kehityskulkuun, jota olen nimittänyt ’transsendentaalifilosofian naturalisoinniksi’ ”. On kai selvää, että etsimisen ja löytämisen kielipeliä pelaava luonnontutkija tekee kysymyksiä ja haluaa vastauksia suhteessa omaan historialliseen ympäristöönsä sekä omiin intresseihinsä. Erilaisia ihmisiä kiinnostavat erilaiset asiat erilaisina aikoina erilaisissa paikoissa. Nämä ovat kontingenteja ja pragmaattisia reunaehtoja. Kuitenkin niiden tarkastelutapa, joka tässä kyseissä tapauksessa on siis matemaattiseen peliteoriaan nojaava interrogatiivimalli, on transsendentaalinen sanan kantilaisessa mielessä. Sintonen (1994, 129) esittää: ”Hintikka’s interrogative model awakens the traditional art of questioning and answering, without succumbing to brute pragmatics.”

Mitä tulee Pihlströmin väitteeseen Hintikan sijoittamisesta transsendentaalifilosofian naturalisoinnin kehityskulkuun, niin tässä törmätään samaan ongelmaan, johon viittasin aikaisemmin käsitellessäni transsendentaalifilosofian ja tradition suhdetta. Kyse on siitä, mitä ilmaus ’traditioon kuuluminen’ oikein tarkoittaa. Pihlströmin käsitys tästä on niin laava, että sen hyväksyminen oikeuttaa kyllä Hintikankin lukemisen naturalisoiduksi transsendentaalifilosofiksi. Pihlström (2001, 49-50) kysyy: ”Miksi meidän on joskus niin vaikea myöntää, että joku tutkimamme filosofi [...] ’kuuluu’ johonkin traditioon [...] vaikkei hän edustakaan *puhdasoppisesti* tuota traditiota ja vaikka hänen pyrkimyksensä ovat monin paikoin sille *vastakkaiset*? [kurs. minun].” Hintikka ei puhdasoppisesti edusta naturalisoitua transsendentaalifilosofiaa, sillä hänen pyrkimyksensä ovat juuri tälle päinvastaiset, kuten olen

edellä useissa kohdissa yrittänyt osoittaa painottaessani transsendentaalitiedon apriorista luonnetta. Pihlströmin määritelmän mukaan Hintikka siis kuitenkin 'kuuluu' naturalisoidun transsendentaalifilosofian perinteeseen, sikäli kuin tällaista traditiota (vielä) on olemassa. Oma ehdotukseni on, että tarkastelemieni Hintikan ideoiden voidaan sanoa *liittyvän* naturalisoidun transsendentaalifilosofian tematiikkaan, mutta tähän traditioon hän ei varsinaisesti *kuulu*. Näin ollen voin Hintikan osalta yhtyä Kuuselan (2001, 63) Pihlströmille esittämään vastaukseen: "[E]n hyväksy Wittgensteinin liittämistä transsendentaalifilosofian traditioon, koska tämä sulauttaminen nähdäkseni kätkee sen, mikä hänen ajattelussaan oli uutta ja omaperäistä."

5.3 Peliteoreettinen semantiikka

5.3.1 Keskeiset ideat

Edellä esitelty interrogatiivimalli voidaan siis pukea matemaattisen täsmälliseen muotoon, jolloin tulokseksi saadaan peliteoreettinen semantiikka: kysymykset tutkijan ja luonnon välillä muodostavat etsimisen ja löytämisen (kieli)pelin, jota voidaan tarkastella matemaattisen peliteorian mielessä. Semanttiset pelit toimivat kielen ja todellisuuden välisinä yhdyssiteinä³⁶. Tiedonhankinnan interrogatiivimalli on peliteoreettisessa mielessä nollasummapeli eli toinen pelaaja voittaa ja toinen häviää. Ideana on, että tutkija esittää hyvin muodostetun lauseen, jonka luonto yrittää kumota. Peli koostuu siirroista, joissa eksistenssikvanttori (\exists) osoittaa tutkijan siirtoa. Siirto tapahtuu, kun tutkija valitsee jonkin annetun joukon jäsenistä ja poistaa (\exists)-kvanttorin nimeämällä jäsenen. Peli jatkuu näin saadun lauseen suhteen. Universaalikvanttori (\forall) taas merkitsee luonnon tekemää edellisen kaltaista siirtoa. Seuraava siirto on tutkijan disjunktio, jossa hän valitsee yhden disjunktion jäsenistä. Vastaavan siirron luonto voi tehdä konjunktion avulla. Negaatio vaihtaa pelin rooleja siten, että peli jatkuu aina negeeraamattomasta lauseesta. Näin pelataan, kunnes päädytään analysoimattomaan

³⁶ Tämä on selkeästi wittgensteinilainen ajatus. Hintikka (1982b, 168) toteaaakin, että kielen ja todellisuuden väliset "edustussuhteet ovat tyypillisesti olemassa eräiden erityisten sääntöjen hallitsemien inhimillisten toimintojen muodossa. Näitä toimintoja Wittgenstein kutsuu *kielipeleiksi*. Juuri nämä kielipelit Wittgensteinin mukaan luovat kielen ja todellisuuden väliset edustussuhteet ja pitävät ne voimassa."

atomilauseeseen. Jos se on tosi, tutkija on voittanut ja jos se on epätosi, on luonto voittanut. (Hintikka 1983a.)

IF-logiikan kvanttoririippumattomuus tarkoittaa peliteoreettisessa semantiikassa informationaalista riippumattomuutta. Tämä tarkoittaa sitä, että kun pelissä tehty riippumattomaan tekijään, esimerkiksi $(\exists y/\forall x)$, liittyvä siirto tehdään ilman minkäänlaista tietoa toiseen riippumattomaan tekijään liittyvät siirron tuloksesta. Hintikan mielestä tämä ”luontevuus ja vaivattomuus, jolla peliteoreettinen semantiikka panee täytäntöön tämän tärkeän laajennuksen logiikassamme on todellakin paljonpuhuva todistus peliteoreettisen semantiikan käyttökelpoisuudesta loogisen analyysin välineenä”. (Hintikka 2001e, 181.)

Tässä on tärkeää huomata, että pelin lopputuloksena saadun (atomi)lauseen semanttiset ominaisuudet määrittävät suhteessa tähän lauseeseen liitettyyn peliin. Totuuden kannalta tämä tarkoittaa sitä, että peliteoreettisessa semantiikassa totuus ei määrity pelistä pelin voittoon perustuen eli viime kädessä sillä, voittaako luonto vai tutkija ei ole merkitystä: ”Lauseen S totuus merkitsee, että alkuperäisellä ’todentajalla’ on voittostrategia (matemaattisen tarkassa peliteorian mielessä) vastaavassa pelissä $g(S)$. Siten lauseen S totuuden osoittaminen (’todistaminen’ vulgaarissa mielessä) ei merkitse voittoa totuutta luonnehtivassa semanttisessa pelissä, vaan voittostrategian löytämistä sellaiselle pelille.” (Hintikka 2001g, 287-288.) Keskeiseksi tekijäksi nousevat siis strategiset säännöt.

Peliteoreettisessa semantiikassa totuuden käsite voidaan määritellä kielessä itsessään. Hintikka argumentoi, että ”[j]os hallitaan kieli L , eli wittgensteinilaisittain sanottuna, jos hallitaan kielipeli tai –pelit, jotka antavat kielelle L merkityksen, silloin on juuri tällä perusteella hallussa kaikki, mitä tarvitaan kielen L totuuden käsitteen ymmärtämiseen ja määrittelemiseen.” Niinpä totuuden käsitteestä tulee lausumattoman tai problemaattisen sijaan väistämätön: ”Kuten kvanttorien välinen riippumattomuus, myös totuuden käsite on oikea mafiakäsite: sitä ei voi kieltäytyä ymmärtämästä ja sisällyttämästä kieleensä.” Nykyfilosofiaan ja totuusteoreettiseen keskusteluun suhteutettuna tämä merkitsee radikaalia käännettä, sillä tällainen ajattelu ”on tietysti jyrkimmässä mahdollisessa ristiriidassa muodikkaiden uskonkappaleiden kanssa. Totuuden määrittelemättömyys ja siitä seuraava käyttökelvottomuus filosofiassa on tunnusmerkillistä näkemyksille, joiden mukaan kieli ei voi

olla ’luonnon peili’³⁷ ja siksi saman oletetaan pätevän filosofiasta sitäkin suuremmalla syyllä.” Kuitenkin peliteoreettisen semantiikan kautta avautuvat näköalat ”tekevät ainakin raamatullisesti suuntautuneille helpoksi antaa anteeksi tällaisten näkemysten kannattajille. He eivät kirjaimellisesti tiedä, mitä puhuvat.” (Hintikka 2001g, 290-291.)

5.3.2 Peliteoreettinen semantiikka transsendentaalifilosofiana

Hintikan (1982b, 34) mukaan peliteoreettinen semantiikka on kantilaista filosofiaa, muodossa tai toisessa: ”Game-theoretical semantics is the true Kantian approach to language, I am thus led to say, even though I must qualify it as a neo-Kantian or, more accurate still, meta-Kantian approach in that it means adhering to Kant’s basic idea but correcting his crucial [Aristotelian] mistake.” Hintikka siis laajentaa aktiivisuuden koskemaan kaikkea episteemistä toimintaamme, vaikka intuitio Kantilla perinteisen tulkinnan mukaan onkin reseptiivinen ja passiivinen, kun ymmärrys taas on spontaani ja aktiivinen. Aristoteelisen virheen mukanaan tuoma passiivisuus ja aistihavainnon korostuminen ovat kuitenkin ainoat virheet, jotka Hintikan mukaan Kantin filosofisesta järjestelmästä tulisi korjata. Hintikka (1983c, 28) sanoo, että ”tästä yhdestä lipsahduksesta huolimatta muut osat [...Kantin filosofiasta] näyttävät minusta järkeviltä. Virhe, jonka Kant tekee, voidaan sitä paitsi korjata helposti.”

Tämä korjaaminen on erityisen helppo peliteoreettisessa semantiikassa. Hintikan (1983c, 28) mukaan ainoa ”[o]ikea johtopäätös, joka näin rekonstruoidusta kantilaisesta argumentista voidaan tehdä [...] on ilmeisesti, että se tieto, jonka saavutamme instantiaatiomenetelmien avulla, koskee oikeastaan etsimisen ja löytämisen toimituksiamme ja heijastaa näiden toimitusten rakennetta ja sääntöjä.” Peliteoreettisessa semantiikassa Hintikan strategiset säännöt ja synteettinen tieto *a priori* — jonka lähteenä instantiaatiomenetelmät siis toimivat — nivelyvät mielenkiintoisella tavalla yhteen. Hintikan mukaan hyvän strategian avainkohta deduktiivisessa päättelyssä on sopivan eksistentiaalisten ja universaalisten kaavojen valinta kvanttorin poistoja varten. Olennaista on se, että ”[j]uuri eksistentiaaliset instantiaatiot tuovat deduktiiviseen argumenttiin uusia yksilöitä ja siten tekevät niistä teoremaattisia (ei-triviaaleja). Täten instantiaatioaskelten valinnalla on ilmeisen ratkaiseva strateginen asema

³⁷ Tässä Hintikka viittaa luonnollisesti Richard Rortyn ja hänen kirjaansa *Philosophy and the Mirror of Nature*.

deduktiivisessa päättelyssä.” Esimerkkinä voidaan käyttää antiikin geometrian analyyseja, joissa geometrisen päättelyn onnistuminen ja epäonnistuminen liittyivät oikeiden apukonstruktioiden valintaan. (Hintikka 2001d, 170.) Ja Hintikan tulkinnassahan Kantin matemaattisen metodin konstruktiot vastaavat suoraan predikaattilogiikan eksistentiaalisia instantiaatioita.

Mitä nämä instantiaatiot tarkoittavat peliteoreettisessa semantiikassa? Ne liittyvät ns. *wh*-kysymyksiin³⁸, jotka tarkoittavat pelin kysymyssiirtoa, joka voi olla esimerkiksi muotoa: ’Mistä yksilöstä pätee, että $S[x]$?’. Tämä on todella strateginen kysymys, sillä luonto vastaa tutkijalle mielivaltaisen yksilön sijaan todellisella yksilön nimellä, vaikkapa $S[b]$. (Hintikka 2001, b, 123.) Hyvä strategia ohjaa tutkimuksen kulkua oikeaan suuntaan. Hintikan mukaan juuri tämä mahdollisuus tutkimuksen suunnan ohjaamiseen sai *Puhtaan järjen kritiikissä* Kantin (1996, B xii-xiii) vertaamaan fyysikon kokeellista menetelmää luonnolle asetettaviin kysymyksiin. Hintikan mukaan kyse on loppujen lopuksi siitä, että kun havaitaan deduktiivisen ja interrogatiivisen päättelyn välinen vastaavuus, havaitaan myös se, että ”instantioitavaksi valittavan eksistentiaalisen lauseen valintaa ohjaavat *strategiset periaatteet ovat karkeasti samat sekä interrogatiivisessa tutkimuksessa että deduktiivisessa logiikassa.*” (Hintikka 2001d, 171.)

Peliteoreettisessa semantiikassa voidaan nähdä selvä analogia myös Kantin esittämään käsitykseen olioiden sinänsä loogisesta ristiriidattomuudesta, jota tarkastelin edellä Korhosen ja Vilkon yhteydessä luvussa 4.3.3. Hintikka (1983c, 45) nimittäin esittää käsitetiedon ja objektitiedon erottamattomuuteen liittyen, että ”[n]iin kauan kuin en ole jonkun vaihtoehdon ristiriitaisuutta todennut, niin kauan minun on varauduttava sen toteutumisen varalta, mikä voi aiheuttaa jopa käytännön toimia minun taholtani. Näin ollen tällaisen näennäisvaihtoehdon löytäminen ja hylkääminen [jotka ovat siis aktiivisia toimintoja] merkitsee juuri sellaista maailmaa koskevan epävarmuuden vähenemistä, jota empiirisen tiedon lisääntyminen merkitsee.”

Tätä ajatusta Hintikka (1979) on puolustanut artikkelissaan *Impossible possible Worlds Vindicated*. Perusajatuksena on se mahdollisten maailmojen semantiikan teesi, että kaikki mahdolliset maailmat eivät ole yhtä mahdollisia. Hintikan mukaan mahdottomat mahdolliset

maailmat ovat *episteemisesti mahdollisia*, mutta *loogisesti mahdottomia*. Nämä pelkästään näennäiset vaihtoehdot voidaan tulkita Veikko Rantalan (1979) *urnamallien* mukaisesti, joita hän on kehitellyt Hintikan peliteoreettisen semantiikan pohjalta. Urnamallissa maailma käsitetään suureksi urnaksi, josta voimme nostaa joitakin yksilöitä, esimerkiksi palloja, yksi kerrallaan. (\forall) - ja (\exists) -kvanttorit rajoittavat nostojen tuloksia: ”The universally quantified sentence $(x) F(x)$ says that each ’ball’ (individual) drawn from the urn must satisfy $F(x)$. [...] An existential sentence $(Ex) G(x)$ says that among the ’balls’ (individuals) which we draw from the urn there is at least one satisfying $G(x)$.” Tärkeää on huomata se, että urnamalleissa ei ole kyse todennäköisyysteoriasta ja tähän on kaksi syytä: ”Logic is only qualitative in the sense that there we are dealing with what kinds of balls one can or cannot draw from the ’urn’ (model), whereas in probability theory numerical measures (probabilities) are associated with these different kinds of balls. The other difference is also easy to understand. Since most first-order languages contain words for relations and not just for properties, we cannot establish the relevant attributes of our ’balls’ by examining them alone. When a ’ball’ (individual) is drawn from the big urn that a model is thought of as being, it comes almost literally with strings attached to it. That is, that individual bears different combinations of relations to the balls still in the urn (i.e., to the so far unexamined individuals of the model).” (Rantala 1979, 348.)

Mielenkiintoista on se, että urnamallit eivät loppujen lopuksi olekaan pelkästään näennäismahdollisuuksia. Ne voivat Hintikan mukaan ”täysin hyvin toteutua, kunhan vain sallitaan meidän tiedonhankintatoimituksiemme, etsimisemme ja löytämisiemme, vaikuttaa todellisuuteen”. Todellisuus siis näin ollen muuttuu eri siirtojen välillä. Nyt tästä seuraa se, että eliminoimalla ”urnamallien kuvauksia tietoaamme esittävistä lauseista suljemme siis sananmukaisesti pois eräitä niistä tavoista, joilla tiedonhankintatoimintamme voivat muuttaa todellisuutta”. Tämä aiheuttaa sen, ettei todellisia ja näennäisiä vaihtoehtoja voidakaan erottaa mitenkään mekaanisesti tai algoritmisesti. Hintikan mukaan ”osaan jäljelläolevista [vaihtoehtoista] kohdistuu tyypillisesti edelleenkin kalvava epäily, sillä me emme voi kaikkia niitä testata tavalla, joka kertaheitolla poistaisi nämä epäilyt”. Kun tätä tilannetta verrataan Alonzo Churchin esittämään teesiin ensimmäisen kertaluvun logiikan ratkeamattomuudesta, ”voi[daan] sanoa että Churchin tulos osoittaa osittain oikeutetuksi kantilaisen olion sinänsä käsitteen” tyhjentyttömyyden mielessä. Hintikan mukaan edellä

³⁸ *Wh*-kysymyksiä ovat vaikkapa ’missä?’, ’milloin?’, ’kuka?’ tai ’mikä?’. Miksi (why) ei kuitenkaan ole *wh*-kysymys.

sanottu on ”merkittävä osoitus Kantin transsendentaalisen ajattelun voimasta ja oikeutuksesta”. (Hintikka 1983c, 46-47.)

6 LOPUKSI

Edellä olen tarkastellut Hintikan Kant-tulkintaa ja pyrkinyt muodostamaan siitä kokonaisesityksen. Kun puhutaan jonkin ilmiön 'kokonaisesityksestä', on selvää, että monista asioista joudutaan tinkimään ja kompromisseilta ei voida välttyä. Projektini luonnetta voisikin kuvata yksinkertaisella vertauskuvalla puusta: tutkielmani on kuin ohut puu, jossa on useita ohuita oksia. Itse puu ja oksat ovat ohuita, sillä joutunut tässä tutkielmassa pidättäytymään laajemmasta käsittelystä monien kiinnostavien eri filosofisten teemojen suhteen. Näitä ovat esimerkiksi intuitio-käsitteen filosofianhistorialliset aspektit ja peliteoreettisen semantiikan syvällisempi tarkastelu. Kyse on kuitenkin kokonaisesta puusta, sillä on yrittänyt esittää kaikki relevantit piirteet Hintikan Kant-tulkinnasta ja tietyssä systemaattisessa järjestyksessä. Tämä puu on kuitenkin vielä kasvuvaiheessa. Näin ollen — Hintikan (1959, 5) sanoin — ”[e]n kuvittele, että olisin aiheen mielenkiinnon tyhjentänyt; luulen pikemminkin ehtineeni vasta keskeisten kysymysten ovelle”. Jokainen tarkastelemani teema sisältää vielä paljon tarvetta filosofiselle analysoinnille eli jokainen oksa voi laajentua ja kasvaa, samoin kuin itse puukin.

Hintikan Kant-tulkinnalle on leimallista sen monisäikeisyys. Tämä käy ilmi esimerkiksi siitä, miten moniulotteisia filosofisia ongelmia olen tämän tutkielman aikana joutunut kohtaamaan. Tämä Hintikan Kant-tulkinnan ilmeinen rikkaus ei kuitenkaan saa hämärtää sitä kiistatonta tosiseikkaa, että Hintikan tulkinta on lähes kaikilta osiltaan hyvinkin problemaattinen. Tämän tutkielman puitteissa olen voinut tarkastella ja arvioida näitä ongelmia vain pintapuolisesti. Tätä on vaikeuttanut omalta osaltaan se, että niin Hintikan Kant-tutkimukset kuin niitä vastaan esitetty kritiikkikin on usein hyvin dogmaattista ja periksiantamatonta. Konstruktiiivinen asenne puuttuu lähes täysin ja kompromisseja ei hyväksytä.

Vaikka en Hintikan tulkinnasta mitään lopullista ja tyhjentävää arviota tässä esitäkään, totean kuitenkin sen sisältävän monia mielenkiintoisia ja hedelmällisiä Aspekteja, mutta myös vakavia ongelmia ja puutteita. Hintikan tulkinnan arvioimista hankaloittaa myös se, että siinä kaikki tavalla tai toisella liittyy kaikkeen. Esimerkiksi jos Hintikan intuitio-tulkinta on väärä, niin samalla kaatuu koko muukin hänen Kant-tulkintansa. Keskeinen kysymys onkin, pitäisikö Hintikan tulkintaa arvioida kokonaisuutena vai erillisinä osina. Tämän tutkielman

puitteissa olen pyrkinyt holistiseen näkökulmaan ja kokonaisuudessaan Hintikan Kant-tulkinta vaikuttaakin minusta oikeansuuntaiselta.

Hintikan filosofista mentaliteettia kuvaa erityisen onnistuneesti seuraava tutkielmani lopetukseksi esitettävä määritelmä. Se on peräisin Daniel Dennettin (1987) toimittamasta leikkimielisestä *Philosophical Lexicon* -teoksesta ja sopii hyvin kuvaamaan Hintikan Kant-tutkimuksia. *Philosophical Lexicon* -teoksen hakusanan 'hintikka' kohdalla sanotaan seuraavaa:

hintikka, n. A measure of belief, the smallest logically discernible difference between beliefs.
'He argued with me all night, but did not alter my beliefs one hintikka.'

LÄHTEET

AMERIKS, K. 1985. "Hegel's Critique of Kant's Theoretical Philosophy", *Philosophy and Phenomenological Research* vol. 46, ss. 1-35.

BECK, L. W. 1969. (toim.) *Kant Studies Today*. LaSalle: Open Court.

BECK, L. W. 1974. (toim.) *Kant's Theory of Knowledge*. Dordrecht: D. Reidel.

BENTHEM, J. F. A. K. van 1974. "Hintikka on Analyticity", *Journal of Philosophical Logic* vol. 3, ss. 419-431.

BRANDON, R. 2000. *Articulating Reasons: An Introduction to Inferentialism*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

CREATH, R. 1987. "The Initial Reception of Carnap's Doctrine of Analyticity", *Nôus* vol. 21, ss. 477-499.

DENNETT, D. 1987. (toim.) *The Philosophical Lexicon*. 8. painos. American Philosophical Association. Internetlähde: <http://www.blackwellpublishers.co.uk/lexicon>

FEIGL, H. 1949. "Logical Empiricism". Teoksessa Feigl, H. ja Sellars, W. 1949. (toim.), ss. 3-26.

FEIGL, H. Ja SELLARS, W. 1949. (toim.) *Readings in Philosophical Analysis*. New York: Appleton-Century-Crofts.

GARDNER, S. 1999. *Kant and the Critique of Pure Reason*. Lontoo: Routledge.

GARVER, N 1969. "Analyticity and Grammar". Teoksessa Beck, L. W. 1969. (toim.), ss. 245-273.

GEORGE, A. 2000. "On Washing the Fur Without Wetting It: Quine, Carnap, and Analyticity", *Mind* vol. 109, ss. 1-24.

GRICE, H. P. ja STRAWSON, P. F. 1956. "In Defense of a Dogma", *The Philosophical Review* vol. 65, ss. 141-158.

HARMAN, G. 1996. "Analyticity Regained?", *Nôus* vol. 30, ss. 392-400.

HARTNACK, J. 1998. *An Introduction to Hegel's Logic*. Tanskan kielestä kääntänyt Lars Aagaard-Mogensen. Toimittanut Kenneth Westphal. Indianapolis: Hackett.

HEGEL, G. W. F. 1997 [1807]. *Hengen fenomenologia: johdanto*. Suomentaneet Heikki Ikäheimo ja Ossi Martikainen. *niin & näin* 2/1997, ss. 10-14.

HINTIKKA, J. 1959. "Kantin oppi matematiikasta: Tutkimuksia sen peruskäsitteistä, rakenteesta ja esikuvista". *Ajatus* 22, ss. 5-85.

HINTIKKA, J. 1965a. "Are Logical Truths Analytic?", *The Philosophical Review* vol. 74, ss. 178-203.

HINTIKKA, J. 1965b. "Kant's 'new method of thought' and his theory of mathematics", *Ajatus* 27, ss. 37-47.

HINTIKKA, J. 1969. "Kant ja matemaattinen metodi". Teoksessa Hintikka, J.: *Tieto on valtaa ja muita aatehistoriallisia esseitä*, ss. 235-259. Helsinki: WSOY.

HINTIKKA, J. 1972a. "Kantian Intuitions", *Inquiry* vol. 15, ss. 341-345.

HINTIKKA, J. 1972b. "Transcendental Arguments: Genuine and Spurious", *Noûs* vol. 6, ss. 274-281

HINTIKKA, J. 1973. *Logic, Language-Games and Information: Kantian Themes in the Philosophy of Logic*. Oxford: Clarendon Press.

HINTIKKA, J. 1979. "Impossible Possible Worlds Vindicated". Teoksessa Saarinen, E. 1979. (toim.), ss. 367-379.

HINTIKKA, J. 1981. "On the Logic of an Interrogative Model of Scientific Inquiry", *Synthese* 47, ss. 69-83.

HINTIKKA, J. 1982a. *Kieli ja mieli: Katsauksia kielifilosofiaan ja merkityksen teoriaan*. Helsinki: Otava.

HINTIKKA, J. 1982b. "Wittgenstein ja kielipelit". Suomentanut Heikki Nyman. Teoksessa Hintikka, J. 1982a, ss. 161-183.

HINTIKKA, J. 1982c. "Semanttisen informaation teoriasta". Teoksessa Hintikka, J. 1982a, ss. 234-255.

HINTIKKA, J. 1983a. "Game-Theoretical Semantics: Insights and Prospects". Teoksessa Hintikka, J. ja Kulas, J. 1983, ss. 1-31.

HINTIKKA, J. 1983b. "Semantical Games and Transcendental Arguments". Teoksessa Hintikka, J. ja Kulas, J. 1983, ss. 33-46.

HINTIKKA, J. 1983c. "Transsendentaalitetiedon paradoksi", *Ajatus* 40, ss. 20-48.

HINTIKKA, J. 1987. "Self-profile". Teoksessa Bogdan, R. (toim.): *Profiles: Jaakko Hintikka*, ss. 3-40). Dordrecht: D. Reidel.

HINTIKKA, J. 1988. "Onko totuus saavuttamaton". Suomentanut Riitta Korhonen-Kusch. Teoksessa Kusch, M. ja Hintikka, J. 1988. *Kieli ja maailma*, ss.143-169. Oulu: Pohjoinen.

HINTIKKA, J. 2001a. *Filosofian köyhyys ja rikkaus: Nykyfilosofian kartoitusta*. Toim. Janne Hiipakka ja Risto Vilkkö. Helsinki: Art House.

HINTIKKA, J. 2001b. "Quinen empirismin kolme dogmia". Suomentanut Janne Hiipakka. Teoksessa Hintikka, J. 2001a, ss. 53-84.

HINTIKKA, J. 2001c. ”Onko logiikka kaiken luovan päättelyn avain?”. Suomentanut Risto Vilkkö. Teoksessa Hintikka, J. 2001a, ss. 112-147.

HINTIKKA, J. 2001d. ”Logiikan rooli päättelyssä”. Suomentanut Janne Hiipakka. Teoksessa Hintikka, J. 2001a, ss. 148-178.

HINTIKKA, J. 2001e. ”Tiedostavasti tiedosta: propositiotieto vs. objektitieto”. Suomentanut Jari Palomäki ja Ismo Koskinen. Teoksessa Hintikka, J. 2001a, ss. 179-211.

HINTIKKA, J. 2001f. ”Totuuden ongelma nykyfilosofiassa”. Suomentanut Janne Hiipakka. Teoksessa Hintikka, J. 2001a, ss. 241-266.

HINTIKKA, J. 2001g. ”Totuus Tarskin jälkeen”. Suomentanut Janne Hiipakka. Teoksessa Hintikka, J. 2001a, ss. 267-293.

HINTIKKA, J. ja KULAS, J. 1983. *The Game of Language: Studies in Game-Theoretical Semantics and Its Applications*. Dordrecht: D. Reidel.

HINTIKKA, J. ja HALONEN, I. 2001. ”Unifikaatio — selittääkö se selittämisen?”. Suomentanut Ilpo Halonen. Teoksessa Hintikka, J. 2001a, ss. 212-237.

HINTIKKA, J. ja SANDU, G. 2001. ”Vallankumous logiikassa”. Suomentanut Risto Vilkkö. Teoksessa Hintikka, J. 2001a, ss. 87-111.

IKÄHEIMO, H. 2002. ”Kant, Hegel ja pragmatismi”. Ilmestyy Suomen Filosofisen Yhdistyksen Käytäntö-kollokvioon pohjautuvassa artikkelikokoelmassa. Sain käsikirjoituksen käyttööni huhtikuussa 2002.

JYLHÄMÖ, K. 1998. ”Vesa Oittisen haastattelu Prolegomena-suomennoksen taustasta”, *niin & näin* 1/1998, ss. 22-23.

KANT, I. 1985 [1783]. *Prolegomena To Any Future Metaphysics That Will Be Able To Come Forward As Science*. Saksan kielestä kääntänyt James W. Ellington Paul Carus'n pohjalta. Teoksessa Kant, I.: *Philosophy of Material Nature*. Indianapolis: Hackett.

KANT, I. 1996 [A = 1781 / B = 1787]. *Critique of Pure Reason*. Saksan kielestä kääntänyt Werner S. Pluhar. Indianapolis: Hackett.

KANT, I. 1997 [1783]. *Prolegomena eli johdatus mihin tahansa metafysiikkaan, joka vastaisuudessa voi käydä tieteestä*. Suomentanut Vesa Oittinen. Helsinki: Gaudeamus.

KORHONEN, A. ja VILKKO, R. 1998. "Kant ja formaalinen logiikka", *niin & näin* 1/1998, ss. 24-28.

KOTKAVIRTA, J. 1998. "Kantin Prolegomena eli vaikeus popularisoida filosofiaa", *niin & näin* 1/1998, ss. 18-21.

KOTKAVIRTA, J. 1999. "McDowell, Kant ja transsendentaalifilosofian varjo", *niin & näin* 3/1999, ss. 5-9.

KUUSELA, O. 2001. "Wittgenstein ja transsendentaalifilosofia", *niin & näin* 1/2001, ss. 53-65.

LEPPÄKOSKI, M. 1993. *The Transcendental How: Kant's Transcendental Deduction of Objective Cognition*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

LEPPÄKOSKI, M. 1998. "The Two Steps of the B-Deduction", *Kantian Review* vol. 2, ss. 107-116.

MANNINEN, J. 1987. "Tietokyky mittauslaitteena eli Hegel 'olioiden sinänsä' tiedostettavuudesta". Teoksessa Manninen, J.: *Dialektiikan ydin*, ss. 213-224. Oulu: Pohjoinen.

MEERBOTE, R. 1974. "The Unknowability of Things in Themselves". Teoksessa Beck, L. W. 1974. (toim.), ss.166-174.

MITSCHERLING, J. 1981. "Kant's Notion of Intuition: in Response to Hintikka", *Kant-Studien* 72, ss. 186-194.

NIINILUOTO, I. 1984. *Tiede, filosofia ja maailmankatsomus*. Helsinki: Otava.

OITTINEN, V. 1997. "Selitykset". Teoksessa Kant, I. 1997, ss. 233-254.

PARSONS, C 1969. "Kant's Philosophy of Arithmetic". Teoksessa Morgenbesse, S., Suppes, P. ja Morton, W. (toim.): *Philosophy, Science and Method: Essays in Honor of Ernst Nagel*, ss. 568-594. New York: St. Martin's Press.

PARSONS, C. 1992. "The Transcendental Aesthetic". Teoksessa Guyer, P. (toim.): *The Cambridge Companion to Kant*, ss. 62-100. Cambridge: Cambridge University Press.

PEIJNENBURG, J. 1994. "Formal Proof of Linguistic Process? Beth and Hintikka on Kant's Use of 'Analytic' ", *Kant-Studien* 85, ss. 160-178.

PIHLSTRÖM, S. 1995. "Onko transsendentaalifilosofia naturalisoitavissa?", *Ajatus* 52, ss. 191-214.

PIHLSTRÖM, S. 1998. "Jaakko Hintikka, Ludwig Wittgenstein ja vuosisatamme filosofian kahtiajako", *niin & näin* 3/1998, ss. 38-48.

PIHLSTRÖM, S. 1999. "Kuinka mieli ymmärtää maailmansa: huomioita John McDowellin naturalismista, kantilaisuudesta ja pragmatismista [sic]", *niin & näin* 3/1999, ss. 15-19.

PIHLSTRÖM, S. 2001. "Filosofian traditionaalisuudesta ja transsendentaalisuudesta", *niin & näin* 1/2001, ss. 42-52.

PUTNAM, H. 1975 [1962]. "The Analytic and the Synthetic". Teoksessa Putnam, H.: *Mind, Language and Reality. Philosophical Papers Volume 2*, ss. 33-69. Cambridge: Cambridge University Press.

PUTNAM, H. 1976. ” ’Two Dogmas’ Revisited”. Teoksessa Ryle, G. (toim.): *Contemporary Aspects of Philosophy*, ss. 202-213. Stocksfield: Oriel Press.

PUTNAM, H 1997 [1975]. ” ’Merkityksen’ merkitys”. Suomentanut Tuomas Nevanlinna. Teoksessa Raatikainen, P. 1997a, ss. 359-414.

QUINE, W. V. O. 1949 [1936]. ”Truth by Convention”. Teoksessa Feigl, H. Ja Sellars, W. 1949. (toim.), ss. 250-273.

QUINE, W. V. O. 1997 [1951]. ”Empirismin kaksi dogmia”. Suomentanut Juha Savolainen. Teoksessa Raatikainen, P. 1997a. (toim.), ss. 133-153.

RAATIKAINEN, P. 1997a. (toim). *Ajattelu, kieli, merkitys: analyttisen filosofian avainkirjoituksia*. Tampere: Gaudeamus.

RAATIKAINEN, P. 1997b. ”Ajattelu, kieli ja merkitys — näkökulmia nykyajan filosofian avaintemoihin”. Teoksessa Raatikainen, P. 1997a. (toim.), ss. 9-40.

RANTALA, V. 1979. ”Urn Models: a New Kind of Non-Standard Model for First-Order Logic”. Teoksessa Saarinen, E. 1979. (toim.), ss. 347-366.

SAARINEN, E. 1979. (toim.) *Game-Theoretical Semantics: Essays on Semantics by Hintikka, Carlson, Peacocke, Rantala and Saarinen*. Dordrecht: D. Reidel.

SALOMAA, J. E. 1999. *Immanuel Kant*. Sisältää kirjoitukset ”Immanuel Kant. 200-vuotismuiston johdosta” [1924] ja ”Immanuel Kant. Elämä ja teokset” [1960]. Jyväskylä: Kampus Kustannus, Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunnan julkaisuja 49.

SCHLICK, M. 1949 [1930/1931]. ”Is there a Factual *a Priori*?” Teoksessa Feigl, H. ja Sellars, W. 1949. (toim.), ss. 277-285.

SEARLE, J. 2001. ”Social Ontology and the Philosophy of Society”. Teoksessa Lagerspetz, E., Ikäheimo, H. ja Kotkavirta, J. (toim.): *On the Nature of Social and Institutional Reality*, ss. 15-38. Jyväskylä: SoPhi.

SELLARS, W. 1997 [1956]. "Empirismi ja mielenfilosofia". Suomentanut Tuomas Nevanlinna. Teoksessa Raatikainen, P. 1997a. (toim.), ss. 201-278.

SINTONEN, M. 1994. "Knowing and Making: Kantian Themes in Hintikka's Philosophy". Teoksessa Haller, R. (toim.): *Investigating Hintikka*. Amsterdam: Rodopi.

TONELLI, G. 1994. *Kant's Critique of Pure Reason within the Tradition of Modern Logic: a Comment of its History*. Tonellin julkaisemattomista töistä toimittanut David H. Chandler. Zürich: Georg Olms.

TUOHIMAA, M. 2001. "Derrida ja naturalisoitu transsendentaalifilosofian traditio", *niin & näin* 1/2001, ss. 66-69.

TUOMELA, R. 1983. *Tiede, toiminta ja todellisuus*. Helsinki: Gaudeamus.

VEHKAVAARA, T. 2002. "Mielen merkillisyydestä", *niin & näin* 1/2002, ss. 87-90.

WILSON, K. D. 1975. "Kant on Intuition", *Philosophical Quaterly* vol 25, ss. 247-265.

WITTGENSTEIN, L. 1972 [1921]. *Tractatus Logico-Philosophicus eli Loogis-filosofinen tutkielma*. Suomentanut Heikki Nyman. Helsinki: WSOY.